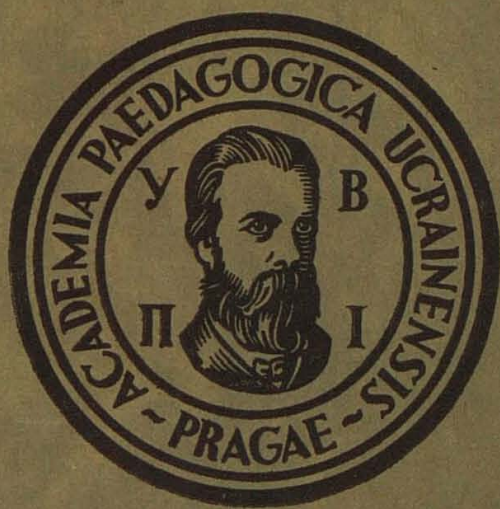

с 5440.

Василь Сімович

Йосеф Їречек і українська мова.

(До азбучної заверюхи 1859. р.).

(Vasyl' Simovyč, Josef Jireček i ukrajínška mova)

Прага, 1933.

Видання Українського Високого Педагогічного Інституту
ім. М. Драгоманова.

Кв. Саварської Житни
Василь Сімович

Від Віссю
26/IX, 1933.

Йосеф Їречек і українська мова.

(До азбучної заверюхи 1859. р.).

(Vasyl' Simovyč, Josef Jireček i ukrajínška mova)

Прага, 1933.

Видання Українського Високого Педагогічного Інституту
ім. М. Драгоманова.

Ім'я Йосефа Іречка 1825—1889), визначного чеського вченого, політика й діяча партії чеських консерватистів 50.—70. рр. XIX. ст. — тісно в'яжеться з т. з. азбучною заверхою в Галичині 1859. р.

Перебіг справи відомий.

Австрійський уряд, за намовою тодішнього намісника Галичини гр. Агенора Голуховського, задумав припинити в українських краях (Галичина, Буковина й північно-східня Угорщина) вплив російської мови, що, на його погляд, загрожувала австрійській державі, й, добачаючи велику причину цього впливу в спільному з росіянами кирилицькому письмі і ще більш у історичному правописі, що назверх робив обидві мови однаковими — рішився завести в українських школах латиницю.

Власне, на такий радикальний крок зважувався галицький намісник, що доносами про москвофільство в Галичині промочував полякам шлях до реабілітації в очах австрійського уряду за їх революційні виступи, щоб ізгодом могли поляки зовсім заволодіти цілою Галичиною. То й, улягаючи намовам галицького намісника, тодішній міністер освіти Лев Леопольд гр. Тун пішов на цей крок, хоч до цілої справи підходив дуже обережно.

Латиницю в цих абсолютистичних часах можна було провести шляхом звичайного декрету. Але міністер вибрав іншу дорогу, про неї мала вирішити комісія, що її склад запропонував намісник: визначні українські діячі, два німецькі львівські урядовці намісництва, сам намісник і референт міністерства шкільництва. А на референта визначив гр. Тун — Іречка.

Іречкові, урядовцеві міністерства освіти в Відні, хоч із освіти правникові, діставалися не вперше від міністра доручення, зв'язані з фільольогією: то 1854. р. „horempadem“ довелось студіювати старослав'янську мову для пізнання літургічних серб-

ських книг¹⁾, то вчитися всіх мов австрійської держави як укладчикові шкільних книжок слав'янськими мовами²⁾. А взимі 1858. р. він дістав доручення зайнятися студіями української мови³⁾. Хоч Їречек уважав себе в справах мови за дилетанта⁴⁾, то проте все виявляв великі лінгвістичні інтереси, які могли в ньому підтримувати родинні відносини (зять Шафарика) та знайомство з Мікльосічем (від 1853)⁵⁾, не кажучи вже про зносини з чеськими фільольогами (Гаттала). Не диво, що до доручення міністра він поставився дуже поважно, перестудіював усю тодішню українську граматичну літературу описову (Лучкай, Й. Левицький, Й. Лозинський, Я. Головацький) і порівняльну (Мікльосіч⁶⁾), та, беручи практичні лекції української мови в Богдана Дідицького⁷⁾, міг як-найкраще виступити в Комісії референтом у справі живої української мови. А вибрано його на референта ще й тому, що коли б, мовляв, «це доручення дістав був який поляк, то серед тодішніх обставин голосно заговорили б були про наміри польонізації; а приділило б було міністерство цю роботу якому українцеві, то пішла б думка, що він поляками підкуплений. А на Їречка, чеха, що не був емісаром ніякої партії, а просто

¹⁾ Пор. лист Їречка до проф. Томка з 9/2 1854, ст. 3. — у „Національному Музеї в Празі“ (Pozůstalosti, знак 16 A 3).

²⁾ Нім. автобіографія Їречкова — в „Нац. Музеї“, знак: 14 K 46.

³⁾ *ibidem*.

⁴⁾ Пор. його листи до Гатталі (Їречків Архів у „Нім. Музеї“, знак: 2 F 51) з 24/8 1854 („smějte se té mé učenosti, je to pouhý diletantismus“), з 21/12 1858 („ja vždy jsem jen více méně diletant“), або до Шафарика (*ibidem*: 14 F 28) з 26/3 1858 („jemu“, себто, Гатталі, „neschází příprava jako nám diletantům, kteří každým krokem musíme učit se tomu všemu, co zkušený filolog dávno již ví“...)

⁵⁾ Це знайомство з кінцем 1853. р. стає ближче (лист до Томка з 23/12 1853: „zvláště je mi milé bližší seznámení s Miklosičem“). Їречек буває в Мікльосіча дома (лист до Шафарика з 1851. недатований), сходиться з ним у товаристві (лист до Шафарика з 21/IX 1858), цікавиться його науковими працями, про які сповіщає свого тестя, звертає Шафарикові увагу на Мікльосічеві виклади про глаголицю, яких сам через брак часу не може слухати („kdybych si mohl jen ke dni přistaviti ještě 12 hodin, rád bych ho slyšel“, лист із 24/IV 1858), але деколи таки не шкодує милого снання вранці (від 7.—8. год.) і йде слухати великого славіста (лист без дати з 1858, може, з травня). Ці відносини до Мікльосіча охололи в другій половині 1858. р., коли Мікльосіч почав ставитися скептично до Королеводвірського рукопису, що ним був захоплений Їречек і завзято боронив його непідробленості. У листі з 25/7 1860. до Гатталі читаємо, що Їречек із Мікльосічем „skoro 2 leta nemluvil“ і що не хоче „s ním vůbec nic mti“, що Мікльосіч по-старочеському не вміє, а лист із 20/12 1859. р. підносить, що в Мікльосічевій порівняльній граматиці в теж „několik trumfů v češtině“, що Мікльосіч „češtinu nezná“... А проте між особами, що їм Мікльосіч дякує за допомогу в праці при словнику старослов.-грець.-лат. названий у передмові з 1865 і Їречек...

⁶⁾ Усю цю літературу цитує на різних місцях у своєму „Vorschlag“-у, „das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben“, im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht verfasst von Joseph Jireček, Wien, 1859.

⁷⁾ Др. К. Студинський, Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62, Львів, 1905 (далі скорочено: Студ., *op. cit.*), ст. 435, лист Б. Дідицького до Я. Головацького з 18/3 1859.

делегатом цісарського уряду, такого підозріння ніхто кинути не міг...⁸⁾

Що австрійський уряд носився з плянами ввести латиницю до українських шкільних підручників у Галичині, про те у краю знали й говорили вже два роки перед утворенням Комісії⁹⁾. Але, видно, звісток, що про це доходили, ніхто поважно не брав, і ціла акція з 1859. р. немало заскочила тодішніх українських діячів і в Галичині, і в Відні. Мабуть, уряд думав приготувати потрохи українське громадянство про свій намір через поета М. Устияновича, що з початком 1859. р. був у власних справах у Відні, бачився з гр. Голуховським і, здається, за обіцянку дістати парохію, написав був до віденського «Вѣстника» про користь латиниці для українського письменства, та редактор Вислобоцький цієї статті не прийняв¹⁰⁾. Але так узагалі й уряд цілу справу оповивав чогось якоюсь таємницею. І Їречек чомусь уважав за відповідне (ще в лютому 1859. р.) цілу справу поки-що замовчувати навіть перед Шафариком, своїм тестем¹¹⁾. І віденські українці, й то близькі до міністеріяльних кол (напр., радник міністерства освіти в справі шкільних українських книг Гр. Шашкевич, або редактор напів-офіційного «Вістника» Вислобоцький) до останньої хвилини не знали нічого про наміри уряду¹²⁾. І Їречків „Vorschlag“¹³⁾ друкувався якось тайкома, й як і вийшов із друку з початком травня 1859. р., то до продажу не пішов, а тільки його роздавали »приватнымъ довѣреннымъ лицамъ«¹⁴⁾. Ще більше. Вихід із друку брошури Дідицького з приводу появи віршів Венгліньського польською ла-

⁸⁾ Див. Erwiderung des M. S. Jireček auf die Auslassungen in dem Votum des Domkustos Kuziemski, Додаток, ст. 63—68.

⁹⁾ Про це на ваканції 1857. р. згадував Дідицькому Я. Головацький, і Дідицький, який укладав тоді шкільну читанку, рахувався з тим, що або йому самому, або Головацькому доведеться додати в читанці декілька „латино-русскихъ статей“, якщо „бы необходимо было намъ покориться латинѣ“ (лист Дід. до Як. Голов. з 23/X 1857, Студ., ор. cit., ст. 368). Крім того, у протоколі Їречка з I. засідання Комісії дня 30. травня Голуховський виразно заявив, що „man wusste, dass die Regierung mit einem solchen Projekte umgehe“, Додаток, ст. 60.

¹⁰⁾ Лист. Дідицького до Я. Головацького з квітня 1859. р., Студ., ор. cit., ст. 441.

¹¹⁾ див. Додаток, ст. 68., лист із 8/II 1859; пор. Л. Білецький, Листування Бодяньського з Шафариком, ст. 21.

¹²⁾ Пор. лист Ів. Головацького до брата Якова з 15/V 1859, Студ., ор. cit., ст. 445; таксамо лист Григ. Шашкевича до Якова Головацького з 9/7 1859, там-таки, ст. 464.

¹³⁾ Повний заголовок, див. ст. 2., замітка 6.

¹⁴⁾ Пор. лист Івана Головацького до Якова з 15/V 1852, Студ., ор. cit., ст. 445. Сам Їречек, від'їжджаючи до Львова, 24/V 1859, післав із розпорядку міністра кілька примірників урядово на адресу празької бібліотеки, просячи Шафарика, щоб він їх пороздавав „dle nadpisu“ (лист Їречка до Шафарика з 24/V 1859, див. Додаток, ст. 69.)

тинкою¹⁵ — брошури проти латиниці в українському письменстві¹⁶) (брошура вийшла майже рівночасно з Іречковим проєктом), мав викликати велике обурення в Іречка на Дідицького за те, що, мовляв, Дідицький своїм учневі нічого про свою працю не сказав¹⁷). Крім того, в цій акції видно якийсь великий, як у всіх реформах того часу, поспіх. Межи Львовом та Віднем іде безнастанне листування. Вже 8. травня виходить розпорядок міністерства (ч. 637/CLM) про назначення Комісії, і вже 15. травня (ч. 2668/Pr.) президія галицького намісництва розсилає назначеним членам Комісії¹⁸) писемні записки на перше її засідання, — на день 30. травня 1859. р. в 12. год. дня в будинку намісництва, при чому кожний учасник діставав Іречкове »пропам'ятне письмо«, себто, його „Vorschlag“¹⁹); головою Комісії мав бути сам намісник, граф Голуховський. Цей поспіх

¹⁵) Nowyi poezyi małoruskii, t. j., pisny, dumy, dumki, chory, tanci, ballady etc. w czystom jazyci Czerwono-Rusyniów wedla żytja zwyczajów ich i obyczajów narodnych utworzył Lew Eug. Węgliński, Lwów i Peremyśl, 1858.

¹⁶) О неудобности латинской азбуки въ письменности русской, розсужденіе Богдана А (ндреевича) Д (ѣдицкого), Відень, 1859. У брошурі, друкованій кирилицею, Дідицький дуже завзято бореться з латинцею, дарма що в листі до Я. Головацького (Студ., оп. cit., ст. 368), з 1857, тон не такий войовничий, непримирений („что до латинскихъ буквъ, я вовсе не знаю, каково тамъ есть или будетъ рѣшеніе въ министерствѣ: но думаю, то не мѣшаетъ дѣлу — читанці, ним укладаній — и въ случаѣ, если бъ намъ необходимо было покориться латинѣ, могу или самъ добавити нѣсколько латинско-русскихъ статей позже или... изволите Вы... трудъ этотъ взять на себе...). На брошуру появилася дуже розумна, з лінгвістичного погляду, рецензія, в формі цілої розвідки, в „Lemberger Zeitung“ 1859, № 120—122 — Євсевія Черкавського (передрук у Франка в Укр.-русь. Архіві, VIII, ст. 106—129). Дідицький, підозріваючи в рецензенті Іречка, нахвалювався, що поб'є свого рецензента своєю відповіддю (Лист Дідицького до Я. Головацького з 12/VI 1859, Студ., оп. cit., ст. 456, 458), але ж відповіді не було, бо для лінгвістичних аргументів Дідицький — не мав відповідної освіти. Доторкнувся брошури й Іречек на першому засіданні Комісії 30. травня, 1859. р., див. Додаток, ст. 62.

¹⁷) Лист Ів. Головацького до брата Якова з 15/V, 1859, Студ., оп. cit., ст. 446.

¹⁸) З українців: єпископ Спиридон Литвинович, львівські крилошани Михайло Куземський і Михайло Малиновський, відомий грамати́к Іосип Лозинський, тодішній парох Яворова, якого як колишнього оборонця латиниці (в pp. 1833—35 та ще в 1846. р.) запрошено окремим (див. „Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien“, ст. 4, замітка), університетський професор Яків Головацький, директори гімназій Амвросій Яновський та Тома Полянський і краєвий шкільний інспектор та член шкільної краєвої ради др. Євсевій Черкавський; із німців-урядовців намісництва: радник двора Карль Мош (Mosch) та радник Ернст Зеліґ (Selig); крім того, референт міністерства освіти — речек.

¹⁹) „Die ruth. Sprach- und Schriftfrage in Galizien“, Lemberg, 1861, ст. 1—4 — видання Я. Головацького (Ів Франко, Укр.-руський Архів, VIII, ст. XXIX), з його таки передмовою. Що видавцем був саме Головацький, пізнати і зі звіт домлень із засідань Комісії та утвореного нею вужчого комітету, поміщених у цій книзі (ст. XIV—XV), де всі виступи Головацького якось спеціально відзначені (пор. Holowackij gab die schlagenden Beweise, XXXII; dagegen bemerkten die anderen und insbesondere der Professor Hołowackij, XXXII, die historische Entwicklung der ruthenischen Orthografie wurde namentlich von Prof. Hołowackij gehörig beleuchtet, XXXV i инш.).

можна собі пояснити хіба тим, що уряд задумував уже з вереснем нового шк. р. 1859/60 ввести нові шкільні книжки, виготовлені правописом (і азбукою), ухваленим Комісією. Через те й дискусія крутилася часто коло потреб школи²⁰⁾, і зі становища школи доводилося й Іречкові мотивувати потребу переходу на латиницю²¹⁾.

Комісія відбула чотири засідання (30/V, від 12 — 4 год. зполудня; 2/VI; 6/VI; 8/VI), а щоб довгими дискусіями справи не затягати, утворено на першому засіданні комітет²²⁾ із 5 членів (Іречек, Черкавський, Малиновський, Головацький, Лозинський), що відбув, між засіданнями комісії, чотири сходи-ни²³⁾ (31/V; 1/VI; 4/VI; 7/VI) і, власне, проробив усю лінгвістичну працю комісії. Коли на першому засіданні Комісії більшість членів-українців, навіть колишній пропагатор латиниці, Лозинський, висловилися проти латинського письма, члени-німці й дехто з українців (Полянський) стояли за обидві азбуки, а то німці виявили себе некомпетентними, і тільки один українець (Черкавський) заявився за латиницю²⁴⁾ (на останньому засіданні переведено голосування ще раз, і до думки німців пристав іще один українець, Яновський) — Іречкової системи латиниці комісія вже й не розбирала, а прийняла на останньому засіданні 8/VI (укладений на комітеті) зреформований правопис на засадах кирилиці, правопис, що вже на перше око відрізняв українську мову від церковнослов'янської та російської²⁵⁾. Правопис затвердило міністерство освіти розпорядком із 25/VII 1859. (ч. 959/CUM), президія львівського намісництва розіслала його розпорядком із 4/VIII. 1859. (ч. 4665 Pr.) єпископським ординаріям, оповістила його в урядовій *Lemberger Zeitung* із 11/VIII 1859, ч. 182, а львівська консисторія курендою з 30/VIII. 1859. (ч. 157) подала його до відома школам і духівництву.

²⁰⁾ Там-таки, ст. XVIII, XXI, XXXII — XXXIII, LIV.

²¹⁾ *Vorschlag*, ст. 12—16.

²²⁾ *Die ruth. Sprach- und Schriftfrage*, ст. XXIX, крім цього, Іречек, *Denník Ivovské cesty*, 1859, ст. 11;

²³⁾ дні засідань Комісії й комітету виписано з *Denník-a*.

²⁴⁾ *Die ruth. Sprach- und Schriftfrage*, ст. XXI—XXIII, XXVI—XXVIII; лист М. Малиновського до Г. Шашкевича з 5/6 і 8/6 1859 (Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 45—46, 50—51; Іречек, Звідомлення гр. Тунові, див. Додаток, ст. 58; 61.

²⁵⁾ Що це була властива мета Комісії, про це далі, див. ст. 56 у Іречковому звідомленні гр. Тунові: „Die Revision der cyrill. Schreibart hat die wesentlichen Mängel der bisherigen Orthographie beseitiget, und es wird dadurch der Zweck erreicht, dem ruth. Dialekte eine ihm angepasste u. von der russischen und kirchenslavischen Sprache prägnant verschiedene Schreibart zu geben“ (Додаток, ст. 58). Те саме читаємо в листі міністра освіти гр. Туна до гр. Голуховського з 25/VII 1859: „durch die vereinbarte Feststellung der ruth. Orthographie wird der Zweck erreicht, die Eigenthümlichkeiten der ruthen. Sprache zur Geltung zu bringen, und ihren Unterschied von der kirchenslavischen und russischen dem, der die cyrillischen Lettern zu lesen versteht, augenscheinlich zu machen“ (Україн.-руський Архів, VIII, ст. 74).

Але ж проти нової ортографії піднялося українське громадянство, поборювали його й члени Комісії, що її ухвалювали²⁶⁾; не встигла вона ввійти й до шкільних підручників і, крім уряду, цим правописом не користувався ніхто²⁷⁾. На скарги нового митрополита Григорія Яхимовича²⁸⁾ до цісаря австрійський уряд розпорядком із 13/III 1861. р. (ч. 1476) справу мови та правопису полишав українцям самим і відкликав усі розпорядки щодо заведення ухваленого Комісією правопису з участю Їречка розпорядком з 21/IV 1861. р. (ч. 3297)²⁹⁾ — велика «азбучна заверюха» («азбучна тяганина», як її зве Ом. Огоновський³⁰⁾) розвіялась, «азбучна війна», як її називає Франко, закінчилась ... на велику шкоду, на наш погляд, для ясності поглядів на народню мову в Галичині та на її роль в літературі...

Бо і справді. Чи варто було — зі становища самостійности української мови — тішитися з Головацьким³¹⁾, що уряд зреформовану кирилицю зніс? Із тим самим Головацьким, що 1859. р. хоч нещиро, а проте боронив самостійности української мови й до цього зреформованого правопису приклав свою руку, голосячи за ним на Комісії? Чи з історичного погляду варто було вживати так багато зусиль, щоб повалити хоч не своє, а проте, з погляду самостійности української мови, таке корисне діло з 1859. р.? І чи Їречкова латиниця й його становище в справі української мови не заслуговували на об'єктивні оцін? Чи, справді, діяв він тільки як сліпий виконавець волі свого зверхника, чи не було тут певних переконань³²⁾, що вирости з глибоких студій українщини?

Такі питання, невияснені досі, насуваються мимоволі, й на них має дати відповідь, по змозі, ця праця. А то до цілої азбучної

²⁶⁾ н. пр., Я. Головацький, пор. його лист до Г. Шашкевича з 24/6 1859. (Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 37; Студ., ор. cit., ст. 461) і навпаки, лист останнього до Я. Головацького (Студ., ор. cit., ст. 467).

²⁷⁾ видавав від 1860. р. „Роспорядження краіовыхъ сриадѣвъ для королевства Галицкаго и Буковины“, див. Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. XI; Огоновський, Історія літератури русь., „Зоря“, 1887, ст. 35.

²⁸⁾ їх було дві: з 21/IX 1860 та 23/IX 1860; вони надруковані в „Die ruth. Sprach- und Schriftfrage“, ст. 211-213, 270-276.

²⁹⁾ там-таки, ст. 277-278; при цій нагоді розпорядок чомусь дозволяв собі на критику правопису, мовляв, він „нібито (angeblich) спирається на звучні української мови“ (ст. 277); це „angeblich“ поставлено, певне, у зв'язку з консервативними меморандами митроп. Яхимовича, далекими від розуміння звукових законів української народньої мови (пор. II. меморіал, ст. 272-273), укр. звуки меморіал просто змішує з буквами церковщини.

³⁰⁾ ор. cit., „Зоря“ 1887, ст. 137.

³¹⁾ Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. LIX-LXV

³²⁾ Що ж, як не переконання, могло подиктувати Їречкові на папір такі непохвальні для львівського кардинала Михайла Левицького, великого ворога народньої мови, слова в листі до Шафарика, і то ще заздалегідь до львівської Комісії: „Levicki kard. Lvovský umřel; nyní bohdá nastane lepší doba Rusinům. Ať již kdokoli bude nastupcem, vždy bude přítel rusinštiny, o níž nebožtik ani slyšeti nechtěl?“ (лист із 30/1 1858. р., знак 14 F 28).

заверюхи в нас підходили досі з погляду загально-національно-політичних інтересів українського народу в Галичині, і з цього погляду освітлює її публікація Я. Головацького „Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien“, Львів, 1861., оголошена друком зараз після того, як заверюха вщухла, з тодішніми почуттями та поглядами, під свіжим вражінням того, що „Treue führt zum Siege“³³⁾, та на основі тільки відомих тоді матеріалів. Таке саме освітлення дає справі й праця Ів. Франка »Азбучна війна в Галичині« (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів 1913, т. CXIV, ст. 81—116; CXV, ст. 131—153; CXVI, ст. 87—125), де використана й публікація Головацького, й нові матеріали, надруковані Франком у VIII. т. »Українсько-руського Архіву« (Львів, 1912; деякі матеріали передруковані тут із збірника Головацького та з недоступної тепер ширшому загалові „Lemberger Zeitung“), і праця Броніслава Лозінського про діяльність тодішнього галицького намісника гр. Агенора Голуховського (Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich, Львів, 1901). Участь Іречковій у »війні азбучній« присвячує Франко VI. (CXVI, ст. 87—96) та VII. (ibidem, ст. 118—125) розділ — але ж на його акції в справі мови він спиняється мало, з звукові прикмети української мови, що на них Іречек будував усю свою працю — він пропускає, не розбирає ні системи латиниці, ні зреформованої кирилиці, вдовольняючись тільки невеличкою похвальною заміткою про латиницю (op. cit., ст. 96; те саме в Укр.-русь. Арх., VIII, ст. XVI). Франка цікавила справа з погляду національно-політичного, те, »яке значінє міг мати сей проєкт для Галичини і спеціально для Русинів« (ibidem), і тим то він так багачко місця присвячує (ст. 112—118) брошурі Дідицького, з її такою невдалою з лінгвістичного боку аргументацією, але ж написаній із почуттєвого боку сильно, — й воно не диво, бо Дідицький, як уся тодішня українська інтелігенція, не без причини, добачував у заведенні латинської азбуки, хоч і не в польськім одягу, велику небезпеку для української народности в Галичині. А тимчасом головна справа була не в азбучі, а в мові, народній мові, що їй у 50. р. р. XIX. ст. грозив повний занепад, тільки, серед повної дезорієнтації в справах мови, цього ніхто не бачив... А що Іречек був у цілій акції з 1859. р. осередньою особою, що він був автором проєкту латиниці, то йому довелося за все поплатитися: вся ненависть спала на його особу³⁴⁾, він ув-очах тодішніх українців став винувником »атентату« на народні святощі, на азбуку... А отже вже об'єктивний розбір Іречкового »Vorschlag-u« не давав права так на нього дивитися. У світлі ж нових матеріалів із Іречкового

³³⁾ Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. LXV.

³⁴⁾ див. про це ст. 22., пом. 91.

архіву в Національному Музеї в Празі³⁵), матеріалів, на які довелось наскочити в пошуках за джерелами Іречкової латиниці — виходить той утертий у нас образ Іречка зовсім не об'єктивним і для його особи — кривдним. Погляд, що, мовляв, «віденський урядник в азбучній війні 1859 відіграв визначну, хоч не дуже почесну роль» (Франко, Укр.-русь. Архів, VIII, ст. IV), той погляд треба спростувати і вже що-найменше піддати його повній ревізії...

Матеріали це такі:

1. *Denník Ilovské cesty 1859* — записник, оправлений у темносиню шкіру, з цівочкою на олівець, формату 8×14; сторінки нумеровані, але ж записано всіх 38 сторінок (нумерація сторінок моя); записи чорнилом, нашвидку, по-чеському, деякі німецькі вклади; на 1. листочку, зліпленому з форзацом, списані один за одним дні побуту в Львові: 1 *středa*, 2 *čtv.*, 3 *pátek*, 4 *sob.*, 5 *neděle*, 6 *pondělí*, 7 *úterý*, 8 *středa*, 9 *čtvrtek*, 10 *pátek*, 11 *sobota*, 12 *neděle*, 13 *pondělí*; з цього „*Denník*“-а зроблено

2. реферат із подорожі до Львова по-німецькому (напис на документі: *Jireček Josef, Cesta do Haliče 1859*, архівний знак 14 K 46) для гр. Туна, переданий йому 6. липня, 1859, під ч. 957 — 16½ аркушевих сторінок;

3. *Bericht des Ministerial-Secretärs Jos. Jireček über den Erfolg der in Lemberg angesetzten Commission zur Regelung der ruthenischen Schreibweise* — з датою: *Wien, 20. Juni, 1859*: 14 аркушів, із них 25 сторінок записаних, на 26. ст. — 2½ рядка, 27. — порожня, 28. — т. з. рубрум; сторінки записані до половини, як це був звичай; концепт із поправками (архівний знак 14 L 51); в додатку до нього

а) німецький протокол із першого засідання комісії (*Sitzung am 30 Mai*) — 6 сторінок аркушевих;

б) *Ansprache des M. S. Jireček in der am 30. Mai gehaltenen ersten Commissionssitzung* — 4 сторінки аркушеві;

в) *Erwiederung des M. S. Jireček auf die Auslassungen in dem Votum des Domkustos Kuziemski*³⁶) — 14 сторінок аркушевих;

³⁵) За ласкавий дозвіл використати ці матеріали та видрукувати їх — моя найщиріша подяка Управі Чеського Національного Музею у Празі, п. директорові дрові Йосефові Вольфові, і за допомогу в користуванні — п. асистентові дрові Грунтови. В. С.

³⁶) Ї це відповідь М. Куземського на Іречків „*Vorschlag*“, складена 4/6 1859, п. з.: „*Ansichten über den Antrag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben von Josef Jireček*“. Відповідь цю, відбиту з наказу намісника на літографії (*Die ruth. Sprach- und Schriftfrage*, ст. XXVIII) дістав із кінцем 2. засідання (див. *Bericht*, ст. 19) кожний член Комісії, й один примірник знаходиться й між паперами Іречка. На ці „*Ansichten*“ відповідав Іречек [*Erwiederung*] на 3. засіданні Комісії [про цю відповідь коротко й не об'єктивно, з пропуском сутніх справ, говорить публікація Головацького на ст. XXXVII-XXXVIII; зате чомусь докладно описано, як Черкавський подавав із наказу намісника Іречкові воду... ст. XXXVII].

4. Jireček Josef, Lvu hraběti Thunovi německé podání o rusinských poměrech, — з 2. липня 1859 (архівний знак 14 L 51) — два реферати того самого змісту, один начорно, другий переписаний — 17 сторінок записаного аркушевого паперу; той, що начисто, зішитий чорно-жовтою ниткою³⁷⁾.

Крім цього, в Іречковім архіві є літографована відповідь на Іречків *Vorschlag* М. Куземського та ще відповідь М. Малиновського з 30. травня, 1859, теж літографована³⁸⁾. Обидві відповіді, як видно зі значків червоним олівцем, Іречек дуже докладно простудіював; на доповідь Куземського він відповідав (див. *Erwiederung*), про реферат Малиновського висловився з великим признанням³⁹⁾.

Ізі звідомлення гр. Тунові виходить, що Іречкова подорож до Львова не обмежувалася справою азбуки та правопису, а що він мав „*dle rozkazu ve Lvově se zorientovat*“⁴⁰⁾, тим то він і робив щоденні записи, щоб нічого не забути і здати звідомлення міністрові про українські відносини в Галичині. З цього погляду це звідомлення й самі денники дуже цікаві. Вони дають пояснення багатьох справ, про які ми не знали, або знали мало, а деякі Іречкові пропозиції в цьому звідомленні були просто відповіддю на домагання гр. Голуховського, про які згадує у своїй праці Франко⁴¹⁾.

Але ж поклавши собі на-тепер завдання вяснити ролю Іречка тільки в справі розвитку української літературної мови та його заходи в справі правопису, ми в додатку друкуємо лишень 3. документ із його додатками, а 1., 2. та 4. використовуємо, наскільки в них порушуються ці справи. Всі вони, враз із відповідною розвідкою, друкуються деінде...

Нас цікавлять такі питання:

1. акція з 1859. р. з погляду на справу розвитку української літературної мови в Галичині;
2. система Іречкової латиниці та зреформованої 1859. р. кирилиці (какографії);
3. Іречек — і українська мова взагалі.

1.

Всі реформи в часах абсолютизму (1856—1860) австрійський уряд проводив із великим поквапом та на-стрімголов. А що при переводжуванні реформ не було ніякої співучасті

³⁷⁾ Наші скорочення: 1. Dennsk; 2. Нім. денник; 3. Bericht, а) Sitzung, б) Ansprache, в) Erwiederung; 4. Podání.

³⁸⁾ Обидві надруковані в публікації Головацького, ст. 5—36, 44—112; перша підписана: Kuziemski m. p., друга — Michael Malinowski.

³⁹⁾ Bericht, ст. 19.

⁴⁰⁾ лист Іречка до Шафарика з 24. травня, 1859. р. див. ст. 69.

⁴¹⁾ op. cit., ЗНШ, CXVI, ст. 100—101.

громадянства, всі ці реформи викликували вражіння насили. Їх часто перемінювали або проголошували за тимчасові, тим то ніхто не вірив у те, що вони серйозні та що на-довго утриматься⁴²). Так воно було і з задуманою реформою українського письма 1859. р. Її теж прийняли за «насиліє»⁴³), за *Gewaltstreich*⁴⁴), атентат⁴⁵), навіть за *Todesstoss*⁴⁶), і, через публікацію Головацького (*Die ruth. Sprach- und Schriftfrage*), такий погляд увійшов у літературу та зробився загальним⁴⁷).... Коли б справа залежала була виключно від галицького намісника, латиницю були б завели просто шляхом розпорядку. Але Відень був обережний. І тут Іречкові матеріяли вносять інше світло в цілу справу, ніж як у нас думалося досі, і в цьому світлі инакшою виходить роля й самого Іречка. Правда, не все ще ясне, ще треба б вигребти багато з віденських та львівських архівів⁴⁸), бо не думаємо, щоб, напр., львівські матеріяли зовсім уже використав Броніслав Лозінський⁴⁹). Тай так, узагалі, цікаво подивитися на цілу акцію з погляду тих, що її вели, а не тільки з тодішнього українського становища.

Передусім поміж Віднем і Львовом не було згоди щодо негайного введення латиниці. Гр. Тун від самого початку цієї акції хитався, боячись заворушень⁵⁰), і в довірочному листі до Голуховського, висланому до Львова перед Іречковим приїздом, наказував галицькому намісникові обережність. Очевидячки, що відповідні інструкції дістав від міністра й Іречек. Тим то й зро-

⁴²) Dr. Zdeněk Tobolka, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl I (1848-1860), Прага, 1832, ст. 175.

⁴³) Іван Гушалевиц, пор. Студ., ор. cit., ст. 450, інші „епітети“: затѣя, зло-смердіє ческое и ляцкое“ і т. д.

⁴⁴) Литвинович, Укр.-русь. Архів, VIII., ст. 3, 9, 10, 16 (листи до Григ. Шашкевича).

⁴⁵) там-таки, ст. 3, 6, 10.

⁴⁶) там-таки, ст. 1.

⁴⁷) пор. Огоновський, *Исторія литер. рускон*, „Зоря“, 1887, ст. 137 (накинути алфавет латинський); Ів. Франко, *Нарис історії українсько-руської літератури до 1890*, Львів, 1910, ст. 106 (дещо поплутано: н. пр., „наради анкети, скликані з ініціативи губерніяльного радника Іречка і інспектора Черкаського в справі примусового заведення латинських букв для руських видань“).

⁴⁸) Проф. Францев, що теж цікавився праякими матеріялами, згадував мені, що віденські — згоріли.

⁴⁹) Дещо, використане Б. Лозінським, цікаве і для нас: що перед скликанням Комісії тяглося довго листування між гр. Туном і гр. Голуховським, що для засідань Комісії був готовий і довгий реферат інсп. Черкавського, де він доходить до висновків про користь фонетичного правопису, і що той реферат мав бути предметом дискусії на засіданнях і т. д. (Франко, ор. cit., ЗНШ., CXVI., ст. 125). Видко, того реферату під увагу не взяли з огляду на велику непопулярність Черкавського між українцями, щоб, мовляв, справі не пошкодити. Цікаве спостереження Б. Лозінського, що між Віднем і Львовом не було повної згоди щодо характеру й мети Комісії, потверджують Іречкові матеріяли.

⁵⁰) Франко, ор. cit., ст. 102, 125; *Die ruth. Sprach- und Schriftfrage*, ст. 202 („die Aufregung der Gemüther eine ungeheuerere sein werde“); нім. денник, ст. 1, із 27/5 (*dasz keine Aufregung im Volke entstehe*)...

зуміла нехить Голуховського, що виявилася при першій зустрічі з Іречком у Львові такими словами на адресу міністра: »Спершу скаже обидвома ногами в воду, а потім витягає звідтіля одну по одній. Stet pro ratione voluntas!.. Спершу каже працювати мені та вам, а опісля нараз усе залишити (bei Seite legen). Питати духівництва! Тут ми й довідуємось гарних речей (was rechtes). Народ уважає все, що йде від уряду, за добре; з того боку немає чого страхатися якогось опору. А попи підтакують один одному⁵¹⁾ (befen einer dem anderen nach)...“

А Іречек поводився, як цього бажав собі віденський уряд. Він раз-у-раз зазначував, що, правда, він прихильник латиниці, заступає на Комісії свій проєкт (Ansprache, стр. 4., див. Додаток, ст. 63; Erwiederung, ст. 15., Додаток, ст. 68), але ж уряд нічого не накидає, а хоче тільки почути думку (Votum) українського громадянства (Sitzung, ст. 2., Додаток, ст. 60; Erwiederung, ст. 3, 15, Додаток ст. 63, 68), що справа, мовляв, не вирішена (там-таки), як загально думають, що міністер навіть казав не вести протоколу зі засідань (Erwiederung, ст. 3, Додаток, ст. 64) і т. д. І, переконавшись вже на першому засіданні Комісії, коли »українські члени комісії так рішуче висловилися у принципі проти латинського письма, що вже нічого від них сподіватися, щоб вони захотіли обговорювати проєкт латиниці« (там-таки) — він і вважав »за вказане після висліду третього засідання (комітету) не піддавати навіть свого проєкту дебаті«. І, коли після засідання 8/VI, де остаточно прийнято проєкт ізреформованої кирилиці, гр. Голуховський довго вмовляв у нього, щоб, не вважаючи на рішення, таки обороняв латиницю попри кирилицю, і Іречек »дуже втомлений« (stark ermüdet) обіцяв „die Aufnahme der lat. Schrift neben der cyrillischen zu befürworten“ (нім. денник, ст. 11), то це треба розуміти тільки як викрут, щоб якось одчепитися від намісника: офіційальне повідомлення міністрові про це нічого не каже, та й українські члени Комісії дістали приватно від Іречка заяву, що »кирилиця залишиться«⁵²⁾.

Воно й мусіло так бути, бо Іречек розумів завдання утвореної міністром гр. Туном Комісії так, що вона має »передусім промостити шлях до того, щоб усунути всі ті хиби (Uibelstände), які були позакрадалися до українського літературного життя в Галичині, та внести зрозуміння того, як повинна розвиватися письменницька мова; і далі її завдання було передусім довести до того, щоб люди ясно порозуміли ті хиби« (vor allem aber Einsicht in diese Uibelstände zu schaffen, підкр. Іречкове). Правда, до завдання Комісії належало й усталити справу, як українцям писати, це завдання Іречек уважав за важне, а проте воно в його очах було тільки побічне,

⁵¹⁾ Denník, ст. 1: нім. денник ст. 1.

⁵²⁾ Укр.-русь. Архів, VIII., ст. 57 (правда — українці... не вірили).

таке, що, ясна річ, давало змогу порушити всі ті питання, які з'ясувати видавалося бажаним⁵³⁾.

І тут була розбіжність поміж плянами Відня та Львова, хоч у головній точці погляди центрального та краевого уряду сходилися між собою: через повернення української літератури в народній бік спинити розлив російщини по Галичині. Тільки інакше думав це робити намісник, і інакше міністер. Хвилю російських впливів, що, на погляд уряду, виявилися в російських виданнях («Семейная библиотека», «Лада» — Северина, Шеховича; поросійщення мови в віденському «Вѣстник»-у та «Зорі Галицькій») та в російських симпатіях, що з Загребу (був плян, напр., за спонукую Росії, скликати на 1851—52. р., слав'янський з'їзд, де російщину мали проклямувати за літературну мову всіх слав'ян, тільки що чехи та поляки на те згоди не дали) через Пешт, Відень, Словаччину, Підкарпаття (Bericht, ст. 4—9) перекочувалися до Галичини й почали зростати головню серед південних слав'ян, словаків та українців із початком кримської (східньої) війни 1854⁵⁴⁾ — цю хвилю краєвий уряд думав спинити різними заходами в дусі плекання народньої мови [вживання народньої мови в проповідях⁵⁵⁾, переклад біблії на народню мову⁵⁶⁾, а то говорилося про переклад на народню мову щоденних молитов⁵⁷⁾], але ж усі ті розпорядки, серед повної політичної дезорієнтації й хаотичного розуміння ролі народньої мови в літературі, робили враження провокації, викликували невдоволення, огірчення, нарікання⁵⁸⁾, які доходили й до Відня. Тим то, згоджуючися в принципі з галицьким намісником (листом із 18/VII., 1858.), гр. Тун не годився з ним щодо способу, щоб проводити всю цю акцію згори, шляхом розпорядків. Він знав, що з буквами зв'язані в українців певні церковні традиції, й як католик-фанатик боявся, з церковного погляду, непорозуміння і зайвих комплікацій⁵⁹⁾. Через те, з консенквенції, він і Комісії не міг був визначити іншого завдання; воно мусіло бути таке, як його назначував Іречек, а не таке, як його хотів

⁵³⁾ „die Aufgabe der... Konferenz war... vor allem darin gelegen, die Behebung all jener Uebelstände anzubahnen, vor allem aber Einsicht in dieselben zu schaffen. Feststellung einer entsprechenden ruthenischen Schreibweise konnte ich nun als einen, wenn auch wichtigen Nebenzweck betrachten, der allerdings geeignet war, alle Fragen anzuregen, deren Erörterung wünschenswert erschien“ (див. Bericht, ст. 15, Додаток, ст. 56). Те саме читаємо в листі до Гаттали: „Nejednalo se tu o abecedu, nybrž o jasný náhled na věci“, див. Додаток, ст. 70.

⁵⁴⁾ про русофільські симпатії серед чехів підчас кримської війни, див. З. Тоболька, ор. cit., ст. 189, та про них Іречек, ясна річ, не згадує.

⁵⁵⁾ Укр.-русь. Архів, VIII., ст. 105 (25/XI, 1858).

⁵⁶⁾ там-таки, ст. 94 (розпорядок із 3/2 1859, ч. 46.), лист Малиновського до Гр. Шашкевича; Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. VI.

⁵⁷⁾ там-таки, ст. 11 (лист Литвиновича до Гр. Шашкевича).

⁵⁸⁾ див., н. пр., Студинський, ор. cit., ст. 420 (лист Ів. Гушалевича до Як. Головацького з 21/XII, 1858. р.)

⁵⁹⁾ Франко, ор. cit., ЗНШ, CXVI., ст. 102

визначити їй Голуховський і як його зрозуміли були українці. Власне, Іречек мав усе пізнати на місці й відповідно до того діяти...

Про нахили в мові галичан у бік російщини (нім. *Russisieren*, чесь. *rusozovaní*) віденський уряд був добре поінформований із реляцій галицького намісника (Франко, *op. cit.*, ст. 103). Новіші досліді з того поля виявляють, що ті інформації були добрі⁶⁰), тільки що неповні: про безпосередні зносини галицької »погодінської кольонії«, як це виходить із цих дослідів, про зносини з російськими діячами уряд знав небагато. Але що й він спинався, як на головному провіднику цілої пропаганди, на особі Якова Головацького, то це зовсім годиться з вислідами проф. Студинського⁶¹).

З усього видно, що Головацький вів свою акцію хитро⁶²), хоч із цими хитрощами не все йому таланило... Він не тільки давав російським виданням із Галичини й Угорщини »содѣйствіе ревнивое«⁶³), але й збирав на них передплату⁶⁴), а водночас—через брата Івана, віденського урядовця, все міг знати, коли йому грозить яка небезпека... Всього цього Іречек міг і не знати, але ж про виразний відхил Головацького в російський бік і в його університетських викладах, і в писаннях, і в шкільних підручниках⁶⁵) був докладно поінформований із найпершого джерела як урядовець міністерства освіти⁶⁶)... Про його »росизування« знали і прихильники народньої мови, і в виступах проти народньої мови в тодішній пресі підозрівали саме Голо-

⁶⁰) див., К. Студинський, *op. cit.*, I—CLIX (студія, як передмова до листів).

⁶¹) Студ., *op. cit.*, ч. VIII., ст. CXLIII—CLIX.

⁶²) Цікавий із цього погляду лист Івана Головацького з 26/IV 1857, де він передає братові Микльосічеву просьбу написати статтю до „*Slavische Bibliothek*“: „Спросивъ Г. Миклошича, на какомъ языкѣ должна быть писана эта статья, онъ сказалъ, что лучше всего на рутенскомъ — такъ видишь повинуйся, щобъ можно въ случаѣ сослаться на нее, будто ты и теперь еще на рутенскомъ языкѣ пишешь...“ (Студ., *op. cit.*, ст. 350). І так воно було з Як. Головацьким від 1851. р. — скрізь...

⁶³) Студ., *op. cit.*, ст. 347 (лист. Ів. Раковського до Я. Головацького з 4/IV 1857).

⁶⁴) там-таки, ст. 243—247, 314—315, 379.

⁶⁵) н. пр., його друге видання граматики української мови з 1852. р., написаної на конкурс із 1852. р., якої міністерство, через її мову, сильно поросійщену (М. Возняк, Студії над гал.-укр. граматиками XIX. в., ЗНШ., ХCV, Львів, 1910, ст. 84—86), не затверджувало вісім років (*Die ruth. Sprach- und Schriftfrage*, XXIV), і так вона й залишилася ненадрукована в архіві Народнього Дому у Львові (використана М. Возняком у цит. праці). У червні (25/VI) 1859. р. Головацький просив Григ. Шашкевича, щоб він поправив її або казав поправити та щоб завів її хоч »провѣзорично для науки руского языка въ нормалкахъ и гимназіяхъ“ (Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 38; в листі на-чорно було »твердше“: провизорически, для русского ит. д., Студ., *op. cit.*, ст. 462). Та Шашкевич знав, що міністерство книжки не затвердить (Студ., *op. cit.*, ст. 467; лист Шашкевича до Головацького з 1/VII, 1859), бо вже намічувало нову програму для української граматики (Укр. русь. Архів, VIII, ст. 37)...

⁶⁶) Ів. Франко, *op. cit.*, ЗНШ., CXVI, ст. 98, 103.

вацького⁶⁷). Бували з їх боку і спроби впливати на нього, щоб завернувся на народній шлях⁶⁸), були й явні закиди й йому, й його прихильникам, що вони, малпуючи московщину, навели на українців неласку уряду⁶⁹) — але все це було ні на що...

У справах мови Головацький зазнавав у Галичині все ще авторитету, але ж його погляди на літературну мову в 50. роках XIX. в. дуже баламутні, далекі від думок ентузіаста народньої мови років сорокових (див. Возняк, З Н Ш. XCIV., ст. 129—141): тоді він уже свідомо кинувся в російський бік, писав і листувався по-російському, а для безпеки — замінював декілька російських форм українськими. Гнучкий із цього погляду історично-етимологічний правопис, що дозволяв поодинокі значки читати і з-українська, міг усе оборонити перед закидами »росизування«, а проти думки про спільну літературну мову з Наддніпрянщиною можна було все виставити, й корисну для уряду, теорію про окрему літературну мову території — до Збруча. Коли Іречек у привітальному слові на першому засіданні Комісії з похвалою підніс заходи на Україні від часів Котляревського⁷⁰) пристосувати правопис до звуків української мови, і Черкавський за Іречком (Vorschlag, ст. 11) покликався на приклад Котляревського, Основ'яненка та Граматку Куліша, для Головацького »Котляревський і Основ'яненко не були мірилом: Котляревський, мовляв, писав полтавським говором (Volksidom), — країни, що віді Львова віддалена більш-менш як Мінхен і Берлін, отже тут про ті самі звукові закони, що в Галичині, не

⁶⁷) н. пр., автором статті в „Зорі Галицькій“, підписаної псевдонімом „Андрей Иванович К.“ (= Дідицький, пор. Студ., ор. cit., LXXXIX) й виміреної проти Лозинського, що в віденському „Вѣстнику“ боронив народньої мови (ibidem, LXXX—XCV) — Лозинський перед Іречком признав Головацького (Erwiderung, ст. 9, Додаток, ст. 66; Podání — знак 14L51 — ст. 10: „Lozinski bezeichnete ihn — Головацького — als den Verfasser eines pseudonymen Aufsatzes in der Zorja Halicka. worin die Idee vertreten wird, man dürfe sich von der russischen Literatur nicht trennen“...)

⁶⁸) пор. Denník, ст. 29, нім. денник, 13: Яновський сам багато разів (mnohonásobně; wiederholt) намовляв (přimlouval; zugeredet) Головацького, щоб залишив „росизування“ (Russisieren), але ж він, мовляв, так ужився в російські книжки (hineingelebt), що мимоволі пише на російський лад (russisiere). Таксамо в „Podání“ (ст. 10), мовляв, міністерський радник Гр. Шашкевич нераз говорив Іречкові, що Головацький свідомо пішов у напрямку російському (absichtlich die russisierende Richtung eingeschlagen) і ніякими намовами не можна було його повернути з того шляху; в цьому самому запевнювали його Ковальський і Вислобоцький іще до того часу, заки дійшло до урядового розбору діяльності Головацького 1858. р.

⁶⁹) Пор. лист Григ. Шашкевича до Як. Головацького з 9/VII 1859, де Шашкевич йому радить „отложить нового человека, а облечися въ вѣтхого, т. е. онѣго передъ 10 лѣтъ“ (Студ., ор. cit., 467); там-таки читаємо, що в нас „на несчастъ только слабыхъ сторонъ своего табору объявили врагамъ послѣдними лѣти, малпуючи московщину не въ одномъ взглядѣ, кажѣмъ що хочемъ, а собѣ скажѣмъ правду, же треба ся до Русинѣвъ взяти“... московщину, „котора оу насъ подѣ предводительствомъ Шеховича, Раковского и ин. розшалашилася была“ (ст. 465)

⁷⁰) Пор. Ansprache, ст. 3, Додаток, ст. 62.

може бути мови!» (підкр. моє)⁷¹⁾. Маючи в руках про Головацького як лінгвіста фаховий (негативний) реферат Черкавського⁷²⁾, Іречек, нефаховий фільольог, 34-літній, звичайний собі урядовець («зелена жаба», як його називав Малиновський у листі до Григорія Шашкевича, див. Укр.-рус. Архів, VIII., ст. 70), відважився не тільки радити поважному віком звичайному професорові університету, щоб «він знайомився з науковими роботами, щоб у ділянці української мови працював науково, а не так тільки практично (*empirisch*), як досі» (Нім. денник, ст. 9), але й посмів повчати його, «як його працювати, щоб зазнайомитися з науковими працями в інших народів», захвалювати йому для студій граматика Гатталі, напоминати, щоб, «не занедбуючи старих творів», старався плекати й розвивати місцеву (*domáci*) народню мову (*Denník* ст. 21)⁷³⁾. Та «Головацький робив на-око (*äusserlich*) все, що йому говорили» (*Podání*, ст. 11), а своє собі думав, так що Іречек набрав був переконання про нього, що «той професор не має ні знання, ні сили характеру, щоб виповнити свій обов'язок щодо піднесення народньої мови». Перед Іречком Головацький висловлювався, що «він тепер вистерігається запускатися в суперечки щодо мови», та Іречек міг це зрозуміти тільки так, що «Головацький уважає за краще пливати з течією» (*ibidem*, ст. 11)...

Та коли Головацький та його одностудці були свідомо «здезорієнтовані» у справах літературної мови, ведучи між собою листування по-російському, дописуючи до російських газет, а назверха проповідуючи якусь середню дорогу між російщиною й церковнослов'янщиною⁷⁴⁾ — то не краще воно було й у прихильників народньої мови, дарма що по журналах ішла між обидвома течіями завзята полеміка про характер літературної мови⁷⁵⁾. І мова тодішніх «народовців» рябіє від церковних слів

⁷¹⁾ Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. 122.

⁷²⁾ Франко, *op. cit.*, ЗНШ., CXVI, ст. 99.

⁷³⁾ Цікаво, що Головацький у таких випадках усе приобіцював [*er versprach alles*», Нім. денник, ст. 9], або повертав розмову на що инше. Коли Іречек звертав йому увагу на потребу народньої (populären) літератури, він «відповів наріканнями на гутешні відносини» (Нім. денник, ст. 4) і розповідав «о ži-dech a jejšč šmejdech» (*Denník*, ст. 10), так, що Іречкові довелося записати в денниках: «Těžko s těmi lidmi mluvit» (ст. 10); «mit diesen Leuten ist es schwer ein vernünftiges Wort zu sprechen» (Нім. денник, 4). Про справу з граматикою Гатталі згадує Головацький сам теж у листі до Григ. Шашкевича (Студ., *op. cit.*, ст. 461), але трошки инакше: «Іречекъ . . . менѣ . . . препоручилъ щобы сочинити Грамматику по образцу чешской Гатталы . . .»

⁷⁴⁾ пор. вислів Гушалеви́ча, що, мовляв, «намъ лучше теперь держаться середины» (лист до Я. Головацького з 25/X, 1859), Студ., *op. cit.*, ст. 300); Іван Головацький дуже обурювався (хоч сам листувався з братом Яковом по-російськи) на Раковського за його «екцентрическую форму языка» (Студ., *op. cit.*, ст. 225), лаяв за «неумѣстное упрямство» (*ibidem*, ст. 406) — себто, за послідовне вживання російської мови. Сам він звав мову видань своїх одностудців «церковно-рускою» (*ibidem*, ст. 316).

⁷⁵⁾ Гарний і докладний образ боротьби за мову дає ввідна стаття Студинського до «Кореспонденції Головацького».

та форм, і нас тепер ні трохи не дивують, н. пр., слова, що їх кинув був на адресу Григорія Шашкевича — Іван Гушалеви́ч: »Г-днѣ сов. повторяетъ . . . о московщинѣ, о какицизмахъ . . . но ихъ самъ много уже пріялъ« (Студ., ор. cit., ст. 259, лист до Як. Головацького з 9 /III, 1856), або те, що сказав на редактора »Вѣстника« Вислобоцького — Іван Головацький: »Худо, что »Зоря« и »Лада« его (Вислобоцького) его собственнымъ оружіемъ т. е. руссизмами, которыхъ въ »Вѣстникѣ« довольно, не поражали (Студ., ор. cit., ст. 534, лист до Якова Головацького з 20/X, 1853). . . Не иначе воно було і з »територією« — вона теж у »народовців« не виходила поза Збруч⁷⁶⁾... Так над одними і над другими примарою нависала, з давніми своїми традиціями, церковнослав'янщина, що їм не раз тяжко було зрозуміти, як слова, яких уживалося роками в одягу церковнім — що вони не українські слова. . . До того треба долучити низький узагалі рівень лінгвістичної освіти між тодішньою українською інтелігенцією, здебільша — духовними⁷⁷⁾. На кожному кроці вони сплутують церковнослав'янщину з українською мовою, звуки з — буквами. Одинокa справді лінгвістично освічена людина, що стояла на рівні тодішньої європейської науки⁷⁸⁾, рішучий прихильник та оборонець народньої мови⁷⁹⁾, Євсeвій Черкав-

⁷⁶⁾ З цього погляду дуже характеристичний лист Василя Ковальської о (теж »народовця“) до Михайла Козановича з 25/VIII, 1856, що післав був до »Вѣстника« свій вірш, де ужив слова »Оукраина«. Ковальський поробив у вірші різні (невдалі) редакційні зміни й, нарешті, каже: »Дальше не могу въ 6. оуступу позоставити »Оукраины«, абы насъ непосужано о переморгованье ся съ Россією—оно дасться добре змѣнити на »нашої краины«... Правда, Ковальський бореться і з тим, »абы не повтарялося« і »слово Русь: лучше«, мовляв, »мѣсто того »мы« или »Русини« — бо тоє слово »Русь« нам всегда закидуютъ... (Студ., ор. cit., ст. 544).

⁷⁷⁾ Пригадаймо, що, н. пр., члени-українці правописної комісії, крім Черкавського—всі духовні, дарма що три з них займали світські уряди (Головацький, Яновський, Полянський).

⁷⁸⁾ Варто тільки прочитати його розправу »Die lateinischen Schriftzeichen in der ruthenischen Sprache« (»Lemberger Zeitung« 1859, № 120—122, передруковану Франком ув Укр.-русь. Архіві, VIII, ст. 106—129), яка й досі не втратила своєї вартости; пор. зам. 16, ст. 4. Їречек Черкавського змальовує (не замикаючи очей на його великі хиби) як чоловіка »von ausgedehnter Bildung, einem scharfen Blick und einer zerfasernden Kritik«... »uiberlegen seinen Volksgenossen in jeder Beziehung, von ihnen hart verfolgt und den Polen nicht eben auch beliebt...« (Podání, ст. 9).

⁷⁹⁾ Підчас побуту ві Львові Черкавський показував Їречкові українські (maloruské věci) видання, друковані в Москві, »Русалку Дністрову«, видану за допомогою Головацького на Угорщині, й деякі інші українські (rusinské) речі, виводив (pravil), яка гарна це мова (krasná ta řeč), і як її тутешні люди (галичани) занедбують« (Denník, ст. 3; Нім. денник, ст. 2). Їречек додав від себе: »А v tom věru pravdu má!« Черкавський поборював Головацького, як університетського професора, за його москаличення (Russiesieren), але ж і був проти того, щоб дати професуру пропонованому Голуховським (Франко, ор. cit., ЗНШ, CXLVI, ст. 101) Зигмунтові Савчинському, бо »Савчинський 1848. р. був проти українців, досі ніякими студіями з україністики не займався, і його покликання на катедру більш пошкодило б, ніж помогло б« (Denník, ст. 19; Нім. денник, ст. 6). Здається, з історичного погляду, розбір діяльності Євсe-

ський — не міг бути ні для кого авторитетом, як особа, на погляд тодішніх людей, із національного боку непевна, зненавиджена всією інтелігенцією: для його наукових фільольогічних виводів (н. пр., фізіольогія звуків) видавець книжки „Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage“ знав тільки клини⁸⁰)... Не міг ним бути й великий захисник народнього слова, дуже помітливий самоук Йосип Лозинський, через відомий його нахил до латиниці, яку він захвалює ще й у своїй гарній граматичі з 1846. р. (ст. 9.), використаний ущерть Головацьким у його підручнику української мови з 1849. р. „Člověk trne (попадає в жах), slyše mnohé otázky, a pochybnosti... Pomyslete si, ptali se mne, zdali myslím, že dual. slov. vypůjčen z řečtiny! O proměnách (звукові зміни) a změkčování teprve z mého spisku (себто, з Vorschlag-y) nabyli nějakého určitějšího (певнішого) ponětí“ — читаємо в Іречковому листі до Гатталі (ст. 70)⁸¹). »Брак фільольогічної освіти затемнює (zastiňuje) їм дійсний погляд на справи«⁸²). »Навіть між найосвіченішими нема глибшого розуміння суті (tiefere Einsicht in das Wesen) української мови«. »Чи слово утворене за законами церковнослав'янської, чи української мови — це для них незначна, зовсім байдужа справа«. Скрізь видко хаос, і »ніхто не знає, як із нього вилізти«. »Багато не може зрозуміти, чому треба залишити дотеперішній шлях ублагороднювати мову церковнослав'янськими елементами й боїться, вживаючи народньої мови, стягнути на себе закид вульгарности«⁸³). Скрізь панує »повна безпорадність, се-

190.061
вія Черкавського [1822—1896] з того часу, але розбір об'єктивний, sine ira et studio, дав би, може, трохи інший образ цієї цікавої на той час людини, фанатика народньої мови, але ж зненавидженого всім тодішнім інтелігентним суспільством... Воно б цікаво з'ясувати, чому прихильники народньої мови з тих часів, безкомпромісові вороги язичія й російської літературної мови для Галичини, часто переходили в польський табір [Плятон Костецький, Єв. Черкавський]. Не можна ж думати, що мотиви для цього були тільки кар'єристичні...

⁸⁰) Пор. ст. XXVI—XXXVII (wobei Hr. Czerkawski auf seinen Lauttheorien herumritt, dagegen der Prof. Hołowackij Thatfachen aus dem Leben entgegenstellte), XXXIV (wogegen Herr Czerkawski wieder auf das Brücksche System zurückkam); такі самі іронічні замітки читаємо в Малиновського (Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 40, 47: weil die Cyrillica dem neuesten Brückischen Lautsystem nicht die schuldige Rechnung trägt...

⁸¹) Те саме в чеськ. Dennik-y: „Ptáli se mne, mám-li dual. za Graecismus“, ст. 20.

⁸²) Denník, ст. 20. З цього погляду цікаві для нас думки Йвана Головацького (з 1850. р.), що сам пише по-російському, а з приводу виходу слав'яносербської граматики Йовановича хвалить сербів, що вони „ступили на єдино спасительную путь для всѣхъ славянъ — давной церковно-народной словесности“ — і нехай собі, мовляв, що хочуть говорять Мікльо-сич, Вук et consortes, вони „той правды даже своимъ гениемъ не перепрутъ“, і далі — хвала Богу, що „и наши Русины галицкіи начинаютъ прони-матися тымъ увѣреніемъ“, що й серби (Студ., ор. cit., ст. 516).

⁸³) Bericht, ст. 12, 13; єпископ Литвинович покликувався на засіданні 30/V на те, що багато поляків (між иншим, лат. єпископ Баранецький доносив про грубість української народньої мови, якої вживає духівництво, Римові, й митрополит М. Левицький мусів туди слати виправдання...) закидає укр. народній мові

ред якої дезорієнтовані письменники бояться друкувати, щоб противна сторона (*Gegenpartei*) не робила їм закидів, що вони тягнуть до Москви, дарма що вжиті ними слова можуть однаково бути російські (*russisch*) і українські (*ruthenisch*)... Ніхто не відрізняє літературних точок погляду від церковних, національних, чи політичних. Догану за якийся прогріх у літературному творі вважають зараз за ворожий акт супроти церкви й нації... Є це стан хоробливої подратованости, що його подиблеш усе скрізь там, де народ, який досі жив під утиском, починає вільніше віддыхати⁸⁴)...

Все це, ясна річ, хибить, і комісія мала завдання їх усунути. А шлях до цього — внести ясний погляд у справи літературної мови. Через те ж, що »з боку українців не можна було сподіватись якоїсь помочі, бо ж і поміж найосвіченішими з них звичайно почувався брак ясного розуміння істоти їх мови« (*Bericht*, ст. 12, Додаток, ст. 55) — мав це зробити Іречек. Ось вони. Іречкові думки в цій справі:

Освіту народові треба давати його мовою; розвиток народу й освіта йдуть через літературу, тим то й література мусить бути народня (*populär*) не тільки в способі викладу (*Darstellungsweise*), але й щодо мови. До селянина (*Landmann*) ми мусимо промовляти тою мовою, що він нею навчився думати... Міг би дехто завважити, що мова простолюдина бідна, нездатна для вислову вищих тямок, що ті вислови треба запозичати з чужих мов, і вже тим самим мова його змінюється. Це правда, але ж запозики з чужих мов треба брати, прикладаючи до них звукові та словотворчі закони своєї мови, перетворюючи (*umgestaltet*) їх відповідно до духа мови, підходячи під народній смак (*dem Volke mundgerecht*). Розвиток мови завжди і скрізь виходив із нутра самої мови (*von innen der Sprache*), від її питомих прикмет, згідно з її звуковими та словотворчими законами... Всі мови були первісно мовами мужицькими (*Bauernsprachen*), але ж через літературу, й тільки через неї (*einzig und allein*) — вони ублагороднились (*Ansprache*, ст., 1—2)⁸⁵).

тривіальність, і через те духівництво, щоб уникнути того закиду, було неначе (*gewissermaßen*) приневолене повертатись до церковщини (*Sitzung* ст. 1, див. Додаток, ст., 59).

⁸⁴) *Bericht*, ст. 13, 14.

⁸⁵) Супроти цього цікаво буде знати, як на літературну мову дивиться Я. Головацький. У відповіді Іречкові на його „*Vorschlag*“ доторкнувся Головацький і розвитку української мови. „Українська мова (*ruthenische, russinische oder kleinrussische*) самостійна мова, не діалект російської (*Grossrussischen*, *Die ruth. Sprach- und Schriftfrage*, ст. 114); її розвиток сягає X—XI. в.; її характер зберігся в письменних пам'ятках звичайного (*profanen*) змісту й навіть у старих церковних книгах (115); за польських часів вона, під впливом польським, по-псувалася; тоді й „виринули деякі відтінки й звукові відміни (*Varietäten*) в устах народу, що, однак, ніколи не набрали загального значіння...“ „Хоч можна виправдати (*entschuldigen*) той факт, що найновіші українські письменники від Котляревського, або власне письменники XIX. ст., через

Розвиток слав'янських літератур ішов двома шляхами: на основі народньої мови, і в напрямі. проповіданому одною партією (*einer Partei*) в Росії з метою, щоб ізгодом усі слав'янські племена, як каже один славутний (*gefeierter*) російський поет, позливалися в російському морі. В Австрії така пропаганда почала проявлятися від 1851. р., та тільки між слав'янами зі славним минулим та великим письменством, як чехи та поляки, вона посіву не найшла (*Erwiderung*, стор. 6—7); відкинули її були спершу й галицькі українці (*Bericht*, ст. 5), але ж після 50. років XIX. ст. найшла вона вдячний ґрунт поміж словаками, пізніш між угорськими українцями, від яких перекинулася до Галичини: російські видавництва на Угорщині (Раковський) і за ними в Галичині (Шехович) проповідують погляд, що »треба прийняти російську літературну мову« (*Bericht*, ст. 8.), що »українці не сміють відділятися (*trennen*) від російської літератури« (*ibidem*, ст. 9) — і через близькість російської мови до церковнослав'янської, з якої вона розвинулася (*ibidem*, ст. 9; *Erwiderung*, ст. 12; *Vorschlag*, ст. 5.)⁸⁶), а яку, як мову церкви, вся галицька інтелігенція знає — російщина почала заливати Галичину. »Спорідненість церковнослав'янської мови з російською служила тим, що свідомо (*absichtlich*) завертали

те, що їм був невідомий великий мовний скарб опублікованих пізніше рукописів, що вони хотіли покласти говір народу (*Volksmundart*) за одну підставу (*Basis*) для літературної мови, яка почала була наново розвиватися — то тим не менш воно справедлива річ, щоб брати увару (*reflektiert werde*) й на старші пам'ятки мови, що недавно появилися“ (себто, літописи з XII—XIII. в., н. пр., віднайдені А. Петрушевичем і т. д.). Тут Головацький покликається на приклад хорватів, що прийняли за свою літературну мову — мову письменників Дубровника, хоч вона сильно відмінна (*weit entfernte Varietät*) від їх народньої мови [але забуває, що це ж була народня мова хорватів, яка зберігала всі її структуральні прикмети, а мова наших літописів для нас не народня!] — і закінчує патетичним реторичним питанням: чому ж українці [*die Ruthenen*] не сміють [*dürfen nicht*] нормувати своєї літературної мови на основі старших національних мовних пам'яток [*nach den älteren nationalen Sprachdenkmälern*], а чому їх відсилають виключно [*werden ausschliesslich gewiesen*] до народньої мови?“ [*Volksidiom*, *ibidem*, ст. 119]. Ще одне цікаве. На основі декількох лексичих, загально відомих цитатів із церковних відправ, Головацький робить такий висновок, що »віддалення церковно-слав'янщини від українського народнього говору [*Volksdialekte*] не таке значне [*wesentlich*], щоб ця мова, як її читати з-українська, не була зрозуміла навіть простому селянинові, якщо тільки предмет не переходить обсягу його тямки, — не таке як ось, н. пр., віддалення між німецькими діалектами“ [*ibidem*, 127]...

⁸⁶) пор. лист до Гатталі [ст. 70]: „*Ruština je divná stvůra; čím dale tím více vidim, že jest to srostlice ze staroslov. a ruského jazyka, beze vši konsekvence, beze všeho rozumu...*“ Автім, це потверджують і російські мовознавці: Обнорський [Русская рѣчь, 1927, I, 27] нараховує в російській літературній мові добру половину церковних слів; пор. іще Н. Трубецької, Общеславянский элемент в русской культуре [К проблеме русского самопознания], 1927, ст. 84. Цікаво, що витворена на Україні й українцями філософічна [Т. Прокопович і ин.], граматична [М. Смотрицький] і инша наукова термінологія на церковнослав'янській основі прийнялася зовсім у росіян [усі ті іменительн-і, прилагательн-і, междуметі-я, наіті-я й т. д.], а ми [й серби] мусіли творити її для себе наново в дусі народньої мови...

на російську дорогу (*den Einlenkern in das Russenthum*), до замасковування своїх змагань; для інших знов, що їм така думка (*Absicht*) була чужа, ставала мимоволі приводом (*Veranlassung*) до того, щоб уживати церковнослав'янських і посередньо російських слів» (*Ansprache*, ст. 3). А в цьому є велика небезпека для української мови. Вживаючи церковних слів та форм *in crudo*, українці йдуть тою самою дорогою, що й росіяни, і з часом мусить українська мова зросійщитися⁸⁷⁾ (*Erwiderung*, ст. 11), між українцями запаанує російська літературна мова й література, і з літературою між народом пошириться російська ідеологія та схизма (*die russische vom Schisma und speziell russischen Ideen getragene Literatur*, пор. *Erwiderung*, ст. 13) — а це, мовляв, для австрійської держави не то річ небайдужа (*Bericht*, ст. 11), а й небезпечна (*Erwiderung*, ст. 13)...

Щоб усьому цьому запобігти, треба мати ясний погляд на суть української мови, яка сама для себе самотійна слав'янська мова, така, як чеська, польська й т. д.⁸⁸⁾ (*Bericht*, ст. 10; *Vorschlag*, ст. 5—8), до того ж »зовсім не бідна, має в собі що-найменше такі самі завдатки розвитку (*bildsam*), як кожна инша слав'янська мова«, тільки ж для її розвитку треба використовувати закони звучні та словотвору народньої мови (*Ansprache*, ст. 2). Суть мови не в азбуці, не в буквах, а зовсім у чому иншому (*Erwiderung*, ст. 4., Додаток, ст. 64), в її звучні, а тимчасом у Галичині »вважають цю справу за незначну (*unbedeutend*), перемінюють звукові закони та роблять зміни в побудованому на них словотворі й відміні — і нічого дивного в цьому не бачать (*nicht stösst daran*); раз-по-раз указують на вимову й виправдовують нею дивовижности (*das Befremdliche*) в письмі« (*Erwiderung*, ст. 11., Додаток, ст. 67). Знаки (букви) — для звуків, не — навпаки, й тому треба перевести реформу азбуки (перехід на латиницю), чи правопису (зреформувати кирилицю), — а то дотеперішня кирилиця, створена первісно для зовсім иншої мови, або не віддає образу українських звуків, або їх затемнює (*Vorschlag*, ст. 10)...⁸⁹⁾

⁸⁷⁾ Пор. іще лист до Гатталі, ст. 70.

⁸⁸⁾ У відповіді Куземському Іречек доторкнувся і погляду Шафарика на українську мову. Шафарик зазначував їй вузькі межі (література для протонароддя, пор. *Slowanský Národopis*, 1842, ст. 28). Та на його, Іречків погляд, Шафарик »виходив від фальшивої передумови, начебто українська мова (*die kleinrussische Sprache*) була говором (*Mundart*) російської (*des Grossrussischen*), і тут із фальшивого засновку зробив фальшивий висновок, якого б тепер (себто, 1859), коли вияснене становище укр. мови, певне не повторив би« (ст. 9), див. Додаток, ст. 66.

⁸⁹⁾ Для ілюстрації Іречек подає на иншому місці таке порівняння: »Українська мова в такому відношенні до церковно-слав'янської, як італійська до латини. Тут та там народ мовить звичайні молитви мовою церковної відправи. Італієць, що знає літературну мову, розуміє латину більш-менш так, як українець церковно-слав'янщину. А проте в Італії досі нікому не впало на думку, через те, що латина й італійська мова між собою споріднені, писати, н. пр.,

Треба погодитися з Франком (op. cit., ст. 89), що справа галицького русофільства в 50. р. XIX. ст. — дуже складна, що Іречків образ «анормальних явищ галицько-руського письменства» тих часів — цілком неповний, що тута входить у гру багато моментів натури національно-політичної: відпір проти зросту впливів польських у Галичині; оборона перед безліччю доносів, що їх слало намісництво до Відня, щоб скомпромітувати льюальність українців — з одного, і велич Росії з другого боку, задокументована в пам'яті сучасників переходом російських військ на Угорщину 1848. р.; брак більших літературних талантів; публіцисти менш ніж середньої мірки; і найважливіше — сила літературної традиції, збудованої на значінні церкви, духівництва, вплив якого хотів Голуховський підкопати, і зв'язаної з цими традиціями церковнослав'янської мови та кирилиці й т. д. Але ж полишаючи на боці ці справи, та до того чисто австрійські державно-політичні Іречкові міркування, які були підставою для скликання комісії — мусимо зазначити, що Іречкова аналіза повної безрадности галичан 50. р. XIX. ст. у справах мови є об'єктивним документом тодішнього низького стану граматичного знання серед загалу нашої інтелігенції й розуміння основних законів розвитку літературної мови. Не можна забувати, що всі ті Литвиновичі, Малиновські, Куземські — визначні на той час українські патріоти, — *bona fide* вважали за добре те, що вони робили в справах мови, вони відрікалися російства, були противники і схизми, й Росії, й російської мови, були як-найлюальніші, не гірші за Іречка, австрійські патріоти й як-найциріші католики... Таким самим хотів себе показати — в тяжкій для себе скруті: загроза втрати катедри — й Головацький, і навіть у (дуже нецирій) відповіді на Іречків *Vorschlag* підносив різниці між українською та російською мовою⁹⁰), не добачаючи в дотеперішньому правописі небезпеки, «щоб українська мова запропастилася в російщині». Але ж із усього видно, що Іречкова була правда в тому, як брак «ясного погляду» шкідливо відбився на розвитку української літературної мови в Галичині...

Зі своєї місії Іречек був зовсім задоволений. На його погляд, Комісія виповнила своє завдання (*Bericht*, ст. 15). Через особисті зносини з найвизначнішими членами Комісії йому нібито вдалося «скріпити в них переконання, що її скликано в найліпших намірах для українців, і що ті члени виразно це признали» (*ibidem*, ст. 21); що «принципи його проєкту визнаю за слушні (*richtig*) і що це зазначено в протоколі (*ibidem*, ст. 24); що взагалі «через приватний контакт із членами Комісії та нарадами бодай осягнуто тільки, що їм у головних справах по-

fraude, laude, замість frode, lode, так як ось по-українському пишуть dom, roh замість düm (дім), rüh (ріг)» див. Додаток, ст. 62. Порівняння, ясна річ, не дуже влучне...

⁹⁰) *Die ruth. Sprach- und Schriftfrage*, ст. 149, 151—153, 155 і т. д.

відкривалися очі» (лист до Гатталі, ст. 70); що єпископ Литвинович при прощальній візиті просив його, щоб він »не дався відстрашити цією спробою і зберіг і надалі своє щире серце (Eifer) для українців» (Bericht, ст. 25). Та не знав Іречек того, який тоді був »православний духъ межъ нашими«, що »русскій хитрить« (з листа Гушалевича до Якова Головацького з 1857. р., Студ., *op. cit.*, ст. 323). Члени Комісії слухали його поук та порад, прийняли разом із ним зреформований правопис, підписали протокол, а нишком думали своє і в листах лаяли, як могли, й Іречка⁹¹⁾ і придуману ними самими враз із ним зреформовану кирилицю...⁹²⁾.

Йому не вірили.

2.

Студіюючи українську мову, Іречек прийшов до переконання, що найбільша хиба — в її дотеперішньому правописі, й воно не диво, бо правопис цей, такий, який він є, утворений був не для її потреб, а для вимог іншої мови... Доки ж не буде правопису, що відповідав би законам української мови, не можна створити наукової граматики, без якої й будови української мови пізнати не можна.

На його погляд, правопис, якщо він має виповняти своє завдання, мусить як-мога найнаглядніше (*mit der möglichsten Anschaulichkeit*) віддавати звуки мови, не закриваючи граматичної структури мови (*ohne den grammatischen Bau der Sprache zu verhüllen*). Прикмети доброго правопису такі: кожний звук мусить мати свій окремий знак; конструкція знаків має бути як-мога найпростіша, щоб їх можна розрізняти, ані трохи не напружуючи ока; етимологія поодиноких слів мусить на писемі найти свій вислів настільки, наскільки це взагалі можливе, та тільки вона не сміє змінити суті звуків, що їх чути в мові (*Vorschlag*, ст. 23); чисто фонетичний правопис добрий, але тільки для наукових дослідів над говорами, для літературної мови, що »тримається загально прийнятих за-

⁹¹⁾ Пор. непристойні епітети на його адресу: »най чужа без рога naszej царинки не рыцькає« (Я. Головацький, лист до Григ. Шашкевича з 25/VI 1859, Студ., *op. cit.*, ст. 461); »чешскій напастникъ«, »зелена жаба« (Малиновський, до Григ. Шашкевича з 28/VII 1859, Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 70) .. Інші, зпоза Комісії, звали його »виновником своєї неслави« (Дідицький, Студ., *op. cit.* ст. 452), »хитрец« (Іван Головацький, *ibidem*, 455), а Іван Гушалевич дозволив собі навіть, щоб »отомстити за наши прискорбія« (Студ., *op. cit.*, ст. 451), на віршило, що кінчається так:

Най же Ъ... въ своє чesке пиво
А не въ нашъ медокъ пхає своє р ы л о,
Бо его р ы л о приберемъ въ ходакъ,
Скажуть Славяне Ъ... ду р а к ъ!..

⁹²⁾ Н. пр., Я. Головацький, оповідаючи про цілу акцію з глумом, назвав цей правопис, над яким працював сам із Іречком, який ухвалював — октройованим (*Die ruth. Sprach- und Schriftfrage*, ст. LVIII—LIX).

конів», він користи не приносить. Але ж іще більшу плутанину (*Verwirrung*) вносить» чисто-етимологічна ортографія. Такий правопис у слав'янських мовах зреконструував би стан, що колись міг бути, заки праслав'янська мова (*Stammsprache*) розділилася на теперішніх вісім мов. Це довело б до того, що неосвічений лінгвістично слав'янин не розумів би своєї літературної мови. Кожна мова має свою власну звукову систему, свою власну граматику, — вона мусить мати і свій власний правопис. Не можна, щоб одна мова просто запозичала від другої правопис, навіть і тоді ні, коли ці мови між собою близькі. Поодинокі правописні елементи з інших мов запозичати можна, але ж тоді треба їх викладати инакше, згідно вже з вимогами тої мови, що їй надалі вони мають служити» (*Vorschlag*, ст. 24). З того вивід, що кирилиця, якої вживають у Галичині, не відповідає одиницям (*Einheiten*), себто, звуковим одиницям — тепер ми сказали б фонемам — української мови; вона придумана для иншої мови, для староболгарської, й ніхто не пробував приспособити її для мови української, вона залишилася етимологічним правописом і своєї меті відповідає в обмеженій мірі» (*Vorschlag*, ст. 25.): поодинокі букви мають подвійну функцію (а, ї, є, є, й), на один звук буває кілька знаків (на у — ы, и, ї; ê, ö, о, — і; ê, є, — і; з, з — z), бувають знаки непотрібні (ж), деякі знаки мають не те значіння, що первісно (ѣ, љ, г) і т. д.⁹³). »Звуки української мови визначається не так, як їх чути у властивій народній вимові, але буквами, яких уживає в відповідних випадках церковно-слав'янський правопис. При такій системі, хоч би подавати всякі можливі поясняльні правила (*trotz aller erläuternden Regeln*), неможливо граматично з'ясувати української мови так, як цього вимагає її внутрішній характер (*Vorschlag*, 10). Це лихо — й йому можна зарадити тільки так, що або треба б кирилицю спеціально приправити для української мови, або прийняти латинську абетку з відповідними змінами (там-таки, ст. 10), як це для сербської мови зробив Караджіч (там-таки, ст. 11), або як це зроблено на Україні (*Kleinruszland*), де такі спроби »приспособити ортографію до звуків української мови (*des Ruthenischen*) повторяються від Котляревського» (*Ansprache*, ст. 3., див. Додаток, 62), і то спроби більш чи менш удалі (*gelungene*): досить указати на московське видання повістей Основ'яненка з 1836. р. та на прегарну (*treffliche*) петербурзьку Граматку Куліша з 1857. року (*Vorschlag*, ст. 11)⁹⁴.

⁹³) Останнє, це не закид; узагалі між хибами кирилиці є й такі, що ввійшли з непорозуміння, про них говоримо далі, ст. 28, 30—32, н. пр., про брак знаків на потрібне л, що ѡ заступає ја та је і т. д.: всіх хиб нарахував Їречек — 14 (*Vorschlag*, 25).

⁹⁴) Із неї подав Їречек у *Vorschlag*-у на зразок правопису (кулішівки) Псалом Шевченка (Чи є що краще, лучче въ світі якъ укѣні жити..., ст. 35). Таксамо надрукував (ст. 35) з кінця II. тому Основ'яненкових повістей 4 ре-

Іречек подає свій голос за латиницю, вважаючи, що реформа українського правопису в дусі Караджіча сполучена з труднощами (там-таки, ст. 11), мовляв, потрібно було б аж 12 нових значків (власне— тільки 9: 7 значків для паляталізованих приголосних та *i*, *g* залишалося б на *h*, зате треба б *g*, а про *ě*, *l*, *ü*, див. ст. 31, 28, 32). Тільки ж та латиниця, на його погляд, мусить бути така, щоб «краще віддавала своєрідність (*Eigenthümlichkeit*) української мови, ніж як це досі було з кирилицькими значками» (там-таки, 17). Не сміє це бути латиниця польська, вже через небезпеку польонізації (там-таки, 17), не кажучи вже про те, що польська латиниця до української мови не годиться, як доказують дотеперішні спроби (там-таки, ст. 25—26)⁹⁵) — а мусить бути своєрідна. Найважливіше ж — вона мусить відповідати науковим вимогам, мусить бути збудована на звукових, почасти морфологічних законах української мови. Тим то й Іречек, перш ніж перейти до теоретичних своїх міркувань та опису системи своєї латиниці, подає, за Мікльосічем, огляд української звучні (там-таки, ст. 6—8), в порівнянні зі старослав'янською (в Іречка за Мікльосі-

чення (7 рядків — ярижкою) та передрукував кирилицею з граматики Й. Левицького (з 1834, *Anhang zur ruthenischen Grammatik*, ст. 47) правописом Котляревського одну строфу з I. пісні Енеїди (*Еней колачка бєвєз Юнонѣ...*), з видання 1808 (ст. 36). До речі, передрук кирилицею назвав Франко (ор. cit., ЗНШ. CXVI, ст. 95) куріозом, бо „видане Енеїди з 1808 було друковане гражданкою“. Але ж Франко не порівняв Іречкового тексту Енеїди із текстом у граматиці Левицького, надрукованого саме кирилицею...

⁹⁵) Обговорюючи цю всю справу тільки з боку мови, я залишаю на боці Іречкову аргументацію про користи для українців із переходу на латинське письмо (*Vorschlag*, ст. 14—18), — над нею спинився потрохи Франко, ор. cit., ст. 93—94; а проте коротко ці аргументи зберу, бо деякі дуже цікаві та й досі не втратили своєї ваги: зріст літератури, як у тих сербів (хорватів), що вживають латиниці; доки не ввійде у свідомість різниця між церковною й українською мовою, література не піднесеться (ст. 12); полегчення в школі, де вчать 3 різних письм; полегчення для неукраїнців і простих людей, як знатимуть одне письмо; церква нічого не тратить, бо будуть учити читати церковного письма, а цього досить (ст. 14), для укр. мови — читання мало; нічого боятися польонізації, бо а) уряд не допустить, б) користи полякам із того немає, в) українці утрималися в важчих часах (ст. 17); через церковну мову література не могла розвиватися; рахуючись із потребами часу, інтелігенція польщилася; література краще була б розвивалася, як би українці здавна рішилися були вживати латинського письма (ст. 17); Іречкова латиниця не — польська; все залежить від самих українських письменників: треба сподіватися, що вони тим більш будуть старатися зберігати чистоту своєї мови, чим виразніше в правописі виступатимуть різниці тої мови від усіх інших слав'янських мов, і тим самим виявлятиметься її своєрідність; ніхто ж не схоче твердити, що латинська азбука — польська, що прийняти її, значить — польонізувати мову (ст. 18); збільшення зацікавлення українською мовою з боку лінгвістів; нема чого боятися розрізу з українськими земляками зпоза Австрії: при розумному й уґрунтованому змагання українців (*der Kleinrussen*) із України вирвати мову з гальмівних пут церковної ортографії, латиниця, що відповідає науковим вимогам, зустрінеться з їх симпатіями; українці ввійдуть у тісніший контакт із освітою заходу (ст. 18)

чем: старословінською) й іншими слав'янськими мовами, вживаючи й Мікльосічевої термінології (перезвук — *Steigerung*, здовження — *Dehnung* і т. д.). Різниця між українською мовою, з одного боку, та російською й церковнослов'янською — підкреслені яскравіше.

Ось ці закони (виписуємо для скорочення — прикладами).

Голосні: 1. повноголос (брада — *boroda*; па́нх — *polon*); 2. разз — *roz*, локзть — *lokoť*; 3. ржка — *ruka*; 4. бзчела — *pčola*; 5. медз — *mid*, нєслз — *nīs* (е *wird zu ji*, і *gesteigert*); 6. е не м'ягчить попереднього приголосного; 7. дкѡа — *diva* (ѣ *wird zu ji gesteigert*); 8. нєдєнз — *odyn*; 9. злиття і та у в середозвуку й визвуку слів, при чому той звук „*wird zu einem gelinden y gesteigert*“ та не має сили пом'ягчувати попередній приголосний; 10. конь — *kūñ* (довге о *wird zu ü gesteigert*); 11. о ніколи в вимові не переходить на а, як у рос. мові; 12. придиx в, h, j у назвуку; 13. uže — *vže*; 14. дѡнь — *deñ*, дзска — *doska*; 15. ѡ у визвуку м'ягчить попередній приголосний, з відпадає; 16. „рухоме“ (*beweglic¹ es*) о, е — *lavka* — *lavok*, овѡа — *oveč*.

Приголосні: 1. *vydžu, mežu; pič, nūč*; 2. l'ubl'u, але — l'ubov, Jaroslav (твердість губних); 3. *mylo, plik*; 4. назвучне ch — часто *chv: chvoryj*; 5. h, не — g (*holova, toho*); 6. *did, tilo* (не дзекання, як у польській мові); 7. *čvit, žvizza* (ст. 8).

Між звуковими законами вміщено деякі й морфологічні явища: 1. родов. одн. прикметн. чол. і сер.: -oho (супроти рос. -avo, церк. -ago), ст. 6.; 2. jo в м'яких відмінах прикм., займ. й іменників (*jeho — joho, ņoho, vsoho, kolodijom*, а далі й l'od, s'loz, mal'ovanyj), ст. 6.; 3. дієйменник на -ти: *deržaty*; в наказовому способі у не відпадає (*kažu*); 4. відпад t у 3. ос. одн. дієслів після е (*maje*), ст. 8. Крім цього є ще одна прикмета словотворна: приросток *vu-* супроти церковнослав. і південнослав. *iz-* (ст. 8).

Між ці закони вплетені деякі діалектичні явища, і то такі, що їх і Іречек уважає за говоріві (1. а > е після *č, ž, š, šč*, ст. 6; 2. карпатське «складотворче» *r*, ст. 7. — літературне Іречек подає в таких випадках *or*, н. пр., *čornyj, volk*), й такі, що він їх подає як характеристичну прикмету української мови взагалі (*ja > je*, що розвинулося з праслав. е, н. пр., *zěť, opěť*, ст. 7.). Дещо попало сюди через непорозуміння, н. пр., існування в українській мові потрійного л (*tolstij, lyce, l'ubov*)...

Розуміється, всі звукові (й морфологічні) прикмети в Іречка не вичерпані; зате дещо попало сюди таке, що попасти не повинно було. Та про це на ст. 33, 30... Таке саме непорозуміння викликає погляд Іречків, що в українській мові є тільки два двозвуки: *eu* та *ou* (ст. 7.).

Докладно обговорює Іречек усі ці закони іще раз на ст. 39—48 *Vorschlag*-у, мотивуючи ними свій латинський правопис, на тих законах побудований. Ціла ця частина виявляє Іречкове знання тодішньої граматичної літератури української й чужої:

він знає всі українські граматики, що вийшли були в Галичині та на Угорщині до 1859. р. (Лучкай, Левицький, Вагилевич, Лозинський, Головацький), простудіював Мікльосіча (*Vergleichende Lautlehre der slav. Sprachen*, 1852), Шафарика (*Slovanský Národopis*, 2. вид. 1840; *O přetvoření hrdelních souhlásek*, *Časopis Česk. Muz.* 1847) та Шляйхера (*Formenlehre der kirchenslav. Sprache*). Він не тільки проводить порівняння з аналогічними явищами в інших слов'янських мовах (н. пр., «ікання» з чесь. та поль., ст. 40, 42 — при чому зазначає, що ці „*Steigerungen*“, переведені в українській мові з повністюю — *vollkommener* — послідовністю, ніж у тих мовах; протетичне *v* — поль. та чесь., ст. 41; злиття *i* та *u* — південнослав., ст. 39; діалект. *ja > je* — чесь., ст. 43...), але й запускається в історичні екскурси (*o > i* — в Іречка *ü* — ст. 41'), цікавиться діалектичними відмінами поодиноких явищ (*kuň, kůň, kuín*, ст. 41; *šv'atyj* — у Іречка *švětyj* — *švityj*, ст. 43) та шукає для них пояснення (н. пр., на *o > i*, ст. 41; з цього приводу листується з Шафариком, пор. лист із 8/II, 1859, ст. 68). Довше спиняється Іречек над явищами паляталізації українських приголосних, відрізняючи історичне м'ягчення („*vollkommene Verwandlung*“) від сучасного („*Erweichung*“), при чому звертає увагу на характер українських губних (ст. 45), *r* (46) та на м'ягчення через асиміляцію (*šmich, žvir, ...küšť, hvůžd'*, ст. 45., 46). Перехід *o, e* в *i, ě* Іречек (за Лозинським та за Головацьким) зв'язує виразно зі замкненим складом^{95*}: „*die Verwandlung tritt in der Regel nur in jenen Fällen ein, wo das o zwischen zwei Konsonanten in einer Sylbe eingeklemmt wird*“ ст. 39, та „*sobald die Einklemmung aufhört, tritt der o-Laut wieder in sein Recht,*“ ст. 40, те саме про *e*, ст. 42; тільки ж, не маючи ясного образу про історичний розвиток ікання (*nü-čju, sül-ju, zbū-že, rū-la*, ст. 39) та не знаючи ще великої сили законів аналогії (*kū-neć, dzwū-nyća, ... dū-stanu, zū-stanu* ст. 39; *mež gen. pl.*, ст. 42 — Іречек пояснює останнє *e* тим, що начебто воно повстало з *e*, міркуючи, що таке *e* в поль. мові — *międza* — первісне!), міг тільки заважити, що ті „*Steigerungen sind... ja noch weiter, als die Regel fordert, durchgeführt*“ (ст. 42). Випадки, коли перезвуку немає (повноголос, *o < ъ*,

^{95*}) Власне Й. Лозинський [*Grammatyka języka ruskiego (mało-ruskiego)* Перемишль, 1846] перший підмітив це явище (н. пр., А. Павловський із'ясував його з однокладовістю слів, пор. *Грамматика малоросійського нарѣчія*, Петербург, 1848, ст. 2). На 26. і 27 ст. він зазначає, що коли *o* та *e* є „*piérwiaszkowa głoska słowa*“ і є стиснуті, себто, коли на них „*się następująca spółgłoska opiera*“, то „*e brzmi jak i (ѣ), po twarzo syczących jak u*“ (ст. 26), *o brzmi jak i lub u*“ (ст. 27); але ж як „*opierająca się na e, o spółgłoska*“ від них відділяється, „*natenczas e, o swoje właściwe brzmienie назад odzyskuje*“. Лозинський ілюструє цей закон прикладами (ст. 26 і 27) і подає „вийнятки“ від підміченого ним закону, які використав і Іречек. Я. Головацький (*Грамматика Русского языка*, Львів, 1849) просто ці помітки Лозинського у своїй книжечці дослівно переклав (ст. 14, 17).

е < ъ, вставлене о, е, ст. 40, 42) — теж Їречкові відомі; тільки він тут створює деякі винятки і зв'язує їх із наростками (*krasot, syrot* — нар.: -оѣа; *paŋmatočka* — нар.: -оѣка, ст. 40). З цього погляду ця частина *Vorschlag*-у робить вражіння маленької історично-порівняльної граматики.

Їречкова латиниця — утвір комбінаційний. У цю комбінацію входять а) усі ті букви, що в усіх мовах слав'янських, які вживають латинських літер, мають (більш-менш) те саме значіння: а, е, і, о, u; р, b, m, f; t, d; s, z, c; r, n, l; k, g, ch, j; б) деякі літери взято з польського правопису: у; ł — у спеціальній функції; dz; закони м'ягчення приголосних у визвуку — ś, ź, ó, dź, ń — поширено на всі українські паляталізовані приголосні: ʃ, ɖ, ʎ (ʃ) і такий спосіб вивжитковано для їх позицій і перед усіма голосними (ст. 45): *desěť i fuťun* (ст. 52), *mid' i d'ak, choďat, oś i śuda, voźmy i voźat, oteć i otća, korol' i loml'u, deň i paňa, cisař i hűřkyj* ⁹⁶⁾, таксамо зм'ягчення через асиміляцію зазначається як у польській мові: *śmich, źvir, hvűžd'* (ст. 45), *češť* (ст. 46)⁹⁷⁾; в) багато взято з чеської ортографії: v; č, š, ž, — для щ окремої букви не треба (*šč*, ст. 46) — і, відповідно до того, утворено *dž*; ě; u в функції двозвуків *eu, ou*; не без того, щоб чеська азбука не вплинула на утворення, на німецький лад, значка *ü* — теж для спеціальної функції; а взагалі зразком була й комбінована хорватсько-словінська абетка (пор. *ć; v; č, ž, š* і т. д.), що зорувалася на чеській. Вигода від таких запозик із слав'янських азбук така, що «не треба придумувати нових знаків та змінювати суть самих латинських літер» (ст. 11). Таким чином, Їречкова латиниця складається з 6 голосівок, 18 — шелестівок, себто, 24 поодиноких букв, із діакритичними знаками — 14 (*ü, ě; ł; č, ž, š; ʃ, ɖ, ś, ź, ó, ʎ, ń, ʃ*), через зложення 4 (*dz, dž; eu, ou*), та ще для чужих слів, крім *g, f* — *w, x* — разом, коли не рахувати зложених, 40 значків, куди вже входять і букви для чужих слів.

Власне, про знаки на дзвінкі аффрикати Їречек нічого зокрема не говорить, а просто вдовольняється транслітерацією: *dzvün* (45), *dzvünüća* (39), *vydžu* (46), *doždžove* (57). Таксамо як транскрипцію треба розуміти ролі і в іменників із наростком *-ije*, де з тодішніх українських граматик не можна було виміркувати, як власне треба читати різні написання таких слів ⁹⁸⁾, і Їречек

⁹⁶⁾ Щодо *г* — то Їречек не певний, чи буває воно в українській мові паляталізоване; тим то часто приклади з *г'* він ставить у дужки; це, певне, під впливом Мікльосіча, що в I. вид. *Vergl. Lautlehre* вважав укр. *г*, нарівні з губними, „*keiner erweichung fähig*“ (ст. 340); у II. вид. (з 1879) говорить уже про те, що „*г wird erweicht, aber nicht in demselben umfang, wie im altslov.*“ (ст. 444).

⁹⁷⁾ пор. у Мікльосіча (ор. cit.): *śmich* (369), *hvižd'* (357), але постійно тільки: *šisť* [342], *kisť* [357], *česť* [362] і т. д.

⁹⁸⁾ н. пр., Левицький [*Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien, Перемишль, 1834*] пише: *значініє, спасініє, здорóвкє* [ст. 62, 63]. Й. Лозинський [ор. cit.]: *створ'їньє* [52], *спаньє, битьє* [55], мало де *їє*:

так і залишає: *iminje* (приклад із Головацького, *op. cit.*, ст. 74), *iminja*, *iminju* (навіть родов. мн.: *iminj*, побіч *imiń*), там-таки, ст. 46, *myloserdje*, *vesilje*, *stvorinje* (ст. 44), *zilje* (45), — хоч раз, помилково, здається, написано й *syve vološa* (52) — та ще й мотивує такий спосіб писання тим, що наче б то і в мові люду (*Volkssprache*) „*j mit dem vorhergehenden Konsonanten nicht überall und nicht vollends zusammengeschmolzen sein dürfte*“⁹⁹).

За звичайну транскрипцію кирилицького й треба приймати знак *j* у функції і спадного двозвука: *kraj*, *zmyj*, *svüj*, *jij*, *sej*, (у Іречка: *postjotierte Vokale*, ст. 43). Зате приділення йоті тільки функції прейотації голосних супроти подвійної ролі *я*, *іє*, *ю* в кирилиці — це для українського правопису була річ нова (*jävür*, 43; *maje... jide... johö, juška*, ст. 44)) і сильно його упрощувала. Із приголосних, що улягають пом'якченню, виділив Іречек губні, й після них *j* — тільки знак прейотації наступного голосного, як у чеській мові (ст. 45): *bje*, *pje* (44), *pjanuj* (46). Таксамо у зложеннях: *rozjaryty*, *zjisty* (48), причому наглядно виявляється непотрібність *ж*¹⁰⁰).

Треба сказати, що справа зазначувати однаковим способом приголосні, що в українській мові можуть улягати паляталізації (ст. 45—46) — чи не найсильніша сторона цілої системи, й хоч, може, не зовсім оригінальна, бо взорована на Мікльосічі, але ж перевищує Мікльосіча — послідовністю. Мікльосіч теж уживав скрізь риси для паляталізованих приголосних, але ж вилучує з тої системи *l*, зазначуючи на польський спосіб (не зовсім правильно!) твердість *l* — значком *ł*, м'яккість — *l*¹⁰¹, пор. *łev*, але *lva* (*Vergl. Lautlehre*, 341; *połe* — *pil*, ст. 344); у Іречка цілком правдиво — *l—l'*, як *t—t'*, *d—d'*, *s—ś*, *z—ż* і т. д.

Вводить Іречек теж польський значок *ł*, але ж у спеціальній функції, у праслав. сполуці *ъl + cons. (volk)*, для визвуку чоловічих іменників (*oreł*) та для чоловічих форм минулого часу (*pochodył*), покликаючись на аналогічні явища в сербській мові (ст. 47, заввага). Справа в тому, що Іречек — цілком фал-

милосердіє, спасеніє [ст. 55], І. Вагилевич [*Grammatyka języka małopolskiego w Galicji*, Львів, 1845]: видѣніє, житіє, затѣмкніє [ст. 27], але й братѣ [36], камѣнѣ [39], пїтѣ [139], Я. Головацький [*op. cit.*]: имѣнѣ й имѣніє [74], закѣнчѣнѣ [76], орѣжѣ [77] і намѣрѣніє [77], оѣдарѣніє [79] і т. д. Народні Лучкаєві [*Grammatica slavo-ruthena*, Буда, 1830] форми на *л* [ст. 46, 49 і т. д.] були для Іречка діалектні, й він, переписуючи своєю латиницею зі „*Specimina styli ruthenici*“ казку „Тыква и дѣвѣ“ [ст. 154], то залишає ці форми з — *ja* [lystja, Vorschlag, ст. 54, 55; kvitja, ст. 55], то замінює їх на — *je*: *зѣрлл* [154] — *zernje* [Vorschlag, 54], *сѣмлл* [154] — *simje* [54].

⁹⁹) Мікльосіч писав як-слід [*Vergl. Lautlehre*, 1852]: *pyfe* [348], *žerđe* [349], *obołoŋe* [346]...

¹⁰⁰) для наглядності Іречек при кожному прикладі латиницею подає те саме слово, написане кирилицею.

¹⁰¹) пор. „*l*“ wird zu *l* erweicht“, *op. cit.*, ст. 340.

шиво — догадувався існування в українській мові потрібного звука л: 1. тверде (*hart*) — повніше, ніж чеське або німецьке *l*, але ж не доходить до повноти польського *l* (це його *l*, н. пр., *syla*); 2. зм'ягчене (*erweicht*), рівне польському *l* (себто, *l'*) та 3. зміцнено тверде (*potenziert hart*), так, «що чути майже (*beinahe*) *v* або *u* (отже — таки *l*!), воно відповідає найбільше польському *l* і стоїть або в визвуку складів (*orel, düł, vül...; dolhyj, tolstyj...; był, plił*), або там, де примикає (*sich anlehnt*) до приголосного, який замикає склад (*tołk, dolh*, ст. 46—47)». Тут Іречка збив зпанталику погляд Ковбка, що подав дуже неясну характеристику українського л¹⁰²). Іречек думав дати якийсь закон там, де Ковбкові здавалося, що „*prawidła wesmės mnoho neprospěj*“. Крім того, тут грала роль цілком зайва етимологізація, яку Іречек бачив і в Мікльосіча¹⁰³). Але взагалі введення цього непотрібного знака не то що не відповідало основам української звучні, а й комплікувало правопис (пор. *pocho- dył*, але — *pochodyla*, ст. 54, *pytał*, але *zapytala*, ст. 56), і деякі явища — для консеквенції — виводило в неправдивому світлі (пор. *čolēn* = човен, *połēn* = повен, ст. 52), а то й утворювало цілком фалшиві, з погляду літературної української мови, творива (пор. *vül—vola, düł—dolu* ст. 52)¹⁰⁴). Про характер українського *v* після голосних Іречек нічого не каже, дифтонгічної вимови в таких словах, як *dolūv* (53), *cerkūvca* (56), *pavl'anyj* (57) і т. д. він не підозріває, бо про це в І. вид. „*Vergl. Lautlehre*“

¹⁰²) О Kráľodworském Rukopise s obzvláštnjm ohledem na ģinoslowanské překlady ģeho (Časopis Českého Muzeum, XII, swazek III, Praha, 1838). Так на 387. ст. читаємо: „Praeterita w rusjnských časownjků, vycházějci w singulari na u neb w, powstała vlastně z velmi hrubého l k. p. l'ubił, chodźiuwał zněj w ustech Rusjna ģako l'ubiu neb l'ubiw, chodźiuwau, neb chodźiuwaw. Ostatně, mimo těchto minulých časownjků, rusjnské l nenj tak hrubé i plně ģak polské l... Tak k. p. we slowě skala wyslowuje Rusjn l plněģi, něž Čech, ģednak ne tak plně ģak Polák swoge skala. Wůbec naše české l neodpowjďá ani polskému ani rusjnskému l ani l... Tu prawidła wesmės mnoho neprospěj, třeba slyšet i ģak Rusjna tak Poláka mluwjć ģho“.

¹⁰³) Мікльосіч (*Vergl. Lautlehre*, 1852) писав: *stołb, vołk, dolh* [ст. 349], *šoł, pojšoł* (345), *buł jem* (355), навіть — *pił* (= пів), ст. 365, але ж виразно підносив, що це „*l vor consonanten und im auslaute ähnlich dem u und bildet mit dem vorhergehenden vocal einen diphtong*“ (361). Іречків закид Мікльосічеві (*Vorschlag*, 10), що він, мовляв, через недогляд (*aus Versehen*) писав — *kazavem* (*Lautlehre*, 362) — непорозуміння.

¹⁰⁴) Щодо визвужного л у іменників, то з Мікльосічевих слів (*bemerkenswerth ist, dasz auslautendes l in substantiven in vielen gegenden seinen eigenen laut bewahrt: voł, doł, oreł, op. cit.*, 362) видно, що й він мав сумнів, чи тут л зберігається. Вагилевич [*op. cit.*, ст. 179] виразно приписує в таких випадках вимову *w*, отже, *бѣлѣ, волѣ, орѣлѣ, столѣ* і т. д. читай — *біw* [*sic!*], *віw, орѣw, стіw* і т. д. Таксамо Лозинський [*op. cit.*, ст. 30] *дѣл* — *дѣw*; Головацький [*op. cit.*, § 47, ст. 25] стоїть за „л“, але ж непевно, вдовольняючись загальною увагою, що, мовляв, *дѣлѣ, вѣлѣ, орѣлѣ...* вимовляють гдѣкѣда: *дѣвѣ, вѣвѣ, орѣвѣ...* Але ж виразно пише: *пѣвѣнѣ, чѣвѣнѣ* [там-таки, § 46, ст. 25].

beschränkt; ст. 44: im westgalizischen Dialekt), зате је < ја, що повстало з праслав. е, підносить до літературного українського фонетичного закону, та ще придумує для нього, за чеським правописом, окремий знак — ě. Ясна річ, що попри існування је та 'е — новий знак міг викликувати труднощі, де його писати, тим то Їречкові довелося подавати для цього правила, отже: тільки там, де у старослав'янській мові є ѡ або в польській ě: sěhnuty, děkovaty... šťastje... děvčě, vězaty, měso, švětyj, řěd... imě, husě, sě (ст. 43), але — pjenyj (44), побіч pjanuj (46) — докладніше: ě появляється тільки у пні (im Stamme) слова, і крім слів: mě, tě, sě, imě, plemě (отже, в т. зв. н- та нт- пнях) — тільки в середозвучі (im Inlaute); церковне ѡ (в етимологічному укр. правописі) є завжди ја: lyca (лицѡ), ст. 44... Закон, як бачимо, не тільки самовільний, але й він ускладнює правопис, противиться основним Їречковим засадам, що на один звук повинен бути один знак, вимагає знання й інших слав'янських мов (польської), а то й історії мови, проти чого Їречек боровся...

Іще одна хиба Їречкової системи, на яку могли навести автора „Vorschlag“ -у українські граматики першої половини ХІХ. ст. Всі вони, і за ними й Мікльосіч, і Їречек відчували різницю між і<о та і<е, ѣ, і Мікльосіч цілком правдиво віддає перше значком і, друге — і¹¹⁰). Їречек теж, як Мікльосіч, передає і<ѣ в назвуку й після голосних йотованим і (ji), після приголосних і, таксамо і<е, що, на його справедливу думку, має „durchaus dieselbe lautliche Beschaffenheit“, що й і<ѣ (отже — zijе, там-таки). Через те, що в тодішніх галицьких граматиках є натяк на рід здовження такого і¹¹¹), Їречек додумувався в переході е>і деякої аналогії з чеською мовою — аналогії, власне, нема — і радив (scheint es angedeutet) таку »довгість« зазначувати рисою над і (i), бо, мовляв, воно »in den meisten

¹¹⁰) Н. пр., diĭ (op. cit., 343), stiĭ (343), zirka (343), nič (343), sil (343), але — d'iva (342), s'ino (342)... i s'im (342), os'iń (342), krad'iz (342) і т. д. Те саме бачимо в II. виданні „Vergl. Wortbildungslehre“ з 1876 (brativ 249, nih 250... švifi 252... l'id 251, ěis 273). Затє в II. вид. порівняльної звучні з 1879. р. Мікльосіч заводить ѡ на і<о, н. пр., kôň, nevôd, veselôst, lôkof (ст. 430), є на і<е, н. пр., rêk, rěk, utěk, (ibidem), але čipkyj, bl'idyj (ст. 429). Таксамо в інших частинах своєї порівняльної граматики, н. пр., Vergl. Stammbildungslehre, 1875 (izbôr 10, dôĭ 8... popêĭ 8, postêĭ' 57, kamêěe 8, побіч—vešile 68...; čil 57), Vergl. Syntax, 1883 та в етимологічному словнику слав. мов із 1888 (zastôĭ 321, bôk 17... ošêě 105, postêĭ' 321, побіч l'id 162, navif 387...; hñiv 68, vyďity 390 і т. д.).

¹¹¹) Пор. Й. Левицький, op. cit., ст. 9 (Die Russinen sprechen diesen Buchstaben — себто ѣ корінне, та з е — ganz so, wie die Deutschen das ie in den Wörtern die, wie, nie, sie, Liebe, зВ. вѣкъ (wiek), тѣсто (tjesto). Міркуємо, що це Левицького запозика від Лучкая (op. cit., 4: Rutheni... proferunt ѣ velut accentuatum i, seu Germanicum wie). Головацький (op. cit. 7, § 13) зазначував вимову ѣ „ѡк ji або дѣже ѡѡгѡньке i“. Та це було 1849. р.; 1860. р. він переписує ѣ, лат. ié, пор. Diédickij, Rusaĭka Dniéstrowaja (Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. XI, 123). Про його погляди на ѣ в тому часі, див. ст. 39.

Fällen lang“, н. пр., *nís-nesla, píč-pečy* (ст. 42) так, як *i < ѣ* (ст. 44)¹¹²⁾, і приклади на такі чеські транскрипції на *ѣ* Іречек *mír* вичитати в *Časopis-i Českého Museum*¹¹³⁾. Тільки, видно, ця заввага — до речі, хибна — мала теоретичний характер, бо далі в тексті такої довгости *i < ѣ* чи *e* — не зазначається. Але ж щодо характеру українського *i < o*, то Іречка збентежили Лучкай¹¹⁴⁾ (*Grammatica slavo-ruthena*, ст. 5, 32, 33, 34, 60), Й. Левицький¹¹⁵⁾, потрохи Вагилевич¹¹⁶⁾, та історично-етимологічні міркування¹¹⁷⁾ (*Vorschlag*, ст. 41). Він міркує собі (за Левицьким), що цей звук, як би ми тепер сказали — окрема фонема¹¹⁸⁾, заводить на нього скрізь німецький значок *ü* (заокруглене *i*), вважаючи, що „*diese Bezeichnung würde am besten mit der Aussprache übereinstimmen*“, та ще з цього приводу polemизує з Мікльосічем, закидаючи йому, що він неправдиво вживає на тих місцях *i* (*Vorschlag*, ст. 10.: *kist' für küst', hvizd' für hvüzď*). Знову дуже вузьконарічеву прикмету, не зі своєї вини, Іречек робить літературним явищем¹¹⁹⁾ і знову комплікує цим систему свого правопису, творячи виняток для зазначування паляталізації приголосних перед *i < ѣ*, *e*. Автім тут теж могла грати роль й деяка схожість із чеською мовою, де

¹¹²⁾ „Довготу“ укр. *i < ѣ* Іречек зв'язує з наголосом, що, мовляв, здебільша (in den meisten Fällen) падає на *ѣ* (ст. 44); при цій нагоді він указує, крім аналогії в чеській мові, і на схожість із дальномацькими говорами „ілірійської“ мови.

¹¹³⁾ Пор., н. пр., транскрипцію гуцульських народніх пісень у праці І. Вагилевича „*Huculové*“ (Č. Č. M. XIII., 1839): *dívčyny* (47), *wíter* (48), *try nedíři* (48), *jei* (47), *swoi* (48) ... *zílěčko* (47). Таксамо в його праці про бойків (Bojkové, ibidem, XV): *lísi* (56), *bíli* (57), *sníhy* (58), *vínku* (56) і т. д.

¹¹⁴⁾ На ст. 5. читаємо: *o sonat inter Ruthenos in quibusdam partibus velut Hungaricum ü, Gallicum u: non pūr, post pūszť, kolwm volüm, alii amant et ut i vel k pronunciare ... alii Valachorum ducti ut oŝ.*

¹¹⁵⁾ op. cit., ст. 13: *wenn es gedehnt wird... wird wie das französische u oder deutsche ü ausgesprochen, und dieses ist die Eigenheit des russinischen galizischen Dialectes...*

¹¹⁶⁾ У гуцульському говорі (Станіславщини, Коломийщини, на Буковині) „*przechodzi w grube i (ü): küłz, plūtz*“, op. cit., ст. XX; тільки ж для Ужгородщини, всупереч Іречкові (*Vorschlag*, 41), Вагилевич подає *ї* (*плітз, кістз*, ibidem, XX). Таку вимову вказує він як правильну для *i < o* (ст. 175; *ї* — *i*, що не м'ягчить попереднього приголосного; для *i < e* — знак *ѣ*, ст. 174).

¹¹⁷⁾ „*der Uibergang von ó — себто, здовженого о, запозика від Й. Левицького* (пор. пом. 115), що підходила до погляду Іречка про схожість обох мов — *in ü wurde durch ein u und ui* (на останнє мав Іречек указівку в Шафариковому *Slowansk-omu Národopis-i*, II. вид., ст. 28) *vermittelt*“; *u* наводив Іречек у грамоті з 1421. р. й у творах українських письменників із XVI. р.

¹¹⁸⁾ Левицький подає такі приклади на *ü* (ö) — *у: мѡгѣ — мигѣ, грѡкѣ — грнеѣ, бѡкѣ — быкѣ* і т. д. (op. cit., ст. 14).

¹¹⁹⁾ Я. Головацький (op. cit., ст. 20) каже що „*ѡ грѣше вимовляеся*“ (ніж *i < e*) „*и не магчѣтѣ предыдѣщи согласнѣ*“; Лозинський характеризує той звук як польське *у* (після зм'ягчальних приголосних: *złyśť, stył, pływ*) або *і* (після інших: *bib, wiz*), але коли *у*, коли *і*, „*trudno jest oznaczyć*“ (op. cit., ст. 27); його етимологічний знак на той звук — *o* з перевернутим *i* над *o*.

є подібний перезвук о—ў. Різниця між знаками (ü—û) — невелика...

Хоч Іречкова латиниця збудована на фонетичних принципах, то проте автор від них часто відступає, беручи за приклад інші слов'янські мови, дарма що аналогія між українською мовою й іншими — неповна...

І так він проти протетичного *v* у літературній мові, головню через те, що його не зазначають ні поляки, ні чехи, хоч воно там відоме. Іречек не догадувався, що таке *v* у з'явнцях, н. пр., українського ікання зовсім не те, що поява *v* у названих мовах (Лозинський казав, що таке »w zawsze pisane być powinno, op. cit., ст. 21) й каже писати: *otća, ovća, odohnaty*, (Vorschlag, 42), пише *ovsa, on* (ст. 53), не кажучи вже про *ona, ony* (там-таки), *ujko* (ст. 53).

Таксамо літературна мова, на його думку, не повинна допускати форм із *i* в повноголосих словах, хоч вони в мові загально живуть, отже слід писати: *berez, stereh, voroť*; таксамо: *rozorvaty*, не — *rozürvaty* (ст. 43.), *i połk*, не *pülk* (sic!) — остання форма є в Мікльосіча, op. cit., ст. 357.

А далі — традиційне і прикметне для галицьких граматиків етимологізування. Тільки впливом їх аргументації можна собі пояснити, що Іречек, приймаючи, згідно зі звуковими законами (ст. 7), один знак для українського звука *и*, »для оминення двозначности«, каже, всупереч цьому законові й українській вимові, робити різницю між (діалектичним) *ми* (мені) та *ми* (ми), *ти* (тобі) й *ти* (ти), між *мир* (рах) і *мир* (*mundus*) і, врешті, між *бити* (*percutere*) й (нарічевим) *бути* (*бути, esse*), і в тих випадках, де кирилицька етимологія вживала *и* — писати *i*: *mi, ti, mir, bity* (Vorschlag, 39). Чи не був цей нелюбичний »вийняток« уступкою для аргументації Дідицького, що у своїй брошурі (О неудобности латинской азбуки, ст. 33, 34), наводить майже ті самі приклади, аргументації, яку вдало збив був Черкавський (*Lemberger Zeitung*“, 1859, див. Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 128) лінгвістичним контраргументом, що, мовляв, „die Verschiedenheit der Bedeutung musz aus dem Zusammenhange der Rede erkannt werden?“ А тимчасом цей невдалий »вийняток« був проти Іречка аргументом у руках Я. Головацького, який конструує з письма вимову ¹²⁰⁾ (*Die ruth. Sprach- u. Schriftfrage* ст. 140) й потребудвох законів умотивовує саме Іречковими прикладами...

¹²⁰⁾ У своїй граматичі з 1849. р. Головацький виразно каже, що „самѡ (=тільки) гѡрскѡ нарѣчѣ розрѡжнѡе кѡговѡрѡ и и ѡ; индѡ острѡти-лѡсѡ всѡкѡ розлѡчѡе и кѡ малорѡскѡмѡ писѡмѡк ѡживѡтсѡ и и ѡ тѡлько длѡ роздѡлѡ (=різниці) слѡвѡ... (ст. 7, § 14). Про його погляд 1860. р. див. ст. 38. Лозинський (op. cit., ст. 20) наводить правила, де писати *ы*, але вони роблять вражіння самовільности, н. пр., род. одн. жін. — *ы*, назив. і знах. мн. чол. і жін. — *и* (45, 58); та аргумент „dla rożnicy“ є й у нього, майже з тими самими прикладами, що й у Іречка (ст. 20).

»З-етимольогічна« каже Їречек писати в назвуку і (inyj, istyj, ст. 39); приписує займеникові форми: im, ich, imy (ст. 39), хоч і пише: svoji, moji, mojim (ст. 44); пише наросток -ova- (vyučovaty 55, pochorovaly 53, děkovaty 43), мішає od-із ot- (otpalo 55, otvažyty 56, otminy 53), не стягає й не викидає приголосних, де треба (tovaryšstvo 55, kolyčstvo 55, slezskych 55, pozdnijše 55) й виписує силу церковних слів між своїми прикладами з тодішніх українських граматик¹²¹)...

Їречек доторкнувся у своїй латиниці й писання чужих слів, тільки ця справа, в нас не така легка, вийшла в нього коротка й занадто вже упрощена та недоговорена. Сказано тільки, що в чужих словах »треба писати і та у відповідно до правопису оригіналу« (ст. 39), що там слід писати f, g (47, 48), (пор. fora, felony, ... galony, fağot, gumovany, ст. 51), х (49) та w (47). Решту треба з прикладів догадатися, що всі чужі слова, головню імена власні, треба переписувати так, як їх пишуть чужі мови: Würzburg, Württemberg, Wright, Warwick, Węzyk, Wołowski (ст. 47); fabrika (39,55), psychologia (39), kapitally (55), finansüv (55), spiritusu (55), ministerstvo (50) і т. д. Тільки ж, із погляду структури української мови, не можна згодитися на такий загальний механічний перепис біблійних (грецьких, єврейських) слів, як їх Їречек приписує писати (н. пр., Davida) ст. 39, або як їх переписує: Filipe 51, Maria, Josif, v galilejsküm mistečku Nazareti, ст. 54, хоч уводночас там читаємо й зукраїнізоване Havriil, Emanuil, Jakova. Цікаво, що чужу сполуку -ia- Їречек переписує декуди -uja-, н. пр., на ст. 55: v Halycyji, Rossyji, Mołdavyji, kolonyjalnoho, а -io- залишає: akcionarüv...

*

Цілий проєкт Їречкової латиниці робить таке вражіння, що її автор задумував увести нею деяку нормалізацію в українську літературну мову, спираючись із деяких причин на говори західньоукраїнські. Тільки ж самі правописні приписи, хоч як їх Їречек силкувавсь умотивувати законами української звучні, а то й морфольогії — такої нормалізації внести не можуть. Тут було потрібно граматики, зладженої на основі звучні й відміни народньої української мови, як про це і згадує Їречек у своєму рефераті до міністра¹²², й як про це натякав Головацькому, радячи йому написати граматику в дусі словацької граматики Гатталі¹²³). А

¹²¹) Пор. iskaty 39 (Голов., ст. 27), slyšaty 39 (Голов. ст. 194, Багил., ст. 95), doska 39, ubijaty 39, plěsaty 43, 52, sosid 45, 62, sosudy 52, vozmůžnyj 47, pachaty 51, 52 (pašu), čado (52), jazycy (52), tamo (51), і т. д.

¹²²) Пор. Podání, ст. 12: „für die weitere Fortbildung der (ruthenischen) Sprache ist namentlich die baldige Herstellung einer ruthen. Lauf- und Wortbildungslehre von nöthen...“

¹²³) Пор. ст. 15, замітка 73.

то ж у зразках, що їх подає Їречек своєю латиницею з усяких авторів та зі шкільних книжок¹²⁴⁾ — аж рябіє від ненародніх висловів (пор., н. пр., випис із 18. ч. віденського Вісника з 1859. р.) та від різних церковних і діалектичних, а то й хибних форм¹²⁵⁾, за які, ясна річ, Їречек відповідати не може... А з чого можна скласти собі образ, як деякі форми уявляв собі Їречек¹²⁶⁾...

*

Щодо самої латиниці, то вона викликає вражіння продуманости. Їречек не тільки продивився всі важніщі й більше тоді знані¹²⁷⁾ українські видання, друковані польською чи чеською азбуккою (пор. *Vorschlag*, ст. 22), але й піддав деякі спроби польської (Лозинський, Падура) й чеської транскрипції критиці (там-таки, 25—26)¹²⁸⁾, вказав на хиби в одній і другій (н. пр.,

¹²⁴⁾ З букваря, читанки для народніх шкіл, із біблійної історії (ст. 51—54), з Лучкаєвих „Specimin-ів styli ruthenici“ (ст. 54—55), з віденського Вісника ч. 18, 1859 (ст. 55), з хрестоматії Головацького для вищих клас гімназії (дві колядки, ст. 55—56), з читанки Ковальського, ст. 56. Крім цього, зі збірників народніх галицьких пісень: Жеготи Павлі — 3 пісні (ст. 57—58) й Вацлава з Олеська — 1 пісня (ст. 58—59) — та зі збірника Максимовича, вид. київське з 1849: *Toska sestry po brati* (ст. 59.) та *Son* (ст. 66) — не зачіпаючи в цих останніх мови: бодай не переробляє я<е на ѓ, н. пр., *tyŋaje ҃а, pytaje ҃а...*, вживає форм *chodyť* (ст. 60), побіч: *idut, hudut* (ст. 59).

¹²⁵⁾ Пор. за всіди о після ҃, ҃, ҃, н. пр., *ščodryj* (Голов., ор. цїт. ст. 20: щодрий і щедрий; Вагил.: *szczodryj*, ор. цїт., 174), *žobrak* 37; *půlk* 43, *narůdnyj* 47, *vozmůžnyj* 42, але і *hrom* 40 (пор. Голов., ор. цїт., ст. 18: по часомъ можна почѣти грѣмъ), *kupeľ* 45, 52 і т. д.

¹²⁶⁾ Пор. місц. одн. м'яких відмін із історичними формами: *po poly* 51, *na mory* 51, *na ulycy* 52, *na huly* (=гілка) 51; род. одн. чол. ім.: *růd* — *rodu*, *narůd* — *narodu*, *důl* — *dolu*, *růk* — *roku*, *vůl* — *vola*, *kůš* — *koša*, *oborůh* — *oboroħa*, але чомусь *nůs* — *nosu*, зате *bůb* — *boba* (ст. 52); род. мн. пригол. відм.: *kostyj* 43, *prystanyj* 55, орудн. одн. — *kosteju* 44 побіч *kosteu* 43; род. мн. nt-пнів: *husěte* 43, 52; місц. мн. — *koňoch* 40... У прикметників і займ. наз. одн. чол. все -y — *malyj*, але й *hůrkyj*, *jakyj* 53; наз. мн. частіше — yj: *dobryj* 44, *suchyj* 39, займ. *syj* 52; наз. одн. жін. *krasnaja* 39, 43, *syňaja* 43, знах. одн. *krasnuju* 44, *zelenuju* 44, хоч буває й *syva zazule* (voc.) 52, *l'ube lito* 52, *bose* 57... В займенників: *joho*, *čyjoho*, *čyjomu* 44, дав. одн. *jj* 43, але род. мн. *ich* 39, побіч — *moji*, *mojim* 44. Серед дієслівних форм одмітимо: *zěbsty* 40; *nemohu* 51, але — *bižu* 53; *loml'at* 43, побіч *famju* 52; наказ. сп. *sadit* 52. Неприємно вражає, що наче в дієслові *ležaty* наросток а [пор. *ležaty* = *lehjaty*, ст. 44]... Дещо можна взяти за друкарську помилку: *nebe* 39 [чехізм], *terpyty* 39, *růžnyj* 40, *kej* [=кий] 53, *uhel* 42, *chla-rom* 40, *repěz* 45 [чехізми], *naň* 52 [чехізм або польонізм]...

¹²⁷⁾ Досить поважну Їречкову бібліографію українських творів, писаних польською латиницею, доповнює Франко [Укр.-русь. Архів, VIII, ст. IV—XIII].

¹²⁸⁾ У „*Vorschlag*“ у Їречек подає деякі виписи українських творів латиницею, і то — друкованих польським правописом: з „Литовської хроніки“, видання Т. Нарбута [Вильно, 1848], ст. 27; з „Литовської метрики“, вид. гр. Дзялинського [Познань, 1841], ст. 28 — власне обидві пам'ятки білоруські; — зі збірника народніх пісень Вацлава з Олеська [Львів, 1833], ст. 29 та Жеготи Павлі [Львів, 1839], ст. 30, з „Руского весіля“ Й. Лозинського [Перемишль, 1835], ст. 30 та з творів Тимка Падури [Львів, 1842], ст. 31; зі спроб, друкованих чеською латиницею: пісня про Стефана-воєводу вид. Граділя й Їречка [Відень, 1857], з М. Шашкевичевого й Вагилевичевого перекладу Королевдовірсько-

сплутування в польській латиниці у з і, ст. 25 (писання: *mołodyi, mołodoi*, замість — *-uji, -oji*, ст. 26), хиби, які виходили саме з того, що українській мові там накидувано спосіб писання, щоправда спорідненої, а проте чужої мови, не звернувши глибшої уваги на внутрішню її будову (там-таки, ст. 26). Це ті хиби, які виходять звичайно з транскрипції, чи з транслітерації. Але ж коли ми і про Лозинського, і про Падуру, і Ковбка, і Шафарика можемо сказати, що вони переписували українські слова чи по-польському, чи по-чеському (н. пр., Шафарик кожне я, ю, є, без огляду на їх звукове значіння, переписував *ja, ju, je*, пор. *vivcja, chvasolja, kochaćcja, ljubov, Slow. Národopis*, [ст. 26; про це, *Vorschlag*, ст. 26), не «дбаючи про внутрішню будову мови», то цього не можна сказати про Мікльосічеву латиницю. Всі Їречкові закиди на адресу Мікльосіча — непорозуміння. Що Мікльосіч не робив різниці між *ja* й діалектичним *je* (з *e* — про це він і згадує), що зазначував (як і Ковбек) м'яккість приголосних перед *i < e, ѣ* (пор. ст. 26), а *i < o* звичайним *i*, не *ü* (*kisť*, не — *küšť*, ст. 10) — то це все говорить за Мікльосіча, а проти — Їречка. Та ще Мікльосічева латиниця — не транскрипція, а — система, й вона зовсім не чеська, а як Їречкова — комбінована, і власне Їречкова система найбільш на Мікльосічевій узорована.

Зібравши все докупи, ми можемо про Їречкову латиницю сказати ось що:

1) вона побудована на звуковій системі української мови, при тому на засаді, що кожному поодинокому звукові відповідає — один знак;

2) виходить із сучасної будови української мови й не дбає зовсім про те, з чого відповідний звук розвинувся, як це робила вживана досі кирилиця;

3) однаковий спосіб зазначувати паляталізовані приголосні вирізняють її корисно від латиниці чеської, польської, хорватської та словінської, чим її автор переважує Мікльосіча;

4) але ж виїмкове становище паляталізованих приголосних перед *ě*, де Їречкова латиниця, за чеським зразком, передбачує зм'якчення голосного, не -- приголосного, систему псує, вносячи до того в неї історичний принцип; крім цього, введення цього значка для одного тільки явища, і то суто діалектичного, доводить до ускладнення правопису; та поза цим випадком (*ě*) — система стає ясна й супроти кирилиці — консеквентніша. відрізняючи преїотовані голосні в їх функції від паляталізованих приголосних;

го рукопису, друкованого в *Časopis-i Česk-oro Muze-я* [Прага, 1838], ст. 32—33, зі Шафарикового *Slowansk-oro Národopis-y* [Прага, 1842], ст. 42 та з Мікльосічевої *Vergl. Lautlehre der slav. Sprachen* [Відень, 1852]. Тільки ж Мікльосічеву латиницю не можна назвати виключно чеською.

5) заколот у систему вносить і Їречків значок *ü*, введений ним за вказівками тодішніх українських граматиків у Галичині, роблячи вилім у загальній системі паляталізації приголосних (незазначування *i*);

6) хоч Їречкова латиниця комбінована з різних слав'янських латиниць, то проте вплив чеського правопису більший, ніж вплив латиниці інших слав'янських мов; він виявляється в тенденції зазначувати зокрема морфологічні прикмети мови (eu, ou — обмежені на орудн. одн.; поширення *l*, крім форм чол. род. минул. часу, й на іменики, пор. ore^l, čol^{en}, бо — čol^{na}, а тож л в *yl* + cons. теж *l*); така тенденція системі української мови не відповідає, й обидва ці, оригінальні супроти Мікльосіча, додатки в Їречковій латиниці — зайві й теж системі шкодять;

7) а так узагалі, Їречкова латиниця є розумний компроміс поміж фонетичним і етимологічним принципом правописним; зазначування асиміляції в дусі фонетики — в ній не видно; але ж страх перед перебільшеною фонетизацією може псувати систему мови (ov^{śa}, ov^{sa}), таксамо, як її можуть псувати етимологічні забобони (mi = мені, ti = тобі, bity ст. 39, ubila 35, vbily 58) — і недоцінювання асоціаційних законів у мові або аналогії (пор. voro^t, steh^h).

Та ці недостатки не відбирають Їречковій латиниці її вартости. Не треба ж забувати, що систему цю уклала людина чужа, і що це була перша спроба такої системи, опертої тільки на внутрішній будові мови, і то системи всебічної (пор. чужі слова).

Про Їречкову латиницю, як систему, ми досі не читали критичного й об'єктивного оціну. Із шістьох філologiche завваг Григорія Шашкевича¹²⁹⁾ можна тільки дві, про *l* (ст. 185) та про незручність *ě* (192) та ще загальні уваги про *g* (186) — трактувати серйозно; решта — це сплутування філologiche принципів із прив'язанням до традиційних букв, пор.: *Λ* не дасться заступити ніяким латинським знаком, бо його чути то як *je*, то як *ji* (ст. 189), а своєю природою воно ні а чи *ja*, ні е чи *je*, ні і, чи *ji*, ст. 190; „Vokal“ *ѣ* (ст. 187—188) — начебто «відповідно до свого місця при інших буквах (Lautzeichen) має значіння то *i*, то *ji*, то *j*», а «своєю природою *ě* не *i*, а — е», ст. 188, отже його віддавати латинським і не можна, при чому мішається колишнє правописне укр. *ѣ* = *i* з *ѣ* = *ê* в закритих складах; в укр. мові є 4 роди *i*, й на це приклади: лѣсѣ (*l'is*), лисѣ (*lys*), лѣй (*lij*), лисѣ (*lysyj*), ст. 192; *ѣ* та *ѣ* — в укр. мові є „wesentliche Vocale“, що хоч звучать

¹²⁹⁾ „Memorandum über das Projekt im Ruthenischen statt des bisherigen griechisch-slavischen, sogenannten cyrillischen, das lateinische Alphabet anzuwenden, vom k. k. Minist.-Rath im Ministerium für Kultus und Unterricht Herrn Gregor Szaszkiewicz“ (Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, st. 173—202) — дата: 9. травня, 1859, отже — до засідання Комісії.

здебільша (*meistens*) глухо (підкр. Пашк.) як французьке *e* без наголосу, а проте частіше, головно, як паде на них наголос, або так узагалі, як вимова тяжка, чути *ъ* як *o*, чи то *ô*, *ь* як *e*, або *ѣ* (ст. 192—193), отже їх відкидати не можна, ст. 192—193; хоч кирильсько-руське *и* після приголосних звучить як кирильсько-руське *ы* (ст. 190) — то проте затримати треба обидва знаки, щоб могли відрізнити значіння таких слів, як: мило *die Seife* — мило *lieb*, бути (!) *sein* — бити *schlagen* і т. д. — і далі: для *ы* нема відповідного латинського значення, бо, н. пр., у чеській мові звука *у* нема, а в угорських русинів у практиці воно має значіння *ь* (ст. 191)... Ясна річ — тут ніякого розуміння системи українського латинського правопису немає.

Те саме треба сказати про відповідь Якова Головацького¹³⁰). Ї це, властиво, оборона кирилиці та етимологічного принципу правопису — етимологічного, в тодішньому розумінні, зі збереженням усіх уживаних у церковних книгах букв — але дещо доторкається й Іречкової латиниці. Цілком справедливі завваги Головацького щодо потрібного Іречкового *л* (ст. 150) та *ѣ* (ст. 148), йому не подобається велика сила діакритичних знаків (ст. 147—148); але ж усе інше з його 14 точок (ст. 136—156), це його — 1) оборона історично-етимологічного принципу, до якого Головацький радить нераз підтягати вимову, н. пр., однакова вимова *ы* та *и* є „*unorganisch*“, треба засвоювати собі „*eine richtige Aussprache*“, ст. 140; *і* < *о* появляється від часів «упадку» (*seit dem Verfall*) української мови (ст. 144), треба залишити *ô*, бо воно „*veranschaulicht die Ableitung*“; *ѣ* залишилось як голосний звук (Vocal) у Карпатах — його треба залишити на основі права його 900-літнього існування, та ще з педагогічних мотивів, щоб діти, мовляв, уміли відрізнити тверду та м'яку відміну (*die Classifizierung der Substantiva auf ѣ und ѣ*) іменників (ст. 145—146 і т. д. або: 2) — неправдиві твердження, н. пр., що у словах *śmich, śvit, źvir* „*in der echten vom Polnischen nicht beeinflussten ruthenischen Aussprache der Consonant s, s, ц gar nicht erweicht wird*“ (ст. 154); що *і* не чути в Галичині, що це, мовляв, російський закон (ст. 151—153) і не може „*als Lautgesetz der ruthenischen Sprache angesehen werden*“ (138); що *и, ѣ, ю* після приголосних мають не етимологічне значіння для українців, а фонетичне (ст. 137—138 — він виступає проти зазначування паліталізації 'рискою); таксамо нестійний закид, що Іречек не підводить під закон українського м'ягчення й шипучих, а якби то, мовляв, виглядало, як би до значків *č, ž, š* ще й додати збоку *risku* (ст. 147); що як писати після *ч, ж, ш*

¹³⁰) Einige Worte über den vom Min.-Secretär Joseph Jireček gemachten Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben, von Universitäts-Professor Jakob Głowackij (Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. 113—157) — дата 19. червня, 1859, себто, після конференції.

о — а не е, коли о чути, то це приведе українську мову до російщини, ст. 154 і т. д. або: 3) — роблять просто вражіння крутійства, як, н. пр., вивід про букву г, що в церковно-слав'янській мові мала первісно значіння g: Головацький боїться, що як так викладати, як Іречек (що, мовляв, г первісно знак на г), то будуть у нас співати: *Gospodi błogosłowi* (ст. 55); або про к, що воно має наче б то „*bei den Ruthenen einen eigenthümlichen Laut, der weder dem polnischen, noch böhmischen oder dalmatinischen i, ji gleichgestellt werden kann*“ (ст. 150)...

Все це доторкається самої системи латиниці тільки посередньо. Головне завдання Головацького — доказати непригожість латинського письма для українського письменства, або тільки перевагу кирилиці над проектованою Іречком латиницею.

І так треба дивитися на всі виступи проти Іречка. Вони — принципіального характеру, і хто навіть схильний був теоретично погоджуватися з його латиницею (Литвинович, *Die ruth. Sprach- u. Schriftfrage*, XX, LV), поборював її — з принципіальних мотивів. Її вважали, і то не тільки члени Комісії¹³¹⁾, а й люди збоку, за акт чисто політичний, що з фільольогією не має нічого спільного¹³²⁾, акт, що загрожує церкві¹³³⁾, від якої з

¹³¹⁾ Лист Малиновського до Григ. Шашкевича 9/VI 1859, Укр.-русь. Архів, VIII, 53.

¹³²⁾ З цього боку дуже цікаві погляди тодішнього директора поліції, пізнішого [від 1861. р.] сеніора львівського Ставропігійського Інституту, Якима Хоминського [1796—1867]; їх собі Іречек записав у денник своєї пражської подорожі [ст. 25—27] й подав гр. Тунові в нім. перекладі [ст. 11—12]. Іречек провадив Хоминського 8. червня, після останнього засідання й почув від нього ось що: „В Галичині треба відрізнити два елементи, що через узаємний опір удержують рівновагу. Українці (*Rusini; die Ruthenen*) — слабі й молоді, чисті (*praví*) діти. У своєму примітивному стані ціпко (*pevně*) тримаються церкви. Коли відірвуться від тої спійни (*od svazka; von diesem Bande*), поробляться поляками, й це мета, що до неї прямує відома партія [себто, поляки, В. С.] Українці це мов дерево, що йому стинають (*usečen; wird abgeschlagen*) вершок, але ж що його коріння цілком здорове. Горішнє галуззя відпадає, освіченіші українці польщаються. Але пневі це менше шкодить, як довго коріння має здорову силу. Та як тільки піchnуть із долини рити, ціле дерево загине. Горе буде, якщо не перестануть підкопувати внизу основ українського народного характеру — а ними є церква й мова та тісно з нею зв'язана азбука. Коли це все українцям забрати, куди їх заженете? До поляків або до росіян (*k Rusům; zu den Russen*). Ні одне, ні друге австрійському урядові не годиться. Він повинен дбати, щоб пень той у своєму зароді залишився здоровим. Ціла справа [себто, акція в справі переміни азбуки] — дуже дрібна (*velmi malicherná; zu geringfügig* — підкр. моє). Розумніше було б зробилося, коли б уряд був склав комісію з самих українців, щоб вони сами спекли собі, що їм треба. А так зчинився рейвах (у чеському: *de lana. caprina!*) страшний, що не стоїть у ніякій пропорції до ваги справи. Українці — прибиті або роздратовані, поляки викрикують із радощів, наскільки вони — радикали, ходять задумані (*zaraženi; nachdenklich*), наскільки вони ними не є. Теперішню справу [себто, азбуки] розбирали вже 1848. року. Те й її власне робить тяжкою, що її зводять із революційними [розуміється, польськими] спробами, яким уряд неначе простягає свою руку. Тута справа не в фільольогії, а є ще питання політичне (*nejedná se tu o filologii, něbrž o politické poměry; es handle sich da nicht um Philologie, sondern um eine politische Frage*). Емірація [поль-

усуненням кирилиці віднаде народ, а то й вірі: що »з латиницею пропаде й дух 'українського народу й віра«¹³⁴⁾; за акт явно політичний, ворожий для української нації, акт накинений, придуманий чужими на затрату »народности русской«¹³⁵⁾. Дехто догадувався, у зв'язку з ролею Іречка, що тут грають ролю чехи¹³⁶⁾, які хочуть загарбати провід над слав'янами, тим то дехто схилився вже більш до польської латиниці, ніж до чеської¹³⁷⁾. Але ж найбільше зв'язували цілу акцію з загальним становищем українців у Австрії¹³⁸⁾, і головно з наміром намісника та поляків скомпромітувати українців перед Австрією, щоб відтягнути їх від вірності цісареві¹³⁹⁾. Цілком справедливо підносили¹⁴⁰⁾, що латиниця внесе розбрат (Zwiespalt) між український народ, не кажучи вже про загальне невдоволення. В обороні перед заведенням латиниці було, з огляду на важкі часи, що їх переживали тоді українці в Австрії, багато недосказаного. З огляду на вічні підозріння в симпатіях до Москви, члени Комісії не могли отверто підносити одного з дуже важких аргументів проти латиниці, який їм диктувало почуття національної єдності з Наддніпряниною. Тимто вжито тут аргументу

ська, розуміється] безпечно вхопиться цілої справи й використає її у своєму дусі і т. д.

¹³³⁾ лист Куземського до Григ. Шашкевича, Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 73.

¹³⁴⁾ пор., „за письмомъ руне церковь и обрядъ“ (ibidem, ст. 74)

¹³⁵⁾ пор. лист Ів. Головацького до брата Якова з 15/V, 1859 (Студинський, ор. cit., ст. 446).

¹³⁶⁾ пор. лист Малиновського до Гр. Шашкевича: мовляв, „між слав'янами поляки, росіяни та чехи воюють за перевагу, за принципат, чехи хочуть нам своє панування накинати, а ми, як не хочемо мати нічого спільного з поляками й росіянами, бо не хочемо грати великої світової політики, то й не хочемо чеського принципату“ [wollen wir das tschechische Prinzipat nicht haben], Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 53, лист VI, із 9. червня 1859. В такому самому дусі висловився Гр. Шашкевич у листі до Як. Головацького з 9/VII, 1859 [здається, під впливом поглядів Малиновського]: „абы верховність чеснины до якои стремлять чехи хотябы надъ австрійскими Словѣнами оутвердити и надъ Русинами, що, якъ долго азбука стояти буде, абсолютно видится невозможнымъ“ (Студ., ор. cit., ст. 465). Про ту „світову політику“, у зв'язку з латиницею, згадує Малиновський іще раз (ibidem, ст. 66), що, мовляв, „снїр за кирилицю викликано тільки тому, щоб „uns Ruthenen, die wir in die Weltpolitik nicht spielen wollen, aufzurütteln und in dieselbe hineinzuerwerfen“ [лист X. з 20/VI 1859]...

¹³⁷⁾ „Latein-tschechisch wird Niemand von den Ruthenen schreiben, sondern lieber schon polnisch (підкр. Малин.), und zwar um so mehr, als unsere Annäherung an die Polen uns manche Sekaturen ersparen würde. Ja, die Ruthenen würden ihren Sprachunterricht lieber ganz fallen lassen (підкр. мое), und sich dem polnischen (підкресл. Малин.; надруковано помилково: politischen) zuwenden, sich damit begnügend, dasz das Kirchenslavische des Ritus wegen nach alter Art gelehrt werde“ (підкр. мое), Укр.-русь. Архів VIII, ст. 53 [VI. лист М. Малиновського до Григ. Шашкевича з 9/VI, 1859]

¹³⁸⁾ Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 67 [лист Малиновського до Григ. Шашкевича з 1/VII 1859].

¹³⁹⁾ ibidem, ст. 69 [лист Малиновського до Григ. Шашк. з 6/VII, 1859].

¹⁴⁰⁾ Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. XXII, ст. 160 [Й. Лозинський, Bemerkungen über den Vorschlag і т. д.].

релігійного; з заведенням латиниці, мовляв, галицькі українці важко зможуть виконати завдання, що на них колись поклав був папа Урбан VIII. (відомий вислів: *O, mei Rutheni, per vos ego Orientem spero convertendum*)¹⁴¹). Але ж у приватному листуванні проскакує виразно й цей аргумент¹⁴²). Та найважливіше, чого боялися українці, це — відірвання від давньої традиції, зірвання з давнім українським письменством, як це видно з відповідей і Малиновського, й Куземського, й Головацького, з тисячолітньою, як казали тоді, історією. Виходячи з цього чисто емоціонального аргументу, можна, нарешті, і зрозуміти вигук Івана Головацького, що на чутку про наради Комісії у Львові писав братові Якову — *finis Rutheniae!* (лист із 15/V., 1859, Студ., оп. cit. ст. 466). Коли з цього тільки боку підходити до справи, то, може, і зрозумілі будуть ті аж надто сильні слова, такі кривдні для Іречка, що ними обкидувано саму акцію¹⁴³), й ясний стане той відпір, із яким до неї поставилися члени Комісії. Педагогічний бік — грав тут ролю незначну; невелика користь для школи з переходу на латиницю не могла, мовляв, зрівноважитися зі шкодою для самого народу, і це бачили не тільки українці, а й члени Комісії — німці, що допускали паралельне існування обидвох азбук для української літератури¹⁴⁴). Найслабші контраргументи були — лінгвістичні, але тут мали допомогти Комісії голоси найавторитетніших тогочасних славістів — Й. П. Шафарика¹⁴⁵) і, як воно не дивно, і творця наукової системи

¹⁴¹) *ibidem*, ст. XXVII [Литвинович].

¹⁴²) Пор. V. лист Малиновського до Григ. Шашкевича з 8/VI, 1859: „Wird uns die Latinica von Ruszland abschneiden, ungeachtet welcher die Polen so sehr für Ruszland schwärmen? Welches Mittel wird man ergreifen, um die Polen (підкр. Малин.) von Ruszland abzuschneiden? Man gestattet den Polen ihre Literatur aus Russisch-Polen zu beziehen: warum will man uns von der Literatur der 13 Millionen Ruthenen in Ruszland abschneiden?“ [Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 49—50].

¹⁴³) Пор. вислови Литвиновича [в листах до Гр. Шашкевича, Укр.-русь. Архів VIII]: Todesstosz [ст. 1.], Gewaltstreich (1, 9), Attentat (1, 6, 10), Teufelswerk (2), Höllenwerk (5), Machwerk (6); Куземського (Die ruth. Sprach- und Schriftfrage): Machinationen (16), unglücklicher Antrag (34); Головацького (*ibidem*, ст. VIII): hinterlistige Intrigue і т. д.

¹⁴⁴) Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. 193 [Григ. Шашкевич], 165 [Лозинський]...; німець Мош звертаву приватній розмові з Іречком [28/VIII 1859] увагу на те, що селяни тому вчать свої діти, щоб вони могли „gleich dem Djak Kirchenbücher lesen“, і коли буде заведена латиниця, то „запал для школи в селян погасне“ [Нім. денник, ст. 2].

¹⁴⁵) Про це читаємо в листі Малиновського до Григ. Шашкевича з 5/VI 1859. р. [Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 46]: „Ich habe heute zum Protokoll die mir von Wien zugesendeten Gegenerklärungen [підкр. мое] des Miklosiĉ und Szafarziks übergeben“. Те саме згадується в „Die ruth. Sprach- und Schriftfrage“, ст. LIII. Не думаємо, щоб Шафарик окремо щось писав, а просто все йшло — *via* Відень. У листі до Якова Головацького з дня 30/V 1859 Б. Дідицький писав так:... „донесу Вамъ еще, що я самъ І. П. Шафарикъ, тестъ Гна Ър..., вовсе не удоволенъ изъ своего зятя, що тотъ за далеко пошоль на не свое поле! О семъ писалъ недавно молодой Шафарикъ-сынъ къ одному изъ моихъ профессоровъ [Г. А. Людвигу], а тотъ вѣдаючи

української латиниці, що з переконання вжив її у своїй *Vergl. Lautlehre*, 1852. р.¹⁴⁶), — Фр. Мікльосіча, який ще рік перед Комісією висловився був за реформу українського правопису в дусі Вука Караджіча¹⁴⁷)...

Та тільки й ті вчені — системи Іречкової латиниці не розбирали. Не займався нею ніхто з наших учених, згадуючи про неї тільки принагідно¹⁴⁸). І тільки Франко, поминаючи її розбір

о нашомъ дѣлѣ, извѣстилъ мене о томъ приватно“ [Студ., *op. cit.*, ст., 449]. Все, як бачимо, йшло через руки Головацького [таксамо й думка Мікльосічева] — та Головацький, щоб не надто видко було його руки, відступив цю справу Малиновському, щоб він дав її до протоколу. Є ще „*mittlerweile eingezogene Äusserung der berühmtesten slavischen literarischen Autoritäten*“ (Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. LIII) — з другої руки. В листуванні між зятем і тестем — немає згадки про становище Шафарика в цій справі.

¹⁴⁶) Пор. його слова: „Was das alphabet anlangt, dessen ich mich in dieser abhandlung bedient, so habe ich das bulgarische und das kleinrussische, von denen das erstere mit einer einzigen ausnahme, das letztere gewöhnlich (підкр. мое) mit cyrillischen buchstaben geschrieben ward, mit lateinischen buchstaben geschrieben; ich habe die überzeugung gewonnen, dasz das entsprechend vermehrte lateinische alphabet zur bezeichnung der laute beider sprachen angemessener ist, als das cyrillische. Ich erlaube mir diese abweichung von dem herkommen um so eher erlauben zu können, als weder bei der einen noch bei der anderen sprache eine etwa vorhandene literatur berücksichtigt war“. (Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen, Wien, 1852, ст. X).

¹⁴⁷) Пор. лист Івана Головацького до брата Якова з 28/VII, 1858: „Микл. говориль... добро говорить было бы, если бы Русины оставили свою дотеперѣшную ортографію, а принялибъ чтото въ родѣ Вука Караджичевоу“ [Студ., *op. cit.*, ст. 407]. Ці слова важко погодити з тими думками, котрі в імені Мікльосіча надрукував Дідицький у листі до Як. Головацького з 30/V 1859 (Студ., *op. cit.*, 448), мовляв, він, Мікльосіч, уважає „die slavisch-ruthenische Schrift als die einzige“ відповідне для української мови, та що він „in keiner anderen Schrift“, які він знає, не наводить відповідних знаків на и, я, ѓ, і передусім на чистослав'янське (echt slavisch) ѣ... Останні слова приневолюють віднести до автентичності заяви — з недовір'ям [Мікльосіч усе і скрізь писав за укр. ѣ — 'і]. А так Мікльосічеве становище в цій справі не зовсім ясне. Чи не грала часом тут ролі амбіція, що його до акції не запрошено? Такі думки насуваються, як читати лист Дідицького до Головацького з 30/V, 1859. Коли Мікльосіч говорив перед викладами на університеті проти української латиниці й цілої акції 1859. р. „сѣ нѣякимъ пристрастіемъ справедливого оскорбленія“, і коли Дідицький його поспитав, чи не має він яких указок або запитів „изъ выше, отвѣтилъ рѣшительно, що уже выше 4 лѣтъ В. Министерство не призываетъ его никогда къ яковому совѣту и ему здается, яко бы отъ того часу всю ласку и довѣріе утратилъ“ [Студ., *op. cit.*, 448—449]... Заяву Мікльосіча проти латиниці, зі слів Дідицького, враз із листом його, Мікльосіча, редакторові Дідицький посилає [Мікльосіч довгенько тягне з дозволом, пор. Студ., *op. cit.*, ст. 453, 455] до редакції „*Lemberger Zeitung*“ [Студ., *op. cit.*, 457, лист до Як. Голов. з 13/VI, 1859], але, здається, її там не надрукували. Тоді Дідицький видав її метеликом у перекладі на українську мову [кирилицею] п. з. „Освѣдченіе руской азбѣжки дотычающее“ [передруковане Ів. Франком, Укр.-русь. Архів, VIII, ст. XIX—XX].

¹⁴⁸) Ом. Огоновський, Історія літератури рускої, „Зоря“, 1887, ст. 136—137 [помітка].

на боці, висловився про Їречків правопис, що він »справді має високі прикмети науковости«¹⁴⁹)...

А проте Їречкова система латиниці в історії української фільольогії своє місце має, має вона своє видне місце і в історії розвитку ідей про латинське письмо в нашому письменстві, і в історії спроб української латиниці. Вже хоч би через те, що Їречків „Vorschlag“ появилася був друком...

Тільки ж треба зазначити, що Їречків проект на інші системи української латиниці впливу не мав, як це показано в праці про »Правописні системи Михайла Драгоманова« (»Драгоманівський Збірник« Укр. Висок. Педаг. Інституту, Прага, 1930/32, ст. 172—173, відбит., ст. 30—31), хоч деяка схожість між Драгомановою й Їречковою системою — очевидна...

*

Хоч Комісія висловила у принципі проти латиниці й навіть її не розбирала, то проте дебати в ній допомогли (на другому засіданні) Їречкові усунути »невеличкі недостатки« (die wenigen Unzukömmlichkeiten) його проекту („Bericht, ст. 24). Це пізнати і з додатку до кінцевого протоколу, долученого до розпорядку міністерства освіти з 25. липня 1859 (ч. 956), яким запроваджувано зреформовану кирилицю у школах¹⁵⁰). Там порівняно ще раз усі звукові закони української мови, і порівняння їх тексту (ст. 205—208) з надрукованими такими самими законами в „Vorschlag“-у (ст. 6—8) доводить, що й їх автором був Їречек¹⁵¹). Таксамо — II. додаток (ст. 208—210),

¹⁴⁹) Азбучна війна в Галичині, ЗНШ, CXVI, ст. 96; Укр.-русь. Архів, VIII, ст. XVI.

¹⁵⁰) Надрукований у „Die ruth. Sprach- und Schriftfrage“, ст. 203—210.

¹⁵¹) За невеличкими несутніми змінами [н. пр., попропущано порівняння з іншими слав'янськими мовами] та скороченнями, навіть стилізація, здебільша, та сама [декуди вигладжена], ті самі приклади [гільки церковнослав'янські букви старослав'янських слів „Vorschlag“-у замінено у протоколі — латиницею, н. пр., брада — brada, рака — raka, лакзть — lakъtъ і т. д.], нераз із тими самими помилками (vydučy: Vorsch. 7; проток. 207), з тим самим порядком обговорюваних звуків [азбучним у голосних — виходячи зі звуків старослав'янських, як це все робив Мікльосіч: а, а, е, є, ѳ, је і т. д. — та фізіологічним у приголосних: d, t; h; м'ягчення...]. Пор., н. пр. для прикладу:

VORSCHLAG:

ст. 6—7

a (altslovenisch, südslavisch und russisch) verwandelt sich in o: раз — roz, лакзть — lokoť, ладина — lođa (ст. 6)

e (altslovenisch, südslavisch, russisch und čechisch) geht nach č, š, šč und ž in o über: бзчела — pčola, щєдрз — ščodryj, шєлкз — šolk, жєна — žona (ibidem) і т. д.

VOKALE:

КІНЦЕВИЙ ПРОТОКОЛ:

ст. 205—207

a verwandelt sich in o: raz — roz, lakъtъ — lokoť; ladia — lođa [ст. 205]

e nach č, š, šč und ž geht in ein o über: бзчєла — bdžola; šelk(ъ) — šovk (ibidem) і т. д.

з законами нової кирилицької ортографії, треба вважати, теж переважно за Іречкову працю — й ми мусимо нею теж зайнятися. Порівняння обидвох текстів виявляє саме ці „Unzukömmlichkeiten“ Іречкової латиниці — вони просто в кінцевому протоколі пропущені, й коли б він мав був змогу ще раз повернутися до своєї системи латиниці, він був би ці недостатки вирівняв. Поміж звуковими законами кінцевого протоколу немає таких прикмет Іречкової латиниці: 1) переходу а (ja) в е (je) після шипучих (čes, šepka, „Vorschlag“, 6); 2) переходу праслав. е (в Іречка старослав.) в ě, там-таки, 6, кінцевий протокол домагається писати скрізь ja (ст. 206) — таким чином, відпадало з Іречкової латиниці ě; 3) »ступіньований« (gesteigert) звук і з о визнано за »непрейотоване« і (у, ст. 206), тим то відпадало Іречкове — ü (Vorschlag, 7); 4) через сконстатування, що українська мова має тверде та м'яке л, що воно в середозвучі перед приголосними і в минул. часі дієслів переходить у v (u) (ст. 207—208), а в іменників вимова, мовляв, хитається, і там слід писати л (ст. 208) — відпадав Іречків значок l у таких випадках, і з ним ціла теорія про потрібне українське л (Vorschlag, ст. 8, 46—47), і таксамо відпала 5) теорія про існування в українській мові тільки дифтонгів ou, eu і то тільки в орудн. жіп. род. ім., займ., прикм. (Vorschlag, 7, 43), де полишено паралельні форми на -oju, -eju та -ov, -ev (ст. 207) — все це ті недостатки, про які в нас указано на ст. 30.

Крім того, дискусія довела до деяких змін у напрямі етимології. Кінцевий протокол говорить про укр. два знаки на звук и, при чому характеризується и та ы як непрейотоване і (208); супроти вимови одного українського звука и (з ы та і) як „gelindes y“ в Vorschlag-у (ст. 7) — злиття обидвох звуків приписується тільки der Volksprache, в літературній мові, мовляв, треба відрізняти и та ы (ст. 206)¹⁵²). Таксамо цей принцип

KONSONANTEN:

ст. 7—8

Die vollkommene Verwandlung des d vor präjotirten Vokalen ist dž, seltener ž: vydžu, mežu. Altslovenisch žd, russisch ž, südslavisch dj, ĥ, neuslovenisch j, polnisch dz, čechisch z (ст. 7)

c, s, z im Anlaute werden auch dann erweicht, wenn zwischen ihnen und einem nachfolgenden präjotirten Vokale ein Weichlaut oder ein Labial steht: čvit, švětyj, žvizda. Gleiches geschieht, wenn im Auslaute ein Weichlaut folgt: küšť, hvůžd' ... (ст. 8)

Правописні зміни пояснюються вислідами наради.

¹⁵²) Як виглядала б ця зміна в латиниці [коли б було до неї дійшло] — невідомо. Здається и — дістало б було знак і, ы — у, як воно видно з Іреч-

ст. 207—208

Die vollkommene Verwandlung des d vor präjotirten Vokalen ist dž, seltener ž, nicht žd: vydžu, mežu [ст. 207]

c, z, s werden im Anlaute auch dann erweicht, wenn zwischen ihnen und einem präjotirten Vokale ein Weichlaut oder ein Labial steht: čvit, šwiatyj, žvizda. Gleiches geschieht, wenn im Auslaute ein Weichlaut folgt: kyšť, hvůžd' (kôšť, hvôžd') ... ст. 208 і т. д.

переважив фонетичний у написаннях: *svit, cvit, ... kyšť*, де зм'ягчення *s, z, s*, яке передбачав „Vorschlag“ (ст. 8), кінцевий протокол каже на письмі не зазначувати (ст. 208).

Кінцевий протокол подає ще й інші зміни та додатки¹⁵³), але ж вони для системи Іречкової латиниці вже не сутні; вони мають значіння для зреформованої кирилиці, пододавано їх на те, щоб ними зазначити різниці української мови від російської та церковнослов'янської, наскільки цих відмін не передбачено вже в *Vorschlag*-у¹⁵⁴).

*

Зреформована кирилиця теж — діло Іречка, дарма що укладала її Комісія і прийняла її, щоб... не приймати латиниці. Вона видавалася всім занадто радикальною. І хоч у ній дуже сильно заступлений етимологічний принцип (*ѣ; и, ы; я, ю* і т. д.), то проте в очах тодішніх українців вона була за мало історична, за далеко відходила в бік фонетики. Звідтіль її глумлива назва — какографія¹⁵⁵), бо »ортографією« (на їх

кової транскрипції українських слів у рецензії Головацького „Очеркъ старославянскаго баснословія“ (*Časopis Českého Muzeu*, 1864, II, ст. 218—220). Там читаємо: *halicko-ruskoji matici* [ст. 220], *ne imili opredilennoho dla duš umeršich mistća* (ст. 221), *hovorit* (*ibidem*), але — *byv, pohyb* (*ibidem*)... Іречка збив тут ізпантику принцип розрізнявати письмом значіння слів, на некористь фонетичної системи української мови, й це його хитання використали його противники (*Die ruth. Sprach- und Schriftfrage*, ст. 139: Головацький, 191: Григ. Шашкевич): на конференції, де ще й Лозинський, певно [як у своїй граматиці, ст. 20], стояв за *ы* задля „розрізнявання“ — Іречек дався „переконати“, що один значок [*у*] на кирил. *и* та *ы*, це теж — одна з „*Unzukömmlichkeiten*“ його латиниці...

¹⁵³) н. пр., замість „*e, je wird namentlich in der Deklination der Adjektiva und Pronomina zu o gesteigert*“ (*Vorschlag*, ст. 6) сказано: „*e wird in der Deklination i t. d. namentlich vielfach zu einem präjotirten o gesteigert*“ (ст. 205); пропущено приклади *l'od, sl'oz, mal'ovanyj*, при чому зазначено, що „цей звук треба й писати *durch ein präjotiertes o*“; може бути *odyn* та *oden* (206; у *Vorschlag*-у, ст. 6 — тільки *odyn*); пропущено про приставне *v* перед *o* (*Vorschlag*, ст. 7), дарма що Іречек радив його не зазначувати (*ibidem*, ст. 42), так, що зреформована кирилиця казала писати *ѣкца, ѣрла*, ст. 209; таксамо у словах: *chvoryj, chvorüşť* (ст. 8)... Щодо додатків, то вони мають характер остороги перед церковщиною, н. пр.: що *ra, la* замість *opo, olo* допускається як винятки, наскільки вони „*in der Volkssprache begründet sind*“ (ст. 205), що *d* не може м'ягчитися на *žd* (ст. 209), а *šč*, як наслідок м'ягчення *t*, „*kommt nur ausnahmsweise in ruthenischen Wörtern vor*“ (ст. 207), що *ь* є тільки знак м'ягчення (ст. 206) та що *ж* відпадає, отже „не треба його писати“ (*ibidem*). Непотрібний із погляду літературної мови — а тут скрізь підноситься різницю між *Schrift- i Volkssprache* — додаток, що в 3. ос. одн. дієслів *t* відпадає не тільки після *e* [як було в *Vorschlag*-у, ст. 8], але й після *a*, і приклад на це: *sbyrat* [ст. 207]...

¹⁵⁴) н. пр., що *e* не має сили м'ягчити попередній приголосний (*Vorschlag*, 6; прот. 205), таксамо як *i* у (7; 206); що закінч. *gen. sing. adj. masc. i neutr. -oho*, а не *-ago* (russisch *-avo*, *Vorsch.* 6; прот. 205); що коротке *o* [себто таке, що не перезвучується] в вимові на *a* не переходить [7; 206]; що українці знають *h*, не — *g* [8; 207], приросток *vy-* не — *iz-* [8; 208]; що в *inf.* закінч. *-ty* не скорочується [7; 206] і т. д.

¹⁵⁵) *Die ruth. Sprach- und Schriftfrage*, ст. LXIX.

погляд) могло бути тільки те, що мало в собі всі прикмети історичності, етимології...

Справді, какографія — так будемо звати її й ми, хоч зовсім не у глумливому значінні, а просто для скорочення, щоб вона мала якусь назву — какографія мала багато фонетичних елементів: відкидала всі непотрібні в українській мові церковні значки: ѣ, ѡ, ѣ, ѡ; з на кінці слів, залишаючи його тільки у зложених словах та перед преїотованими голосними (розхлѣрѣти, сѣхлѣти, адхлѣтант); викидала з ужитку ѡ та ѡ, замінюючи їх одним значком ѡ та ѡ; вводила г, щоб одрізнити його від г; утворювала, аналогічно до ѡ (ja), ю (ju), ѡ (ji) — значок на преїотоване ѡ(ѡ) та ѡ(ѡ) — писати замість ѡ — ѡ не дозволялось (ст. 209); заводила, аналогічно до фонетичного значіння в після голосних (ст. 209), в і в сполуках ѡ+cons. і в II. дієприкм. минул. часу (товстѣй, ковк; писав, -ла, -ло), задержуючи ѡ у визвуку іменників (ст. 210); після ч, ж, ш казала писати ѡ скрізь там, »де народ виразно вимовляє о« (чорнѣй, шовк, 209); сполучувала одним знаком (ѡ) і<ѡ, е (ѡѡка, ѡѡсти; мѡѡд, ѡѡсклѣіе, сотворѡіа, і навіть соловѡѣй та колѡѣи, ст. 209)...

Але ж віддавала вона поважну данину й етимології: залишала два знаки на звук и (з »етимологічними« прикладами: бити schlagen і бити sein, при чому форма теп. час. чомусь биі, ст. 208), зазначаючи, що »в літературній мові слід обидва звуки відрізнити, хоч народня мова знає ту різницю тільки в поодиноких говорах« (ст. 206); казала для і<ѡ »з етимологічних оглядів (Rücksichten) уживати в письмі ѡ з циркумфлексом« (ст. 206), але в перед ѡ не зазначувати: ѡкцѡ, ѡрла (ст. 209); преїотовані — їх треба писати тільки: ѡ (ja), ѡ (je), ѡ (ji), ѡ (jo), ю (ju), — мають подвійну функцію: яснѣй, дѣнна; дѡіе, вѡсклѣіе; ѡѡсти, королѡѡ; малѡванѣй, на ѡ=jo прикладу нема; жѡю, трафѡю (ст. 209); у визвуку складу м'ягчення приголосних (їх 8: д, з, л, н, р, с, т, ц) зазначає — ѡ (ст. 209—210);...

Є ще й багато недосказаного; деякі закони можна собі скласти з прикладів, як і в латиниці, н. пр., що закінчення прикметників по к, г, х є — -їй, не -ий (сѡхїй, горькїй — sic! — ст. 209, тяжкїй, 210), в латиниці — у (пор. molodeńkyj, Vorschlag, 58; velykyj, 54 і т. д.); що треба писати — им, ст. 208 (етимол. принцип), але — мѡѡх, мѡѡм, дѡѡроѡ, ст. 209 (фонет.); що скрізь треба зазначувати палят. ц в наростках -ець, -ця: ѡѡець, ст. 210, лицѡ, ст. 209, ѡкцѡ, ст. 209... але ж де все могла дати тільки граматики української мови, складена на основі цього правопису...

Какографія забезпечувала назверх сяк-так українську мову, щоб її не сплутувати з церковнослов'янською й російською. Тим більш, що ще мала бути придумана окрема форма цивільного письма, відмінна від російської гражданки¹⁵⁶), а до того часу можна було вживати тільки — кирилицьких букв, що їх мали українці в церковних книжках (ст. 203)...

В історії розвитку нашої правописної справи в Галичині цей правопис був великим кроком наперед, як спроба примирити давні традиції (церковні) з вимогами народньої мови — він краще промощував шлях до т. зв. кулішівки, ніж максимовичівка, що її заведено в школах Галичини й Буковини в 80. рр. ХІХ. ст., й що проти неї так воював Драгоманів... А проте його не прийняли і прихильники народньої мови в письменстві¹⁵⁷), не кажучи вже про т. зв. об'єдинителів, що над викинутими буквами гіркі слізи проливали¹⁵⁸). Усі на нього лаялись, і «какографія» була для нього назва обох таборів¹⁵⁹). В найліпшому випадку про нього говорили з апатією¹⁶⁰)... Навіть із історичного погляду не зазнав цей правопис справедливого оціну¹⁶¹)...

Доля какографії відома; про неї ми згадували на стор. 5—6.

А на її долі Іречек, творець такої цікавої системи української латиниці та співтворець народньої української ортографії на кирилицькій підставі, міг переконатися, що правопис — не виключно лінгвістична справа, що реформу ортографії, з якою люди зжилися, проводити тяжко, та ще й до того, як беруться до того люди чужі, й за реформою, хоч і як скромно, ховається політичний підклад... Тоді й найбільш логічний, і найпослідовніший, і найбільш науковий правопис, складений за всіма вимогами законів мови — не прийметься...

Іречек, ясна річ, цього не знав, хоч робив свою роботу в найкращих намірах...

¹⁵⁶) „eine скоропись nach unseren alten MS (= Manuskripten) herzustellen“ [лист Малиновського до Григ. Шашкевича, Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 51, лист із 8/VI, 1859].

¹⁵⁷) Пор. лист Гр. Шашкевича до Я. Головацького з 9/VII, 1859 (Студинський, ор. cit., ст. 467): „щобудь-бы тамъ Ваша славетна коміссія составлена изъ такихъ Русинѣвъ якъ Іол. Мошь, Сѣлибъ або и Черк., Ъречекъ, Полянскій о руской правописи оухвалила, то оставляю той коміссіи самѣй, нехай собѣ пише: для мене она не была и не буде законодательною въ ничѣмъ“; або лист Ів. Голов. до Якова з 14/III, 1860 (ibidem, ст. 490): „новой ортографіи Вы слобоккій подъ никакимъ условіемъ не приметъ, скорѣе откажется всего; такъ по крайней онъ говоритъ...“

¹⁵⁸) Пор. лист Ів. Гушалевича до Як. Головацького з 1860. р.: „одно что не могу Вамъ отпустить есть то: чому Вы дали нашему ь упасти. Ахъ Боже мнѣ такъ опасно и скучно безъ ь что не могу съ тою мыслью привыкнуть. Все то уже наше паденіе... (ibidem, ст. 498). Таксамо Криницький, ibidem, ст. 460. Дідицький уважає „уступки, сдѣланніи въ комитетѣ — пораженіемъ, которое наведе на насъ такихъ же еще больше“ (ibidem, ст. 458 лист із 13/6 1859).

¹⁵⁹) Григ. Шашкевич, Студ., ор. cit., ст. 499, лист до Я. Голов. з 3/2 1861; Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. LIX.

¹⁶⁰) Н. пр., Малиновський у листі до Григорія Шашк. з 8/VI, 1859. [Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 51], або Іван Головацький до Якова, лист із 12/XII, 1859: „Это уже слишкомъ несправедливо, чтобъ людей старыхъ и вжившихся въ какую нибудь привычку, принуждать по старости учиться писать. Пусть бы правительство попристало только на новомъ, молодомъ поколѣнии, а старыхъ бы лучше оставить въ покоѣ“ (Студ., ор. cit., ст. 480).

¹⁶¹) Н. пр., Ом. Огоновський найшов для неї тільки таку характеристику: „Не довго ждали [Русини] усуненя тои непотрѣбнои новизны“ [Ист лит. рускои, „Зоря“ 1887, ст. 35].

До думки про самостійність української мови, про потребу її розвитку на основі народньої мови, про konieczність зміни дотеперішнього її церковнослав'янського правопису чи на латиницю, чи з полишенням кирилиці, але на сильно зреформовану, таку, що характеризувала б цю мову як самостійну, відмінну від церковнослав'янської та російської — Їречек дійшов на основі слявістичних студій, зв'язаних із його становищем, як голова видавництва шкільних книжок. Крім того, як ми вже бачили, він займався українською мовою зокрема ще у зв'язку з відомою нам акцією австрійського уряду в 1859. р. Але ж не був це тільки «службовий обов'язок», а дійсно, Їречек, пізнавши будову української мови, як тільки можна було чужинцеві її пізнати на основі бідної тодішньої української граматичної літератури (*Vorschlag*, ст. 10) — пізнавши її фонетичні та словотворні закони, зацікавився нею, виробив собі ясний погляд на структуру цієї мови й не змінював цього погляду вже ніколи.

Зацікавила Їречка українська мова, головню, тому, що вона, на його погляд, «займає своєю звуковою системою середнє місце між чеською й польською з одного, російською, старо-¹⁶²⁾ й новословінською та південнослав'янською (себто, сербською) — з другого; що вона у своєму лоні зберігає дещо таке, що може причинитися і спричинитися до розв'язання проблем у інших слав'янських мовах» (*Vorschlag*, ст. 8). Але ж найбільш українська мова притягла його увагу тим, що, на його погляд, це «мова для чехів незвичайно цікава (*přezajímavý jazyk pro nás*), хоч і як важко її пізнати через те, що українці нею не пишуть (*Rusíni jím nepíší*), псуючи її, здебільша, русизмами та церковнославізмами» (з листа до Гатталі з 18/V., 1859)¹⁶³⁾... «Українщина мова така цікава для фільоольога, і саме для чеського така важна (підкр. мое)! Бодай я, бувши присуджений студіювати ту мову, не перестану вже хоч трохи з неї користати (*těžiti s ní*) для нашого (чеського) мовознавства... Незвичайно важне (*předuležité*) студіювання українських говорів» — для пізнання того, який давній народ слав'яни. «В Коломиї, н.пр., говорять до сьогодні *svatyj*, зате скрізь инакше *švětyj* або *švjatyj*. Узагалі схожостей із чеською мовою понад міру багато. Тільки тут потрібно розуму та ясного погляду, щоб усе це було зібране з користю... Про історію та давність слав'ян ніде краще й певніше не можна зачерпнути, як у племен, де й досі є багато говорів, у словаків, українців (*rusínů*) південних слав'ян, а то, може, й росіян (*Rusů*)¹⁶⁴⁾. Сам Їречек признається, що, студіюючи Королеводвірський рукопис, до де-

¹⁶²⁾ Старословінська мова, за Мікльосічевою термінологією — староболгарська.

¹⁶³⁾ Лист у Чеському Національному Музеї у Празі під знаком 2 F 51.

¹⁶⁴⁾ Лист до Гатталі після повороту зі Львова, ст. 3—4, див. у нас, стор. 70.

яких старочеських властивостей дійшов через студії української мови (*rusinštiny*)¹⁶⁵).

Автім ту схожість між українцями, передусім карпатськими — він думає, що Карпати є «без ніякого сумніву колискою й чехів» — та чехами Їречек добачав не тільки в мові, але й «у звичаях, обичаях, у піснях, приповідках і взагалі в народньому житті»¹⁶⁶). На жаль, із українського боку мало на тому полі зроблено; на жаль, «українцям узагалі, і передусім галицьким не достає (*schází*) Караджіча¹⁶⁷» (підкр. мое). Коли воно варта розібрати все життя цих людей, — що «зберегли багато недоторкнутого західньою освітою й оригінального» — то слід «простудіювати й говори та підговори (*podřečí a různorečí*)¹⁶⁸» українські в усіх околицях (*končinách*) галицької та угорської Руси, відповідно до сучасних потреб і наукових вимог, треба скласти словник усієї народньої говірки (*mluvy*) більш-менш таким способом, як його склав для сербохорватів (*Jihoslovánům*) Караджіч» (там-таки, ст. 220)...

Їречек не переставав безнастанно вказувати на калічення української мови галицькими письменниками, доки ... доки взагалі ще думає, що це на щонебудь може здатися. Ще з початком 1866. р., пишучи дуже прихильну звістку про віднову діяльності Галицько-руської Матиці¹⁶⁹), у зв'язку з постановою (в червні, 1864. р.) видавати «Науковий Сборник», та бажаючи «Сборник»-ові набути для українського народу тої ваги, що її для чехів від 1827. р. набрав орган Чеської Матиці „*Časopis Českého Muzeum*“, — Їречек ізвертає увагу редакції на те, щоб прийняті до «Сборник»-а статті менше віддалялися від характеристичних форм української мови, як це можна було замітити в дотеперішніх зшитках» (ст. 164).

Але далі, коли прийшли відомі публичні заяви з Галичини про «одну мову та дві вимови», про літературну спільну мову з росіянами — коли явно виїшли наверх приховувані за правописом «русизаційні» тенденції більшості галицьких письменників, проти яких Їречек 1859. р. боровся — ми вже ніде не читаємо ні його остерог, ні його уваг про українську мову взагалі. Маючи потвердження в виступах галицьких українців, що, мовляв, до-

¹⁶⁵) З листа до Гатталі з 28/XI, 1859. р.

¹⁶⁶) Рецензія [підписана відомим Їречковим — J. J.] на „Очеркъ старославянскаго баснословія или міеологій“, составленъ Я. О. Головацкимъ, 1860. у *Časopis-i Českého Muzeum*, 1864, II., ст. 223.

¹⁶⁷) *ibidem*, ст. 219.

¹⁶⁸) Терміни Шафарика в його *Slowansk-omy Národopis-i* II. вид., 1842. р., ст. 3.: *jazyk, mluva, řeč, nářečí, podřečí, různorečí*.

¹⁶⁹) *Der ruthenische Literaturverein Halicko ruska Matice in Lemberg*, „*Oesterreichische Revue*“, IV. Jg., 1866, 1. Heft, Januar, Wien, ст. 162—164. Стаття підписана теж початковими буквами J. J. — але ж про неї Їречек ізгадує, як про свою, у списі своїх творів, долученому до автобіографії на стор. 4. під роком 1866.

носи Голуховського правдиві, Їречек, усе зорієнтований проти Росії й російщини, Їречек, австрійський міністер освіти за міністерства Гогенварта (1871), але й чеський патріот у душі тодішніх чеських консерватистів — хвалиться у своїй автобіографії, що, мовляв, його „hlavní snahou bylo, aby provedl rovnoprávnost v vyučování vyšším“, і що це йому „úplně se povedlo v Haliči, kde na universitě lvovské zavedena... polština“¹⁷⁰). В цій автобіографічній згадці говориться про введення в життя багатьох шкіл чеських та сербохорватських, за що Їречек „od protivníkův rovnoprávnosti národní byl stíhán“, але ж про українські шкільні «здобутки» не говориться нічого.. Від 1867. р. всі школи у Східній Галичині були спольонізовані, центральний уряд полишив українців — полякам.

А проте ще 9 літ перед своєю смертю, вже з Праги, як голова чеської корол. „Společnosti nauk“, листом із 2. серпня 1880. року, Їречек ізвертається до польського фільольога Яна Гануша, щоб він використав нагоду, живучи на „půdě ruské“, й «докладно проаналізував (propátral) і наглядно (očitě) описав говір (podřeči) тамошньої околиці (končiny), яка певно містить у собі багато цікавого не тільки до пізнання української мови (jazyka maloruského), але взагалі для слав'янської фільольогії»¹⁷¹). Як свідчить сам Гануш, слова «шановного чеського вченого» дали йому спонуку до того, що він почав звертати пильну увагу на українську мову¹⁷²).

Це доказ на те, що Їречек до глибокої старости непохитно стояв при поглядах щодо української мови, які здобув собі недобровільними студіями українщини, поглядах, які даремно старався прищепити українським членам правописної Комісії в червні 1859. року...

А, може, дальші розшуки по архівах дадуть іще які свідоцтва про «щире серце» (Eifer) Їречка для української мови, та що

¹⁷⁰) див. „Pozůstalosti“, зн. 14 K 46, ст. 2. [окремий листок]; та сама біографія, написана рукою Константина Їречка й повиправлювана батьком Йозефом, зн. 14 L 55.

¹⁷¹) Dr. Jan Hanuš, O jazyku maloruském, „Slovanský Sborník“, II. ročník, Прага, 1883. р. ст. 184. [випис із листа поміщений у долинці статті як помітка].

¹⁷²) ibidem, ст. 185. Ян Гануш (Hanusz), родом із Східньої Галичини [1858—1887], від 1884. р. доцент порівняльного мовознавства на віденському університеті, написав багато праць із польської граматики, й від 1883. р. займався й українською мовою. Крім ізгаданої розвідки, надрукованої у „Slovansk“-ому „Sborník“-у (ст. 184—190, 243—249, 291—299) — де він, добрий знавець української мови, виявляється цілком добре зорієнтованим у тодішній українській граматичній літературі, дає свої орфографічні помітки й поради [саме тоді почав виходити зшитками Желехівського укр.-нім. словник, пор., Sborník, ст. 294] — він полишив іще розправу [1884] про наголос українських іменників (Über die Betonung der Substantiva im Kleinrussischen, „Archiv für slav. Philologie“ VII., ст. 222—255, 325—385) та реферував про українські фільольогічні видання у „Przewodník“-у „naukow-ім та literack-ім із 1884. р. (O kilku najnowszych pracach nad językiem Rusinów).

нове покоління, з історичного погляду, направить ту кривду, яку заподіяли йому сучасники й учасники акції з 1859. р., акції, що для Іречка »крім неприємностей, не мала ніяких інших наслідків«¹⁷³⁾.

Може, Гануш був не самотній, що його Іречек зачіпав до студіювання української мови?

Řevnice u Prahy,
1930/1932.

Д О Д А Т К И.

1.

Звідомлення (**Bericht**) Йос. Іречка міністрові Львові гр. Тунові про успіхи Комісії, настановленої у Львові для вноормування українського правопису.

Euere Excellenz!

Zurückgekehrt von der in Folge des hohen Auftrages vom 8 Mai 1859 Z. 634/CUM unternommenen Dienstreise beeile ich mich von dem Erfolge derselben Rechenschaft abzulegen.

Bevor ich zu der Darstellung von Thatsachen schreite, darf ich es nicht unterlassen, den Standpunkt zu bezeichnen, von welchem ich die mir gewordene Sendung auffassen zu müssen geglaubt habe.

Die Literatur der Ruthenen hat seit dem J. 1848 mehrere Phasen durchgemacht und ist in der jüngsten Zeit in einen desolaten Stillstand gerathen, dessen Fortdauer in keiner Beziehung als wünschenswert erscheint¹⁾, dessen Behebung aber durch einen inneren Aufschwung der Ruthenen selbst durchaus nicht herbeigeführt werden kann. Die ruthenischen Literaten sind auf falsche Bahnen gerathen, von denen einzulenken ihnen die Einsicht und der nur durch Einsicht gehobene feste Wille abgeht [2]. Dazu treten noch äusere Schwierigkeiten, denen die Ruthenen selbst zu steuern wieder nicht im Stande sind.

Unter solchen Umständen blieb nichts anderes übrig, als dasz die Regierung selbst ein Mittel ergreife, um eine naturgemäße Fortentwicklung der ruthenischen Literatur als Trägerin der Volksbildung anzubahnen.

Das Streben der Ruthenen ihre Muttersprache zu bilden und durch deren Pflege das seit Jahrhunderten vernachlässigte Volk geistig zu heben, ist ziemlich neuen Datums. Erst das J. 1848²⁾ rief in dieser Beziehung eine regere Bewegung hervor, welche dadurch eine Weihe erhielt, weil sie vorwiegend den Interessen der österreichischen Regierung diene. Aber so wohlthuend die damals gegebene Anregung war, so kann doch nicht in Abrede gestellt werden, dasz die Ruthenen davon überrascht waren³⁾.

Bis 1848 hatten sie äusserst wenige Volksschulen; von einer Beachtung des Ruthenischen in höheren Lehranstalten war keine Rede. Die literarischen Leistungen beschränkten sich ausschliessend beinahe auf poetische Ergießungen [3]. Die wenigsten unter den gebildeten Ruthenen waren

¹⁷³⁾ Ottův Naučný Slovník, т. XIII, з 1898. р., ст. 543.

¹⁾ первісно було: aufgefazt werden kann.

²⁾ первісно було: war es, welches... hervorrief.

³⁾ перв. ще було: und dasz dieser Umstand auf ihre Fortentwicklung nicht ohne nachhaltigen (перекр. störenden) Einfluss bleiben muszte.

ihrer Muttersprache mächtig, ja man fing erst an, sich an den Gedanken zu gewöhnen, dass dieselbe einer literarischen Entfaltung fähig sei.

Unter solchen Verhältnissen wurde mit einem Male die ruthenische Sprache in den Mittelschulen eingeführt, eine Lehrkanzel für deren wissenschaftliche Ausbildung an der Landes-Universität errichtet, Volksschulen mit ruthenischer Lehrsprache wurden gegründet und der Literatur ein weites Feld nützlicher Thätigkeit erschlossen.

Es darf nicht Wunder nehmen, wenn sich ein einheitlicher Vorgang bei einer in so manigfachen Richtungen gebothenen Strebsamkeit nicht geltend machen konnte. Im Ganzen und Grossen musz man jedoch anerkennen, dass der allein richtige Weg eingeschlagen wurde, nemlich man war bemüht, die ruthenische Volkssprache aus ihr selbst zu einem täglichen Medium der Volksbildung, zu einer Schriftsprache heranzubilden. Fremdartige Elemente, die hie und da anklebten, wären mit der Zeit von selbst [4] gefallen.

Mittlerweile bereiteten sich auf einem anderen Gebiete Vorgänge, welche späterhin einen bedauernswerten Rückschlag auf die ruthenische Literatur auszuüben drohten.

Gleich, nachdem der erste Enthusiasmus für die Hebung der Volkssprache unter den slavischen Stämmen Oesterreichs sich gelegt hatte, und das Bedürfnisz ernster Arbeit eintrat, machte sich, schon im J. 1849, hie und da der Gedanke vernehmbar, das mühevollen und, wie man sagte, wenig lohnende Streben nach einer grösseren, den Bedürfnissen der Volksbildung zusagenden Literatur solle man aufgeben und sich nach einer allgemeinen slavischen Literaturssprache umsehen, welche als Morgengabe eine Fülle von geistigen Produkten mitbrächte. Einen bestimmten Ausdruck fand dieser Gedanke in der im J. 1850—51 offen verkündeten Absicht, einen Congress zusammen zu berufen, welcher die Annahme einer Literatursprache für alle Slaven-[5]stämme zu berathen und zu beschliessen hätte. Es war damals kein Zweifel darüber, dass man die russische Sprache zu diesem Zwecke anempfohlen hätte. Man berief sich namentlich auf ihre Verwandschaft mit der Kirchensprache der gr. u. u. Slaven. Der Aufruf fand unter Böhmen und Polen heftigen Widerstand. Völker, die eine bedeutende Geschichte und eine namhafte Literatur haben, werden sich nie entschliessen, ihr ererbtes Gut leichtthin aufzugeben. Die Ruthenen wiesen damals den Aufruf in einer Sitzung der *Matiča ruska* ebenfalls zurück. Der Congress scheiterte, ehe man noch von Seiten der Regierung daran ging, dessen Abhaltung zu hintertreiben, an diesem Widerstande, ungeachtet er in den südslavischen Ländern und unter den ungarischen Slaven manigfachen Anklang gefunden hatte, und obwol die Partei in Ruszland, von welcher offenbar der Impuls zu All dem gegeben wurde, es dahin gebracht hatte, dass die russische Regierung wenigstens Mienz [6] machte, sich der Anliegenheit anzunehmen, wie es die im diplomatischen Wege geschehenen Anfragen wohl deutlich beweisen.

Aber die Partei des allgemeinen Russenthums unter den Slaven gab ihre Sache nach diesem mislungenen Versuche nicht für verloren auf. Die Betreibung des Congresses war von Agram ausgegangen, zum weiteren Agitationspunkte wurde nun Ofen-Pest gewählt. Die Bearbeitung der Slovaken übernahm Radlinsky.⁴⁾ Er trat mit dem Gedanken, das Russische

⁴⁾ Ондрей Радлінський (Radlinský), словацький кат. священик і церк. письменник [1817—1879], редактор віденського урядового часопису „Slovenské Noviny“ [1850] та чеськ. тексту Zemsk-ого Zakonník-a [1851—1861], уважав рос. мову за всеслав'янську [Студ., оп. cit., ст. 63], тим то частину своїх проповідей, які видавав 1848—1853 („Poklady kazateľského řečnictva“) надрукував по-російському в Буді, 1852 [Собрание русскихъ проповѣдей... Томъ I...], додавши до них [1853] словник. Для проповідей Радлінського робив пропаганду Ів. Раковський навіть у Галичині [Студинський, З кореспонденції Дениса Зубрицького, ЗНШ, XLIII, ст. 52], і Я. Головацький збирав на них передилату [Студ., оп. cit., 30, 42—43, 84—88]. Головацький радив Радлінському писати „правописаніємъ и по грамматикѣ на-

als Schriftsprache unter seinen Landsleuten einzubürgern unverholen auf, publicierte eine russische Grammatik, ein russisches Wörterbuch, ja wusste für einen Band russischer Predigten die kirchliche Approbation des Primas von Ungarn zu erschleichen. Sein Streben hatte jedoch nur einen beschränkten Erfolg. Nachhaltiger war der Versuch⁵⁾ die russische Sprache unter den [7] Ruthenen, namentlich jenen von Ungarn einzuführen. Als der bedeutendste Förderer des Russenthums auf diesem Felde ist Rakovsky⁶⁾ bekannt. Er brachte es dahin, dass sogar das Landesgesetzblatt ruthenischer Ausgabe für Ungarn russisch textiert wurde; er gründete in Ofen eine ganz russisch geschriebene Kirchenzeitschrift — *Cerkovnaja gazeta* — welche unter der ruthen. Geistlichkeit Ungarns bedeutenden Anhang fand. Er schob bei dieser seiner Unternehmung den Zweck vor, auf die Unerierung der Russen hinzuwirken. Wie wenig ihm dies ernst war, geht am besten aus der ämlich konstatierten Thatsache hervor, dass in der unter seiner Korrektur besorgten Ausgabe des Munkacser Diöcesen-Katechismus alle Unterscheidungslehren der katholischen Kirche weggeblieben sind.

Rakovsky wirkte auch über die Karpaten hinaus auf die Ruthenen Galiciens. Hier wurde unter der Redaktion des *Šechovič*⁷⁾ eine russische Zeitschrift, *Semejnaja biblioteka*, gegründet, wo namentlich [8] in den aus Ofen herrührenden Correspondenzen offen gepredigt ward, man solle die russische Sprache annehmen. Die Widersacher dieser Ansichten, namentlich der in Wien erscheinende *Vistnyk*⁸⁾, wurden auf das schmählischste angegriffen.

блюдаемой въ Зорѣ“ [Галицькій], бо, мовляв, у Галичині є „подобное ревнованіє противъ тѣмъ формамъ [себто, російськимъ], какъ между Словаками противъ чисточешскому книжному языку существуетъ“ (ibidem, ст. 87). Цікаво, що Радлінський стояв якийсь час за чеську літературну мову для словаків, звучи її „старословацькою“ [до р. 1859] — пізніше свій погляд він змінив.

⁵⁾ перв.: Bedeutender war der Erfolg der russischen Sprache

⁶⁾ Іван Раковський [Rakowszky], гр.—кат. священник із Підкарпаття [1815—1885], редактор [1850—1857] „Вѣстник-а законовъ державныхъ“ для угорських українців, де завів рос. мову, видавав [1856—1858] по-рос. „Церковную Газету“ з передруками з церк. журналів із Росії, пізніш „Церковный Вѣстникъ“ [від 1858], співробітничав у галицьких [„Зоря Галицкая“, Семейная Библиотека, „Слово“] й угорських [„Карпатъ“] часописах, писав шкільні підручники по-рос. і т. д. Із усіх москвофільських діячів того часу Раковський був найбільше щирий і послідовно проводив скрізь російську мову [пор. його заяву урядові в справі вживання ним рос. мови в Церк. Газеті з 21/III 1857, Студ., ор. cit., ст. 336—341], за що йому доводилось діставати різні поради від галицьких діячів того самого напрямку [н. пр., Івана Головацького], що силкувалися хитрувати та замаскувати всякими способами своє літературне москвофільство [Студ., ор. cit., CXXXVIII—CXXXVIII]. Про Раковського див. ще: В. А. Францевъ, Изъ исторіи борьбы за рускій литературный языкъ въ Подкарпатской Руси въ половинѣ XIX ст., Ужгород, 1931 [„Карпаторусскій Сборникъ“].

⁷⁾ Северин Шехович, [1829—1872], видавав 1853. р. у Львові по-рос. „Ладу“, письмо поучительное русскимъ дѣвицамъ и молодежи въ забаву и поученіє, редагував у рос. дусі 1854. р., після Дідицького [до кінця 1854. р.], „Зоря Галицку“, 1855—1856 знов — таки по-рос. „Семейную библиотеку“, опісля старався народнюк мовою видавати „Письмо до Громады“ та „Господаря“. Цікаво, що ще 1853. він хотів видавати „Ладу“ латиницею, як щоб, мовляв, „найшлося достаточне число передплатників“ [Огоновський, Исторія литературы рускои, „Зоря“, 1889, ст. 137]. Думку про латиницу в укр. письменстві підносив Шехович іще двічі: 1859. р. перед державним міністром і 1871. перед львівською Шкільною Радою, мотивуючи потребу переходу на латинський правопис тим, що, мовляв, укр. народ у Галичині через те „неморальний“, що не вживає латинських літер, та тодішній погляд Шкільної Ради був такий, що про це можна б говорити тільки тоді, як би на латиницу, „згодився загал українців добровільно“ (ibidem, ст. 137).

⁸⁾ Віденський „Вѣстникъ“ 1853 дістався в руки Юлія Вислобоцького [псевд. Василь Зборовський, 1819—1871], що став незабаром [1854] його редактором і

Die Semejnaja bibliotheca so wie auch die Zorja halicka, welche Šechovič ebenfalls eine Zeit lang redigierte⁹⁾, ging endlich theils aus Mangel an Abonnenten theils aber an der Einsprache der Regierungsorgane zu Grunde.

Der ärgste Schreier wurde damit zwar zur Ruhe gebracht, aber die Richtung, welche er verfolgte, keineswegs unterdrückt, und der Zustand gestaltete sich um so bedenklicher, je mehr es an Einsicht gebrach, um dessen Bedenklichkeit zu erfassen und die richtigen Mittel zu ergreifen, um dessen Fortdauer¹⁰⁾ zu brechen.

Erstens gab es, wie die von Šechovič redigierten Blätter beweisen, in Galicien selbst auszer ihm [9] Männer, welche ihm offen beistimmten und als seine Mitarbeiter auftraten.

Auch auszer diesen aber wurde die Ansicht offen vertheidigt, die Ruthenen dürfen sich von der russischen Literatur nicht trennen. Die Sprache in der Zorja Halicka unter der Redaktion des B. Didycky ist abgesehen von einigen Ruthenismen ganz russisch¹¹⁾. Dasselbe findet sich auch in den Schriften Głowackis, deren Prüfung eigentlich den Anstosz zu der jetzt abgeschlossenen Verhandlung gegeben hatte¹²⁾. Die Geschichte Galiciens von Zubrickyj, ein im Lande vielfach verbreitetes Buch, ist russisch geschrieben¹³⁾.

Zweitens wurde der Verbreitung der russischen Sprache durch das eigenthümliche Verhältnisz der letzteren zu der slavischen Kirchensprache Vorschub geleistet.

Die russische Schriftsprache ist bekanntlich keineswegs eine zur (sic!) Literaturzwecken herangebildete Volkssprache, sondern sie hat sich unter dem Einflusse der letzteren aus der Kirchensprache ent[10]wickelt, so zwar, dasz sie noch jetzt alle wesentlichen Elemente der Kirchensprache in sich vereint und ohne viele Mühe jedermann verständlich ist, der die letztere kennt, und dies um so mehr, als in der russischen Sprache auch die kirchenslavische Orthographie eingeführt ist.

Die ruthenischen Schriftsteller Galiciens, als es sich ihnen um Wörter handelte, die der Volkssprache auf ihrer niedrigen Stufe der Entwicklung fremd waren, fanden es sehr natürlich und gerechtfertiget, dieselben aus dem Kirchenslavischen oder, was dasselbe beinahe ist, aus dem Russischen zu entlehnen. Das würde zwar wenig auf sich haben, wäre nicht die Art der Aufnahme dieser Lehnwörter eine solche gewesen, die das Wesen des Ruthenischen alterieren muszte.

Das Ruthenische ist eine selbständige Sprache, eben so wie das Polnische, Böhmisches etc.; es hat seine eigenen Laut- und Wortbildungsgesetze. Will man daher ein Wort aus einer verwandten Sprache herübernehmen, so sollte es als eine natürliche Forderung erscheinen, dasz man dasselbe jenen Gesetzen anpasse. [11] Das haben nun die ruthenischen Schriftsteller nicht gethan, sondern sie nehmen die Wörter ganz in crudo herüber. Ja noch mehr; um einen höheren Stil zu schaffen, lieszen sie die Formen der Volkssprache beinahe ganz fallen und gaben jenen des Kirchenslavischen die

повів його в народньому дусі, звільнивши часопис від впливу Івана Головацького, який вів чисто російську лінію.

⁹⁾ від серпня 1854. р. до нового року 1855. — після Б. Дідицького.

¹⁰⁾ перв.: Fortbestand

¹¹⁾ Богдан Дідицький, [1827—1908], був редактором „Зорі Галицької“ 1853. р. [від 16. числа] до серпня 1854.

¹²⁾ Справа з Головацьким, [1814—1888], тяглася від 1855—1858. р.; подрібніше про це див. Франко, *op. cit.*, ЗНШ, СХVІ, ст. 98—101; Студ., *op. cit.*, 407, 411, 437 і т. д.; як відомо, Я. Головацький дістав упізнання [1858] й мусів виправдовуватися, чому в викладах не вживає народньої мови; він свої виклади мусів передати на розгляд намісництву, яке казало їх переглянути Черкавському й т. д.

¹³⁾ Іречек має на думці працю Дениса Зубрицького, [1787—1862]: „Исторія древняго галичско-русскаго княжества“ з 1852. р.

Oberhand. Die Mengung fremder Elemente in das Ruthenische griff¹⁴⁾ das Wesen der Sprache um so tiefer an, als auch in der ruthenischen Literatur die in der russischen angenommene kirchenslavische Orthographie sich beinahe allgemein Geltung verschafft hatte.

Ein solches Verfahren muszte mit der Zeit dahin führen, dasz die russische Sprache als Schriftsprache der Ruthenen sich einbürgerte.

Das ist nun eine Eventualität, deren Eintreten weder der Kirche noch dem Staate gleichgiltig bleiben kann.

Solange die Kenntniss russischer Werke auf Gelehrte beschränkt bleibt, so kann das eben so wenig für etwas bedenkliches angesehen werden, als die Kenntniss deutscher, englischer, französischer etc. Schriften, welche ja ebenso wie jene manches enthalten, was weder vom staatlichen noch vom katholisch-kirchlichen Standpunkte gebilligt werden kann.

Eine ganz andere Seite hat aber die Verbreitung der russischen Literatur [12] unter dem Volke. Die russische Literatur, getragen von den Ideen des Schisma und den staatlich-russischen Anschauungen, müsste, wenn man deren Verbreitung unter dem Volke zuliesze, die bedenklichsten Wirkungen hervorbringen. Diese würden sich in dem Masse steigern, in dem sich durch die Volksschule Bildung und Verständniss literarischer Werke erweitert.

Es dürfte keinem Zweifel unterliegen, dasz einer solchen Eventualität entschieden entgegengetreten werden muszte.

Aus der Mitte der Ruthenen konnte eine ergiebige Abhilfe bei dem besten Willen derselben nicht erwartet werden. Selbst bei den gebildetsten unter ihnen vermisst man in der Regel jede tiefere Einsicht in das Wesen ihrer Sprache¹⁵⁾. Ob ein Wort nach den Gesetzen des Kirchenslavischen oder des Ruthenischen geformt ist, erscheint ihnen als eine unbedeutende völlig gleichgiltige Sache.

[13] Dieser Mangel an Einsicht erklärt zum Theile auch die gegenwärtige Einschüchterung der ruthen. Schriftsteller auf. Es ist ihnen nicht unklar und wurde mir in Privatgesprächen und in der Commission offen gestanden, dasz eine falsche Richtung eingerissen ist. Aber sie können sich durchaus nicht orientieren, um aus diesem Wirrsal herauszutreten. Sie sehen ein, es müsse zur Volkssprache zurückgegangen werden; aber über das Wie wissen die wenigsten¹⁶⁾ keinen Bescheid. Viele können es nicht begreifen, warum man den bisherigen Weg der Veredelung durch kirchenslav. Elemente verlassen sollte und fürchten sich durch den Gebrauch der Volkssprache den Vorwurf der Gemeinheit zuzuziehen. Darum scheint auch der Hirtenbrief des Bischofs Litwinovič, womit¹⁷⁾ die Anwendung der Volkssprache in der Kirche und Schule angeordnet wird, die sonderbarsten Deutungen erfahren zu haben¹⁸⁾.

[Die im J. 1848 gefassten¹⁹⁾ Beschlüsse über die dem ruthenischen eigenthümlichen u. es vom Russischen unterscheidenden Formen wirkten höchstens bis 1852—4. Zu der späteren Literatur nimmt man eine Beachtung²⁰⁾ derselben gar nicht wahr.]

Von der Gegenpartei wird hie wieder sehr vieles als russisch bezeichnet, was zuletzt eben [14] so gut russisch als ruthenisch ist. Bei der geschilderten Rathlosigkeit sind nun die ruth. Schriftsteller selbst nicht sicher, um ihr Eigenthum als solches wahren zu können, und legen fertige Arbeiten

¹⁴⁾ перв.: war um so

¹⁵⁾ перв. Ich habe selbst ... einen völligen Mangel einer tieferen ... der Sprache gefunden

¹⁶⁾ перв. die meisten

¹⁷⁾ перв. womit er ... anordnet

¹⁸⁾ пастирський лист передрукований Франком у в Укр.-русь. Архіві VIII, ст. 66—105 [в поль. перекладі]

¹⁹⁾ первісно: getroffen

²⁰⁾ перв. ihre Einwirkung

lieber in den Pult, als sich einem möglichen Vorwurfe des Russenthums auszusetzen.

Zudem macht sich ein weiterer Uibelstand geltend. Die Verhältnisse unter den Ruthenen sind noch so wenig geklärt, dasz man literarische Gesichtspunkte von kirchlichen, nationalen und politischen nicht zu trennen versteht. Wird ein Miszgriff in der Literatur gerügt²¹⁾, so ist man gleich bereit, darin eine Anfeindung der Kirche u. der Nation zu erblicken. Es ist ein Zustand einer krankhaften Erregbarkeit, der sich überall findet, wo ein Volk, das bisher unter irgend einem Drucke gestanden ist, freier aufzuathmen beginnt; ein Zustand, dem man aber ein Ende zu machen bestrebt sein musz, weil er den üppigsten Boden des Misztrauens und der Anfeindung in sich birgt.

[15] Die Aufgabe der von Euerer Excellenz eingesetzten Commission war, meiner Auffassung nach, vor allem darin gelegen, die Behebung all jener Uibelstände anzubahnen, vor allem aber Einsicht in dieselben zu schaffen. Die Feststellung einer entsprechenden ruthenischen Schreibweise konnte ich mir als einen, wenn auch wichtigen Nebenzweck betrachten, der allerdings geeignet war, alle Fragen anzuregen, deren Erörterung wünschenswert erschien.

Diese Aufgabe der Commission wurde, soweit ich mir ein Urtheil darüber erlauben darf, erreicht.

Die in meiner Denkschrift²²⁾ enthaltenen Behauptungen wurden anfangs hart bestritten, allmählig wich aber der Widerspruch einer besseren Uiberzeugung. Ich war so glücklich, dasz mir die Mitglieder der Commission mit Vertrauen entgegenkamen und mir zum grossen Theile selbst die Mittel bothen, um ihnen [16] die Richtigkeit mancher bestrittenen Sätze zu demonstrieren. Ich erwähne hier nur die Behauptung über die sprachliche Beschaffenheit der ruthenischen Kirchenbücher. Man fasste es als einen Angriff auf die Katholicität der Ruthenen auf, als ich sagte, die Sprache der jetzigen Kirchenbücher stimme mit jener²³⁾ der russischen seit der zweiten Hälfte des XVII. Jahrhunderts überein. Aus den Lemberger Drucken des XVII. Jahrhunderts wurde es den Herrn²⁴⁾ zuletzt selbst klar, dasz allerdings die jetzigen Kirchenbücher in bezug auf sprachliche Formen mit den letzteren nicht übereinstimmen, sondern sich zu jenen 'der s. g. nikonischen Revision hinneigen. Finden sich²⁵⁾ doch selbst in der Lemberger Kirche Paraskeve am Altare zwei in Moskau gedruckte Bücher, wie ich mich bei einem Besuche mit dem Bischofe Litvinovič überzeugete, was nicht denkbar wäre, wenn die jetzigen ruthen. Kirchenbücher eine andere Sprache hätten, als die in Ruszland ge[17]brauchten. Damit ist allerdings nicht gesagt, dasz der Inhalt der ruthen. mit jenem der russischen Kirchenbücher vollends übereinstimmt. Was immer mit der Lehre der kathol. Kirche widerstrebt, ist aus²⁶⁾ den ersteren gestrichen. Aber als man 1723 die ruthen. Kirchenbücher revidierte, legte man offenbar nicht die alten²⁷⁾, auf ruthenischem Boden entstandenen Texte, sondern jene zu Grunde, welche bei der von Nikon vorgenommenen oder vielmehr eingeleiteten Revision festgestellt worden sind.

[Offenbar geschah dies in der ganz lobenswerten Absicht, damit bei dem Vorschreiten der Union unter den Russen nicht die Notwendigkeit eintrete, bei den letzteren ganz neue Bücher aufdringen zu müssen²⁸⁾], ein Vorgang, von dem überdies auch die Geschichte der Staroverzen

²¹⁾ перв.: Rügt man einen Miszgriff...

²²⁾ Іречек має на думці свій „Vorschlag“.

²³⁾ перв.: sei dieselbe wie in

²⁴⁾ перв.: wurde, als ihnen...

²⁵⁾ перв.: Findet man

²⁶⁾ перв.: ... mit der Lehre... nicht übereinstimmt, ist daraus...

²⁷⁾ перв.: benutzte man offenbar zur Revision nicht die alten

²⁸⁾ перв.: um, (потім — dasz) ... nicht ganz neue Bücher aufzudringen

abgerathen haben mochte]. Es liegt darin nicht der geringste Vorwurf gegen die Katholicität der Ruthenen, und doch war man anfangs geneigt, einen solchen darin zu erblicken²⁹⁾.

Die Mitglieder der Commission hatten ferner Gelegenheit bekommen, ihre Beschwerden offen auszusprechen und sie thaten es auch in vollem Masze. Namentlich war die erste Sitzung, welche vier Stunden dauerte, [18] beinahe nur mit der Vorbringung von Inkrimationen ausgefüllt, wobei selbst der Herr Statthalter, welcher den Vorsitz führte, nicht eben rücksichtsvoll berührt wurde. Die anruhende Skizze der Debatte wird Euerer Excellenz ein allerdings schwaches Bild der Debatte zu geben im Stande sein³⁰⁾.

Um für das nächste Zusammentreten der Commission eine grössere Ruhe zu erlangen, schlug ich vor, dasz die Vorberathung in einem Comité stattfinden solle, was auch angenommen wurde.

In der zweiten Commissionssitzung wurde festgestellt, dasz man dahin streben solle, die ruthenische Volkssprache zur Schriftsprache heranzubilden, wie Fremdwörter aus dem Kirchenslavischen und anderen slavischen Sprachen im Ruthenischen zu behandeln sind, in wieferne die Aufnahme von kirchenslavischen Wörtern in *crudo* berechtigt ist, und was ich als das wichtigste Ergebnisz betrachte, es wurden die wichtigsten ruthenischen [19] Lautgesetze³¹⁾ festgestellt und in den meisten Fällen zugleich bestimmt, wie die Schreibung der Laute stattfinden solle.

Am Schlusze der zweiten Sitzung wurden die lithographierten Vota der Domherrn Kuziowski und Malinowski, ersteres vom 3. Juni, letzteres vom 30. Mai datiert, vertheilt. Malinowski bewegt sich in ziemlich ruhiger Weise und versucht es die in meiner Denkschrift angeführten Thatsachen literarischer Natur zu berichtigen oder anders darzustellen. Man sieht, es standen ihm vielfach Quellen zu Gebote, welche von Niemandem noch in der Literatur benützt worden sind, und insoferne liefert seine Arbeit manches schätzenswerte Material. In den meisten Fällen hat er meine kurz gefassten Angaben falsch aufgefasst, und widerlegt nicht meine Irrthümer, sondern seine eigenen Irrungen. In der dritten Sitzung habe ich mich darüber in dieser Weise ungefähr ausgesprochen.

[20]) Die Aeuszerung des Domherrn Kuziowski ist hingegen voll der bissigsten Ausfälle. Es wird darin den Behörden, die bei der vorliegenden Verhandlung betheiligt waren, der schwerste Vorwurf gemacht, nemlich, dasz sie gegen die von Seiner k. k. apostol. Majestät unseren Allergnädigsten Herrn und Kaiser den Ruthenen gewährten Gnaden machinieren, dasz sie in letzter Auflösung die Existenz des ruthen. Ritus zu untergraben suchen. Gegenüber einer solchen³²⁾ Anschuldigung konnte ich unmöglich schweigen. Ich habe in der dritten Sitzung darauf mit der ehrfurchtsvoll angeschlossenen Ansprache geantwortet³³⁾, indem ich zugleich die Gelegenheit benützte, um die Uibelstände, die sich in der ruthenischen Literatur seit etwa 1854 eingeschlichen haben, ohne Rückhalt blöszulegen. Ich durfte eine offene Sprache um so sicherer und ohne Furcht vor [21] Miszdeutungen führen, als es mir mittlerweile durch persönlichen Verkehr mit den bedeutendsten Mitgliedern der Commission gelungen war, die Uiberzeugung bei ihnen zu festigen, dasz die Commission in den besten Absichten für die Ruthenen berufen wurde, was dieselben auch ausdrücklich anerkannten³⁴⁾.

Nach meiner Ansprache ergriff S. Exc. der Herr Statthalter das Wort, um einige ihn berührende Punkte in Kuziowski's Aeuszerung auf das rechte Masz zurückzuführen.

²⁹⁾ поп. Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. XXXVIII.

³⁰⁾ див. ст. 59—61.

³¹⁾ перв.: Sprachgesetze

³²⁾ перв.: einer so schweren

³³⁾ див. ст. 63—68.

³⁴⁾ перв.: und dies von denselben ... bekräftiget wurde

Nach einigen entschuldigenden Worten Kuziemi'ski's wurde die Debatte über die Frage, ob es zur Abwendung der bisher anerkannter Massen in der ruthenischen Literatur vorgekommenen Miszgriffe und zur grösseren Kräftigung der ruthenischen Literatur angedeutet sei, die lateinischen Schriftzeichen einzuführen, oder aber [22] ob es genügt, die bereits in der ersten Sitzung im Prinzipie anerkannte Mangelhaftigkeit der cyrillischen Schreibweise*) zu rektifizieren.

Es entwickelte sich eine dreifache Ansicht darüber, nemlich

1. dasz die revidierte cyr. Schreibweise beizubehalten sei (Litvinovič, Kuziemi'ski, Malinowski, Loziński, Janowski und Głowacki),

2. dasz die beantragte lat. Schreibweise sofort zu adoptieren wäre (Czerkawski),

3. dasz des praktischen Bedürfnisses wegen in Schulbüchern der ruthenische Text theils mit der latein. Schrift, theils mit der cyrillischen zu drucken sei (Hofrath Mosch, Statth. Rath Seelig, Gymn. Dir. Polański. Dieser Ansicht trat in der letzten Sitzung auch Direktor Janowski bei).

In der vierten Sitzung der Commission wurde der Entwurf der revidierten cyrill. Schreibung gelesen und gebilligt. Dann wurde das Schlussprotokoll vorgetragen und nach der Besprechung einiger minder wichtigen Punkte [23] unterschrieben.

Die meisten der Mitglieder der Commission haben ihre Gutachten schriftlich dem Protokoll beigegeben. Der Bischof behilft sich vor seine Aeuszerung Euerer Excellenz unmittelbar vorzulegen.

Domherr Kuziemi'ski erschien bei der vierten Sitzung nicht, sondern schickte eine schriftliche Erklärung, worin er seine schroffen Aeuszerungen in ein milderer Licht zu stellen bemüht war, und insbesondere erklärte, er habe nur mich als Person und Verfasser der Denkschrift angreifen wollen, keineswegs aber mich als Beamten und Ablegaten Euerer Excellenz.

Den Entwurf der latein. Schreibung einer Spezialdebatte zu unterziehen, erschien nach dem Ergebnisse der dritten Sitzung nicht angedeutet.

Die ruthenischen Mitglieder haben sich im Prinzipie gegen die Einführung der lateinischen Schrift [24] so entschieden ausgesprochen, dasz ihnen eine Besprechung des Entwurfes einer latein. Schreibung füglich nicht zugemuthet werden konnte. Es hätte dies nur eine Miszstimmung erweckt, und dann war ich durch Aeuszerungen im Privatgespräche beinahe sicher, dasz sie jede Betheiligung an einer solchen Besprechung abgelehnt hätten, wenigstens die meisten derselben.

Durch die Besprechung der ruthen. Lautgesetze bei der zweiten Sitzung waren³⁵⁾ die wenigen Unzukömmlichkeiten meines Entwurfes der lat. Schreibung bereits behoben worden.

Durch wiederholte Aeuszerung wurden die Grundsätze des Entwurfes als richtig³⁶⁾ anerkannt und dieser Ausspruch auch in das Protokoll aufgenommen³⁷⁾.

Die Revision der cyrill. Schreibart hat die wesentlichen Mängel der bisherigen Orthographie beseitigt, und es wird dadurch der Zweck³⁸⁾ erreicht, nemlich, dem ruthen. Dialekte eine ihm angepasste u. von der russischen u. kirchenslavischen Sprache prägnant verschiedene Schreibart zu geben.

*) перв. Schrift

³⁵⁾ перв.: wurden... behoben.

³⁶⁾ перв.: wurde der Entwurf als gelungen anerkannt

³⁷⁾ Після цього були ще такі слова (їх їречек викреслив): Endlich glaubte ich, dasz sobald der wesentliche Zweck der Commission, wie ich ihn aufgefasst hatte und in diesem ehrfurchtsvollen Berichte darzustellen mir erlaubt habe, erreicht war, eine Urgierung des Nebenzweckes (себто — латиниці!) nicht angedeutet sei. Замість цих слів їречек поклав два наступні речення.

³⁸⁾ перв.: der richtigste Zweck; після „beseitigt“ було: und wie deren (die) Annahme wird die...

[25] Se. Excellenz der Herr Statthalter hat diesen Vorgang gebilligt.

Die letzten Tage meines Aufenthaltes in Lemberg benützte ich zu wiederholtem Verkehre mit den Mitgliedern der Commission und anderen Personen, deren Ansichten zu vernehmen mir als zweckentsprechend erschien.

Indem ich die da gemachten Wahrnehmungen einem besonderen Berichte vorbehalten zu müssen glaube³⁹⁾, will ich nur noch die Worte anführen, womit mich der hochw. Bischof Litwinowič am Pfingstsonntage entliesz:

„Lassen Sie sich durch das Miszlingen dieses Versuches nicht abschrecken und bewahren Sie Ihren Eifer für die Ruthenen. Ich selbst sehe in dem Vorschlage das einzige Mittel uns aus dieser geistigen Sklaverei zu befreien. Aber jetzt war er nicht vorbereitet. Kein Mensch [26] konnte es unternehmen demselben das Wort zu führen.“

Wien 20. Juni 1859.

Jos. Jireček,
kk. Ministerial Secretär.

27. ст. порожня, на 28. ст.:

Seiner Excellenz, dem hochgeborenen Herrn

Leo Grafen von Thun

k. k. Minister für Cultus und Unterricht etc. etc.

Bericht des Ministerial-Sekretärs Jos. Jireček über den Erfolg der in Lemberg eingesetzten Commission zur Regelung der ruthenischen Schreibweise.

A) Sitzung am 30. Mai.

[1] Se. Exc. der Herr Statthalter eröffnet die Sitzung mit einer bündigen Auseinandersetzung der bisherigen Verhältnisse der ruthen. Literatur u. einer kurzen Begründung des von der Regierung geschehenen Schrittes, um die bisherigen Uebelstände zu beheben.

Referent schlieszt sich mit einer kurzen Ansprache an, wovon eine Kopie beiliegt⁴⁰⁾.

Bischof Litwinowicz. Die Ruthenen hatten volles Vertrauen zu Seiner Majestät und dem Herrn Minister. Aber eine Aenderung in der „ruthenischen Sprache“, wie sie beabsichtigt werde, sei nicht vonnöthen. Im J. 1848. habe man mit Säbeln in der Hand verkündet, es bestehe keine ruth. Nationalität, jetzt läugne man den Bestand einer ruthen. Sprache. Die Versuche der ruth. Schriftsteller wären von Fehlern nicht frei. Aber man solle bedenken, wie die Verhältnisse sind. Die Ruthenen werden verfolgt. Man heiszt ihre Sprache eine gemeine, ungebildete. So hat selbst der verstorbene lateinische Bischof Baraniecki nach Rom berichtet, und es sei in Folge dessen von Rom ein Erlasz des Card. Franzoni herabgelangt, wo dem ruth. Erzbischofe verhothen wurde, dasz man sich einer trivialen plebeischen Sprache bediene. Erst eine Rechtfertigung des Erzbischofes habe die Sache wieder ins rechte Geleise gebracht. Ein Volksschuloberaufseher*) habe in einem amtlichen Berichte auf die ruthenische Sprache als gemein hingewiesen. Die Geistlichkeit, um diesem Vorwurfe zu entgehen, war gewissermassen genöthigt, zu dem Kirchenslavischen zurückzugehen. Das Verhältnisz [2] der Polen zu den Ruthenen sei Schuld an all' den Uebelständen. Der Bischof beklagt sich über die Veröffentlichung der Kurrende an den Klerus betreffs den Gebrauch der Volkssprache gerade vor dem Zusammentreten der Commission⁴¹⁾. Dadurch sei er in eine schwierige Stellung gebracht. Man schreibe ihm die Berufung der Commis. zu, das

³⁹⁾ Jireček Josef, Lvu hraběti Thunovi německé podání o rusínských poměrech, див. ст. 9.

⁴⁰⁾ див. ст. 61—63 (Анспраче і т. д.)

^{*} перв. Katechet

⁴¹⁾ Пастирський лист датований 25. листопадом 1858. р.

machte es ihm nahezu unmöglich, offen seine Meinung zu sagen. Die Aufregung im Lande über die beantragte Abschaffung der Cyrillica sei sehr gross. Die Zeit, welche zur Ueberlegung gewährt wurde, (vom 18 Mai — 30 Mai) sei zu kurz. Der Herr Statth. habe, ungeachtet er oft über ähnliches mit dem Bischofe sprach, nie die beabsichtigte Abschaffung der cyrill. Schrift angedeutet. Die Sache werde überstürzt. Dann sei es die Frage, ob der jetzige Zeitpunkt, wo der Krieg an den südwestlichen Marken⁴²⁾ ein offenes Entgegenkommen des Volkes nöthig mache, gut gewählt sei zur Austragung einer so wichtigen Angelegenheit.

Seine Ex. der Herr Statthalter erwiedert darauf der Zeitpunkt zu einer ruhigen wissenschaftlichen Besprechung sei jetzt eben so gut gewählt wie sonst. Man wusste, dass die Regierung mit einem solchen Projekte umgehe; es wäre inopportun gewesen, es jetzt gerade fallen zu lassen. Der Zeitpunkt des Zusammentrittes der Com. war übrigens vom Ministerium bestimmt. S. Ex. erwähnt überdies, es handle sich jetzt um keine abgethane Sache; sondern man sei daran, das, was zu geschehen hat, zu besprechen.

Ref. Die Commission sei zusammenberufen worden, um aber der angeregten Angelegenheit ein Votum abzugeben, die endliche Schlussfassung habe sich Se. Exc. der Herr Minister vorbehalten. [3] Die Herrn sollen daher offen ihre Ansicht aussprechen u. Gegenvorschläge machen. (Dadurch wurde die ziemlich grosse Irritation des Bischofes u. der ruthen. Votanten beschwichtigt, u. es trat in der weiteren Verhandlung eine viel grössere Ruhe und Unbefangenheit ein.).

Im Verlaufe des Sprechens kamen noch einige beachtenswerte Punkte vor. Die Ruthenen setzen den jetzigen Versuch in Verbindung mit den Versuchen der Revolutionäre im J. 1848, in der ruthen. Literatur die latein. eigentl. polnische Schrift einzuführen. Gewisse Herrn hätten vorlängst mit der Abschaffung der Cyrillica gedroht. Litwinowicz insbesondere sagte, wenn man die Geistlichkeit in das Projekt dränge, so riskiere sie ihr ganzes Aufsehen. Kuziemski: man beabsichtige die Schule der Kirche zu entfremden. Seine Excell. der Hr. Statthalter wies darauf hin, dass russisiert wird, dass man sogar die russische Cyrillschrift einführt.

Bisch. Litw. Die russ. Cirilschrift sei der älteren ruthen. Druckschrift — Polustav — entlehnt, 'daher ursprünglich ruthenisch (?). Was die Russierung anbetrifft, so war da namentlich Šechowič thätig, welche(r) von derselben Partei (d. h. von Polen) subventioniert wurde, von welcher Wegliński. Man schiebe den Ruthenen in die Schuhe, sie hätten Nikonische Bücher; das sei unwahr.

Referent. Dass die Ruth. Nikonische Bücher hätten, wurde nirgends behauptet. Aber in ruthen. Kirchenbüchern sei dieselbe Sprachform wie in den Nikonischen, u. zwar seit der Nikonischen Revision. Ubrigens [4] könne nicht geläugnet werden, dass zB. die Bibel der Nikonischen Revision in der Ofner Ausgabe unter Ruthenen verbreitet sei, indem zB. Glowacki zahlreiche Musterstücke daraus in seine ruthenische Chrestomathie aufnahm.

Glowacki entschuldigt sich damit, dass er es nicht gewusst habe, es sei eine schismatische Bibel, indem es bekannt sei, dass die Revision des Druckes von einem kathol. Priester der Munkácszer Diocese besorgt wurde.

Litwinowicz: Es sei die Sache überstürzt. Die Frist zur Erwägung sei kurz. 12 Tage sind zu wenig. Fortwährend arbeite man, um das Ruthenische zu entfernen, das Polnische einzuführen.

Kuz'emski. Im J. 1848 habe man die Grundsätze festgestellt, wie die ruthen. Sprache zu behandeln sei. Wenn später Aenderungen eintraten, so waren sie gerechtfertigt durch die Aufnahme derselben in die Schulbücher, die im Wiener Verlage erschienen sind. Diesen ist das Schwanken zuzuschreiben.

Glowacki spricht über seine Schwankungen und versucht sie durch ähnliches zu rechtfertigen.

⁴²⁾ австр.-італійська війна 1859. р.

Litwinowicz sagt, er für seine Person würde dem Entwurfe vollkommen beistimmen; aber er könne darauf nicht einrathen, dasz dessen Einführung allgemein geschieht.

Man einigt sich dahin, dasz die Schrift Stück für Stück besprochen werde.

[5] Janowskyj wünscht, dasz in der Frage dasselbe Verfahren eingeschlagen werde, wie bei der Prüfung des Gym. Lehrplanes., Das wird von dem Herrn Hofrathe Mosch, dem Bischof und dem Referenten bekämpft, u. fallen gelassen.

Loziński. Vor 25 Jahren habe er den Versuch gemacht, die poln. Schreibweise in der Literatur einzubürgern. Aber sein Versuch fand keine Ansprache und auch im J. 1848 blieb er unbeachtet. Er glaubt, dasz unter den jetzigen Verhältnissen die Cyrillica beizubehalten sei.

Polański u. Głowacki sind mit der stückweisen Besprechung des Entwurfes einverstanden.

Schulrath Czerkawski. Man solle die lat. Schrift annehmen; dadurch werde man sich der westeurop. Bildung nähern, gegen welche die Azbuka bisher eine Scheidewand bildete. Vorurtheile sind durch Belehrung zu beseitigen, und dazu sei die Kirche berufen.

Litwinowicz repliciert, Vorurtheile seien zu schonen; die Kirche sei nicht berufen sie zu bekämpfen. Am Bestehenden solle man festhalten und es auszubilden trachten. Die westeurop. Bildung sei nicht allzuhoch anzuschlagen. Es liegt nicht in der Absicht des Apost. Stuhles die Ruthenen von ihren Stammgenossen abzureissen. Oesterreichs Aufgabe ist die Katholicisierung des Ostens und daher sei Masz zu halten in Neuerungen.

Czerkawski wehrt sich gegen Misverständnisse. Die Kirchensprache werde ja nicht angegriffen. Die Neue[6]rung betreffe nur die Volkssprache.

B) Ansprache des MS. Jireček in der am 30. Mai gehaltenen ersten Commissionssitzung.

[1] Wenn ich mir erlaube vor dem Beginn der Berathung einige Worte zu sprechen, so geschieht es in der Absicht, um den Standpunkt klarer zu machen, von dem, wie ich glaube, unser Gegenstand aufgefasst werden musz.

Die ruthenische Literatur hat zunächst eine speziell begränzte Aufgabe, welche ihr durch die Verhältnisse des ruthenischen Volkes zugewiesen ist. Die Ruthenen hatten bis in die lezten Decennien keine Volksschulen, entbehren daher auch jezt noch aller jener Wohlthaten, die aus einem geregelten Jugendunterrichte entspringen. Erst dem gegenwärtigen Decennium war es vorbehalten, Volksschulen unter Ruthenen einzuführen, und der Eifer, mit dem dies geschieht, wird den jetzigen Behörden, sowol den staatlichen, als den kirchlichen, eine ehrenvolle Rolle in der Culturgeschichte des Landes für immer sichern. Aber mit der Volksschule kann die Volksbildung nicht abgeschlossen werden. Die heranwachsende Generation bedarf weiterer Bildungsmittel und diese ihr zu geben, ist vor allem die Aufgabe der Volksliteratur. Das Volk im Groszen kann man auf fremde Literaturen, auf die deutsche etwa oder die polnische, nicht verweisen. Thäte man das, so bliebe der Landmann und das weibliche Geschlecht auf dem Lande von der Fortbildung ausgeschlossen.

Die Literatur, um diesem Zwecke zu genügen, musz populär sein, populär nicht blos in Bezug auf die Darstellungsweise, sondern auch hinsichtlich der Sprache. Der Landmann musz in derselben Sprache angeredet werden, in der er denken gelernt hat. [2] Ja, wendet man ein, die Sprache, welche der gemeine Mann spricht, ist arm, und unfähig, zum Ausdruck höherer Begriffe zu dienen. Man müsse aus anderen Sprachen entlehnen, und dadurch sei ihre Modifikation von selbst gegeben. Darauf möchte ich so viel erwiedern. Arm ist die ruthenische Sprache nicht. Sie ist mindestens eben so bildsam wie jede andere slavische. Aber was noth-

thut, ist, dasz man die Gesetze der Laut- und Wortbildungslehre der Sprache des Volks entnehme und mit deren Benützung an der Fortbildung der Sprache arbeite. Thut man dies, so wird die Entlehnung aus anderen Sprachen durchaus nicht das Wesen des Ruthenischen beeinträchtigen, indem man ja die Lehnwörter dem Geiste der Sprache gemäsz umgestaltet und so dem Volke mundgerecht macht. Alle Sprachen waren ursprünglich Bauernsprachen; ihre Veredelung verdanken sie einzig und allein der literarischen (sic!) Pflege, der Literatur. Aber immer und überall ist die Entwicklung von innen der Sprache ausgegangen. Die Geschichte, namentlich der slavischen Sprachen, weist kein Beispiel auf, wo die Entfaltung durch massenhafte Aufnahme fremder Elemente ohne Schaden für die Volksbildung und dauernd vorgeschritten wäre. Was fremd war, wurde ungeachtet aller Gegenbestrebungen mit der Zeit immer ausgeschieden.

Auch die Ruthenen müssen diesen Weg gehen. Er hat seine Schwierigkeiten, aber diese sind immer zu bewältigen. Nur musz man sich dieselben klar machen, um an deren Bewältigung schreiten zu können.

Uiberblickt man die Entfaltung der ruth. Literatur in den letzten 10—20 Jahren [3] so wird man unwillkürlich zu dem Schlusze geführt, dasz eine dieser Schwierigkeiten die Orthographie sei.

Die ruth. Orthographie ist nicht speziell für das Ruthenische konstruiert; sie ist dem Kirchenslavischen entlehnt. Darin ist sie verwandt der grossrussischen, welche auf demselben Wege zu Stande kam. Die bisherige Orthographie ist ungeeignet die ruthenische Sprache so wiederzugeben, wie sie leibt und lebt. Die Verwandtschaft derselben mit der russischen hat den absichtlichen Einlenken in das Russenthum zum Deckmantel ihrer Bestrebungen gedient; andere, denen eine solche Absicht fremd war, wurde sie unwillkürlich eine Veranlassung, kirchenslavische und mittelbar russische Worte zu gebrauchen.

Diese Ansicht von der ruthen. Orthographie ist nicht etwa eine erst für den Zweck der jetzigen Beratungen gebildet. In Kleinrussland wiederholen sich seit Kotl'arevskyj Versuche, die Orthographie den Lauten des Ruthenischen anzupassen.

Den schärfsten Tadel über die bisherige Orthographie hat eben der Verfasser der jüngst in Wien erschienenen Schrift „O neudobnosty latynskoj azbuki“ ausgesprochen, indem er als einen ihrer bedeutendsten Vorzüge den Umstand hervorhob, dasz sie die divergierende Aussprache der Grundlaute in den verschiedenen slavischen Sprachen unter ein Zeichen vereine. Es ist dies ein Vorzug, der nur der Orthographie einer slavischen Universalsprache noch gerecht werden könnte, und eine solche unter den Ruthenen einbürgern zu wollen, wäre das verkehrteste Beginnen, das es geben kann[4]. Die Literatur würde ihrer Aufgabe, welche ihr auf Bezug auf die Volksbildung zukömmt, entfremdet werden und zu einem bloßen Luxus herabsinken.

Das Italienische steht zum Latein in einem ähnlichen Verhältnisse wie das Ruthenische zum Kirchenslavischen. Hier wie dort bethet das Volk die gewöhnlichen Gebete in der liturg. Sprache. Der Italiener, der seine Literatursprache kennt, versteht das Latein ebenso ungefähr wie der Ruthene das Kirchenslawische. Und doch ist es in Italien bisher Niemandem eingefallen, wegen dieser Verwandtschaft des Latein und der ital. Sprache, zB. *f r a u d e*, *l a u d e* für *f r o d e* und *l o d e* zu schreiben, etwa wie man im Ruthenischen *dom*, *roh* für *düm*, *rüh* schreibt.

Es scheint daher auch vom literarischen Standpunkte begründet, dasz die Orthographie der Ruthenen entsprechend geändert werde.

Der Regierung wäre es sicher am willkommensten gewesen, dasz diese ganze Angelegenheit in der Literatur abgethan worden wäre; aber nachdem dazu kaum eine Aussicht vorhanden ist, blieb nichts anderes übrig, als die Sache selbst in die Hand zu nehmen. Es geschieht dies mit jenem Wohlwollen für das Gedeihen der ruthenischen Volksbildung, das alle Schritte der öster. Regierung in dieser Beziehung charakterisiert. Betraut

mit der ehrenvollen Aufgabe den der hohen Commission vorliegenden Antrag zu vertreten, habe ich die Bitte besonders an die Angehörigen der ruthen. Nationalität, sie mögen denselben mit der Aufrichtigkeit und Freiheit von Vorurtheilen erwägen, mit der die Anregung dazu von Se. Ex. dem Herrn Statthalter und Se. Ex. dem Herrn Unterrichtsminister ausgegangen ist.

C) Erwiderung des MS Jireček auf die Auslassungen in dem Votum des Domkustos Kuziemski.

[1] Die Aufgabe, welche der gegenwärtig versammelten hohen Commission zu Theil wurde, hat grosze Miszdeutungen erfahren. Ich habe das bei der ersten Sitzung mit Uiberraschung wargenommen, aber mein Erstaunen wuchs, als ich die schriftliche Aeuszerung las, welche mein hochverehrter Herr Nachbar abzugeben für gut befunden hatte. Wenn ich nun gezwungen bin darauf schärfer einzugehen, so geschieht es nicht, um persönliche Angriffe abzuwehren; das sei mir ferne. Ich habe hier ein so freundschaftliches Entgegenkommen gefunden, dasz ich durchaus nicht gewillt bin, es durch eine wenn auch gerechtfertigte Empfindsamkeit zu stören. Uiberdies ist meine Sendung eine durchaus versöhnliche; dessen bin ich mir zu wohl bewusst, um persönlichen Hader beimischen zu wollen. Aber ich bin es der amtlichen Stellung schuldig, welche ich im Auftrage Seiner Excellenz des Herrn Ministers f. C. u. U. hier einzunehmen die Ehre habe, dasz ich nicht mit Stillschweigen hinnehme, wenn den offensten und bestgemeinten Absichten der Regierung Unterstellungen gemacht werden.

Der Herr Domkustos sagt: der Verfasser bereits ein hochgestellter Beamte kommt im Auftrage Se. Ex. des Herrn Ministers mit dieser seinen Brochüre als mit einem unfehlbaren Evangelium, um an dieser Berathung theilzunehmen und von vornhinein jede Gegenbemerkung unmöglich zu machen. — Ein Nicht Ruthene komme mit einem Auftrage, dasz die Ruthenen ihre tausendjährigen Schriftzeichen weglegen sollen. — Jeder Versuch [2] das latein. Alphabet in der ruthen. Literatur einzuführen, wird als eine unmoralische Handlung, als ein Attentat gebrandmarkt. Lewicki und Loziński hätten „diesen Mackel von der ruthen. Nation“ durch ihre Theilnahme an der ruth. Versammlung im J. 1848, „rein gewaschen“. — Mit Wuth rüttelte man an allem, was bei den Ruthenen noch kir(ch)liches sei, als cyrillische Schrift, Kalender etc. — Die Schrift sei den Ruthenen mit der Sprache von Seiner Majestät garantiert worden; nun treten Machinationen ein, um dieses feierlichst zugesicherte Recht zu verderben. — Der Schlag auf die ruth. Sprache u. Schrift ziele „unter Einem und vorzugsweise auf unsere Kirche und unseren Ritus“⁴³.

Ich frage, sind alle diese Auslassungen gerechtfertigt?

Die ganze Angelegenheit wurde mit der grösstmöglichen Schonung, mit Wahrung aller Rücksichten vorgenommen.

Hätte sich die Regierung von so niedrigen Absichten leiten lassen, wie man ihr zuzuschreiben beliebt, wer hätte es ihr verwehrt, die lat. Schreibweise in den Schulbüchern einfach anzuordnen? Wäre sie von so niedrigen Absichten ausgegangen, so hätte sie eine Commission von Nachsprechern und Wohldienern berufen, welche gehorsamst zu allem ein Ja gesagt hätten. Allein dies ist nicht geschehen. Die Commission wurde, wie Sie kaum werden läugnen können, aus Männern zusammengesetzt, deren Unabhängigkeit und Charakterfestigkeit wohl Niemand bezweifeln wird. Ich musz es zur Steuer der [3] Wahrheit offen aussprechen, diese Zusammensetzung wurde nicht von Wien herabdekretiert, sondern von Sr. Exc. dem Herrn Statthalter beantragt. Die Debatte ist ganz frei gegeben, und um den offenen Gedankenaustausch ja nicht zu behindern, liesz es Se. Ex. der Herr Minister nicht

⁴³] Цілий цей уступ зазначений збоку ще червоним олівцем.

zu, dasz ein Protokoll aufgenommen werde, sondern befahl mir, dasz die Resultate in zusammenfassender Weise aufgenommen werden sollen. Die Commission hat zu nicht fertigem ein Ja zu sagen, sondern ohne Rückhalt zu sprechen, Gegenanträge zu stellen, worüber die Schluszfassung Se. Excellenz dem Herrn Minister vorbehalten bleibt. Hat nicht die Debatte am ersten Sitzungstage den freiesten Verlauf genommen? Man findet es auffallend, dasz ich als Nichtruthene hergesendet werde. Ich glaube wohl, dasz gerade eine solche Sendung am zweckmässigsten sei. Wäre ein Pole mit der mir zugewiesenen Aufgabe betraut worden, so hätte man laut von Polonisierungsabsichten gesprochen; wäre dies einem Ruthenen zugewiesen worden, so hätte man entgegnet, er sei von Polen erkauft. Ich bin überdies, wie Sie nicht wissen, kein Emissär irgend einer Partei, sondern ein Ablegat einer kaiserlichen Behörde.

Und gegenüber diesen Thatsachen beliebt man von Unfreiheit der Debatte, von einer Wuth gegen alles Ruthenische, von niedrigen Machinationen zu sprechen!

Der Herr Domkustos stellt jeden Versuch, in der ruthen. Literatur das lat. Alphabet einzuführen, als [4] ein Attentat, als eine unmoralische Handlung dar. Ist denn, frage ich, so? Ist es denn eine unsittliche Handlung, wenn man den Gedanken fasst und durchführt, das Ruthenische mit latein. Buchstaben zu schreiben? Sagen Sie als Priester, habe ich etwas unsittliches begangen, als ich den Vorschlag entwarf? Hat Loziński, hat Zaleski, Żegota Pauli und a. etwas unmoralisches begangen, als sie ruthenisches mit latein. Alphabete herausgaben? Hat nicht der hochw. Herr Bischof in der ersten Sitzung gesagt, er würde, was seine Person betrifft, den Antrag ohne weiters annehmen, nur die jetzige Stimmung und die Zeitverhältnisse halten ihn davon ab? War das etwas, was gegenüber dem Sittengesetze zu rügen wäre?

Der Herr Domkustos sagt, man beabsichtige, man machiniere, um den Ruthenen die Allerhöchsten Gnaden — nicht Koncessionen — zu verkürzen. Wie und wo? Ich frage, geschieht es etwa in dem vorliegenden Falle? Das Wesen der Sprache besteht nicht in dem Alphabet, sondern in ganz anderen Dingen. Ubrigens ist selbst über das cyr. Alphabet der Stab gebrochen? Alles, was man will, ist Beseitigung von Miszbräuchen⁴⁴), die bestehen, und die Sicherstellung, dasz die ruthenische Literatur nicht wieder schädliche Bahnen einschlage. Ist das Verkürzung der Allerhöchsten Gnaden?

Diese Anschauung zeigt sich, hoffe ich, in allen Theilen der Denkschrift. [5] Ich kann Sie versichern, ich habe meinen Ehrgeiz nicht darein gesetzt, Reformator der ruthenischen Literatur zu werden. Ich habe eine mir liebgeordnete liter. Beschäftigung bei Seite legen müssen. Ich that es aber gerne und willig, sobald ich den Willen meines Vorgesetzten vernahm, ich that es mit all jenem Eifer, dessen eine ehrliche Sache wert ist. Und siehe da, ich soll ein Attentat gegen die ruth. Nationalität begangen haben, ein Attentat, an dem zu guter lezt der Herr Minister und Statthalter mit-schuldig sein sollen!

Ich will nur noch Eines berühren. Der Herr Domkustos führt, um den Kampf des Latinismus gegen die morgenländische Kirche darzustellen, ein Citat aus einer russischen Legende an, worauf der h. Adalbert in Böhmen, Mähren und Schlesien den wahren Glauben (d. h. den griech. Ritus) zerstört, die ruthen. Schrift abgeschafft, den Bischof und die Priester des rechten Glaubens getödtet haben soll. Dieselbe Taktik sei in Ungarn und Kroatien gegen den griechischen Ritus befolgt worden⁴⁵).

Der h. Adalbert wird, gegen alle historische Wahrheit, auf das Zeugnis eines fanatischen Moskoviten hin, so erschrecklicher Handlungen beschuldigt; er, der Böhmen verliesz, als er sah, dasz meine rohen Vorfahren sich Grausamkeiten erlaubten, „soll Bischöfe und Priester getödtet haben“; er, der nicht bloß eine der ehrwürdigsten Grössen des Mittelalters war, sondern von unserer gemeinsamen Kirche als ein Heiliger verehrt wird.

⁴⁴] після цього було первісно: und Garantie gegen deren Wiederholung

⁴⁵] Місце зазначене збоку черв. олівцем.

Eben so unrichtig sind die Angaben bezüglich Ungarns und Kroatiens. Die Slaven in beiden Ländern waren zum Christen[6]thume nach dem lat. Ritus bekehrt, ehe Cyrill und Method erschienen waren. Von einer fanatischen Verfolgung des griech. Ritus kann man dort nicht sprechen.

Doch genug schon. Ich hätte kein Wort gesagt, wenn mir die Aeuszerung des Herrn Domkustos vor der ersten Sitzung übergeben worden wäre; aber nachdem dies ungeachtet und nach den damals abgegebenen Aeuszerungen geschah, konnte und durfte ich dazu nicht schweigen. Ich hätte diese für mich wahrlich peinliche Entgegnung gerne vermieden, aber es wäre von meiner Seite eine Vernachlässigung einer Pflicht gewesen, hätte ich geschwiegen.

Ich erlaube mir nur einige Worte zur Aufklärung.

Es gibt, meine Herrn, in den Literaturen der slavischen Völker eine zweifache Richtung. Die eine, bei weitem am stärkstem vertreten, wendet sich der Pflege der Volkssprache zu. Diese Richtung verdient alle Anerkennung. Sie ist es, wodurch die Sittigung des Volkes u. dessen materieller Aufschwung gefördert und unterstützt wird. Die österr. Regierung insbesondere ist dieser Richtung nirgends entgegengetreten, im Gegentheile sie leistet ihr jene Förderung, welche alles Gute verdient. Es gibt aber eine zweite Richtung, welche namentlich von einer Partei in Russland ausgeht, deren Ziel es ist, die slavischen Stämme mit der Zeit, wie ein gefeierter russischer Dichter sagt, [7] im russischen Meere aufgehen zu lassen. Das Mittel, welches diese Partei zunächst verwendet, ist die Einführung der russischen Literatursprache bei allen slavischen Stämmen. Bei Stämmen, die eine grössere Literatur haben, wie bei den Polen und Böhmen, wagt sie sich nur schichtern hervor, wohl wissend, dass dieselben sich nicht so leicht entschliessen würden zu Gunsten einer fremden ihre eigene Literatur, ihre Geschichte aufzugeben.

Darum begann sie ihr Treiben bei jenen Stämmen, die keine grosse Literatur haben, denen man namentlich mit der Hoff(n)ung schmeicheln konnte, dass sie mit einem Schlage in den Besitz einer grossen Literatur gesetzt würden.

In Oesterreich machte sich diese Partei etwa im J. 1851 bemerkbar, wo man die Berufung eines Kongresses zur Berathung über die Annahme einer Schriftsprache bei allen Slavenstämmen zunächst von Kroatien aus betrieb.*) Man beabsichtigte, wie aus Allem unverholen hervorging, die Annahme der russischen Sprache als der des bedeutendsten slav. Stammes. Damals wurde die Sache hintertrieben. Aber jene Partei hörte nicht auf zu wirken, sie wechselte nur ihren Standort. Ofen und Pest wurden dazu gewählt. Da wurden russische Grammatiken, Wörterbücher herausgegeben, russ. Predigten gedruckt, um vorerst die Slovaken zu kirren. Allmählig schritt man zur Gründung der *Gazeta cerkovnaja*, wobei man den Zweck vorschob, auf die Unie[8]rung Russlands hinarbeiten zu wollen. Unter den Slovaken blieb dieses Streben so ziemlich ohne Erfolg. Grösser wären die Erfolge unter den ungarischen Ruthenen. Es kam soweit, dass das Landesgesetzblatt für Ungarn russisch textiert wurde, bis die Regierung dahinter kam und Abhilfe schaffte. Unter den galicischen Ruthenen trat als Verfechter dieser Richtung am lautesten *Šechovič* auf. Kurz, es waren förmliche Versuche da, das Grossrussische unter den Ruthenen einzubürgern.

In Galicien scheiterte ihr Gelingen an der Wachsamkeit der Regierung, welche hierin von dem gesunden Sann des Volkes unterstützt wurde. Es ist eine der erfreulichsten Thaten in der Geschichte der slavischen Sprachen in Oesterreichs(sic!), dass hier die Förderer des allgemeinen Russenthums eine so entschiedene Niederlage erlitten.

*) Про ці заходи хорватів пише Йречек до Томка в листі з 15/V 1851. (ст. 2:) Ty to dny vývedla Matice záhřebská nejhloupější (підкр. моє) kousek, jakého se lze jen nadíti od literárního Spolku, totiž to, uznesla se sezvati kongres do Varšavi (sic!) k umluvení se o universalný spisovný jazyk slovanský...

Aber mit der Beseitigung des Šechovič war und ist nicht alles gethan. Erstens ist es unrichtig, dasz die russische Richtung in Galicien nur von Šechovič allein vertreten war. Šechovič hatte Mitarbeiter unter den galicischen Literaten, deren Namen ihnen nicht unbekannt sein dürften. Die Zorja halicka hat auch unter einer anderen als Šechovič's Redaction denselben Weg verfolgt. Ich habe da unter Anderen ein Blatt dieser [9] Zeitschrift aus der Redaktionszeit des B. Didyckyj, worin ein Artikel gegen Lozińskij von einem gewissen Andrej Ivanovič Kšoky: NB. Głowackyj⁴⁶⁾ abgedruckt ist. Da wird nun ganz offen gesagt, die kleinrussische Literatur dürfe sich von der grossrussischen nicht trennen. Man beruft sich dort auf eine Aeuszerung im Šafaříks Národopis, dasz die kleinruss. Literatur in ihrer Beschränkung auf die eigentl. Volksliteratur lobenswert sei als eine Besonderheit, die die Einheit der Literatur nicht störe⁴⁷⁾.

Šafařík, wie ich ihn kenne, und ich kenne ihn hoffentlich besser als alle die Herrn hier, war weit entfernt, der ruthen. Literatur ein Aufgehen in der grossrussischen einzurathen. Er ging von der irrigen Voraussetzung aus, die kleinrussische Sprache sei eine Mundart der grossrussischen, und da that er denn aus einer irrigen Prämisse einen irrigen Schlus, den er jezt, wo die Frage über die Stellung des Ruthenischen aufgeklärt ist, wol nicht wiederholen würde. Aber das behinderte den Herrn Andrej nicht, aus einer hingeworfenen Meinung eines Gelehrten eine Waffe für seinen Zweck zu schmieden. Uibrigens ist der ganze Artikel mit Ausnahme weniger spezifischen Ruthenismen grossrussisch.

Dann ist denn das für Galicien so hochwertige Werk von Zubrickyj ruthenisch verfasst? Ich glaube, es ist russisch.

Dies dürfte genügen zu zeigen, dasz die Verbreitung des Russismus in Galicien doch nicht so harmloser Natur war. Aber wo habe ich in der Denkschrift gesagt, dasz ich nur galizische Ruthenen meine⁴⁸⁾? [10] Ich spreche klar und deutlich von österr. Ruthenen, und darunter werden bekanntlich auch die ungarischen begriffen. Dasz aber unter den lezteren eine Hinneigung zum Grossrussischen vielfach vorherrscht, ist durch Thatsachen festgestellt. Wenn man nun, um gegen diese Miszbräuche Abwehr zu schaffen, an die galicischen Ruthenen zunächst sich wendet, so ist dies, glaube ich, ein Zeichen des Zutrauens, und nicht eines Misztrauens.

Nun aber, musz ich offen aussprechen, indem ich die Denkschrift schrieb, standen mir weniger diese bedenklichen Erscheinungen vor den Augen.

Das Ruthenische, wie es sich vor dem J. 1848 in der Literatur zeigt, ist die Volkssprache. Auch in den folgenden Jahren wurde diese gepflegt. Zeuge davon sind die Grammatiken von Lozinskyj und Głowacki und eine Reihe anderer Arbeiten, worunter ich nur noch das juridisch-terminologische Wörterbuch⁴⁹⁾ hervorhebe. Als man aber weiter ging und an eine weitere Entfaltung der Literatur dachte, fand man die Volkssprache unzureichend. Um diesen Mangel zu beheben, entlehnte man die fehlenden Wörter dem Kirchenslavischen und Grossrussischen. Hätte man diese Lehnwörter dem Geiste der ruthenischen Sprache angepasst, so wäre dawider sicher nichts zu eruieren, aber man zog es vor, sie in crudo herüberzunehmen.

Man wollte einen höheren Stil bilden. Anstatt dies, wie es in anderen Sprachen der Fall ist, [11] durch einen höheren Schwung der Gedanken zu erreichen, suchte man die Höhe des Stils in der Aufnahme kirchenslavischer Elemente.

Das ist nun eine falsche Bahn.

Ich habe nicht umsonst darauf hingewiesen, dasz die Lautlehre zunächst das Wesen einer Sprache konstituirt. Ich finde hierzulande, dasz

⁴⁶⁾ автором статі був таки Дідицький, пор. Студинський, Кореспонденція Я. Головацького, ст. LXXXIX.

⁴⁷⁾ ibidem, ст. XCIII.

⁴⁸⁾ перв.: von ... Spreche

⁴⁹⁾ появилася в Відні 1850. р.; співробітником був і Яків Головацький.

man dies für unbedeutend ansieht, und sich nicht daran stösst, wesentliche Änderungen in der ruthen. Lautlehre so wie nicht minder in der darauf basierten Wortbildungs- und Formenlehre vorzunehmen. Man verweist immer und immer auf die Aussprache und entschuldigt mit dieser das Befremdliche⁵⁰⁾ in der Schrift. Es drängen sich so immer reichlicher Elemente in die Sprache ein, die ihr nicht zusagen, und drohen bei dem besten Willen der Schreiber die Sprache selbst zu alterieren.

Darin liegt nun die Gefahr, die man nicht beachtet hat.

Die groszrussische Sprache ist unter dem Einflusse des Kirchenslavischen entstanden. Nehmen Sie welches russische Buch immer in die Hand, so finden Sie eine Menge Sachen darin, die dem Charakter der russ. Volkssprache nichts weniger als zusagen.

Die ruth. Sprache schlägt, indem man in ihr kirchenslav. Elemente einbürgert, denselben Entwicklungsgang ein. Wenn es so fortgeht, wohin wird man endlich gelangen? Die Antwort liegt auf der flachen Hand. Zwei gleichartige Richtungen führen zu einem gleichen Resultate, nemlich hier zu einer völligen Identificierung der russischen und ruthenischen Sprache. [12] Ich spreche es offen aus, dasz ich weit entfernt bin, in diesem Vorgange auf der Seite der überwiegenden Anzahl galicischer Schriftsteller eine sinistre Absicht zu erblicken; aber eben dieser Mangel an einer tieferen Einsicht in die Verhältnisse ist gefahrdrohend.

Wie haben sich im Verlauf der Geschichte grosse Umwälzungen Bahn gebrochen? Die Kirchen- und Profangeschichte liefert eine Menge Belege dafür, dasz die Anfänge unbedeutend waren und der Beachtung entgangen. Man nahm sie erst wahr, als sie bereits groszgezogen waren und als eine Macht auftraten.

So ist es auch da. Wenn man von der bedenklichen Seite, welche die Alterierung der ruthenischen Volkssprache durch kirchenslavische Elemente die Augen verschlieszt, wenn man nie den festen Entschlusz fasst, die Volkssprache in ihrer Reinheit zu heben: so kommt man sicherlich mit der Zeit zu Ergebnissen, deren Anstreben man jetzt mit dem besten Gewissen in Abrede stellt. Sie, meine Herrn, glauben, dies sei nicht zu besorgen. Aber können Sie dem Laufe der Dinge die Richtung vorschreiben auf Decennien, geschweige denn auf Jahrhunderte? Im J. 1848 beschlossen Sie die Regelung der ruthenischer Sprache; wer hielt sich seither daran? Nicht einmal der Inhalt [13] des Buches*), in dem jene Beschlüsse abgedruckt sind, hält sich daran.

Abgesehen davon, dasz eine Alterierung der ruthen. Sprache ganz naturwidrig ist, -- denn dieselbe ist, wie allseitig anerkannt -- eine selbständige Sprache -- frage ich, was für Aussichten sind da für Staat und Kirche, wenn die russische vom Schisma und von spezifisch russischen Ideen getragene Literatur sich unter dem ruthenischen Volke verabreitet?

Niemand wird läugnen, dasz darin Gefahren liegen, Gefahren für Staat und Kirche, dasz beiden Gewalten die Pflicht obliegt, dieselben bei Zeiten warzunehmen und ihnen kräftig zu begegnen. Aber man darf sich nicht scheuen, es anzuerkennen, dasz besorgniszerregende Elemente da sind; man darf Versuche, die darauf aufmerksam machen, nicht als Machinationen auslegen und darunter wer weisz was für Niederträchtigkeiten erblicken.

Die Regierung ein weiteres Feld überblickend, als es vielleicht von anderen Standpunkten möglich ist, sieht mit Besorgnis auf ein Verfahren, welches obwol subjektiv vollkommen untadelhaft, objektiv als ein bedenkliches aufgefasst werden musz. Man hat es nicht unterlassen diese Frage in Erwägung zu ziehen und Se. Ex c. der Herr Unterrichts Minister hat einen [14] der sichersten Wege darin erblickt, dasz die ersten Würdenträger der ruthenischen Kirche und Männer der Wissenschaft zu einer gemeinsamen Berathung unter dem Vorsitze der ersten staatlichen Autorität im Lande berufen werden, um über die Mittel und Wege sich zu besprechen, wie man mit

⁵⁰⁾ перв.: die fremdenartige...

*) Историческій очеркъ основанія галицко-русской Матицѣ, Львів, 1850, ст. XX.

vereinter Kraft dem möglichen Uibel bei Zeiten vorzubeugen hätte⁵¹⁾). Ich glaube, es ist der loyalste Vorgang, der eingeschlagen werden konnte. Weit entfernt, die Kirche bei einer so wichtigen Sache zu übergehen, hat man die letztere geradezu und offen für eine gemeinsame Angelegenheit der Kirche und des Staates erkannt und erklärt.

Ich musz sehr⁵²⁾ bedauern, dasz man, statt darin das vollste Zutrauen zu erblicken, es vorzog, Misztrauen zu finden, und weitgehende böse Absichten auf den ruth. Ritus zu vermuthen, wo nicht als die redlichsten Absichten vorlagen.

Dasz die bisherige ruthenische Schreibweise den bemerkten Uibelständen Vorschub leistete, ist allseits anerkannt und dieses Anerkenntnisz ist jeden falls einer der erfreulichsten Erfolge unserer Besprechung. [15]

Was nun die weiteren Schritte betrifft, so sind divergierende Ansichten vorhanden. Einerseits wird in der Annahme des lateinischen Alphabets das sicherste Mittel erkannt, um bedenklichen Ausschreitungen zu steuern. Dieser Ausweg wurde von S. Ex. dem Herrn Unterrichts Minister vorgezogen und mir wurde die Aufgabe zu Theil, dessen Durchführbarkeit vom wissenschaftlichen Standpunkte aus darzuthun. Die Anerkennung, welche mir hierin selbst von dem Herrn Domkustos zu Theil wird, ist mir ein angenehmer Lohn meiner Mühe. Von der anderen Seite wird die Ansicht verfochten, man könne die Cyrillica dem Ruthenischen anpassen.

Darin liegt nun die Verschiedenheit der Anschauungen, welche heute den Gegenstand der Berathung bildet.

2.

3 Іречкового листування, зв'язаного з акцією 1859. р.

a) Іречек до Шафарика (з листа з 8. лютого, 1859).

Předrahý Otče! Zanášeje se z rozkazu I. Ex. studiem(i) rusínštiny k účelu, o kterém Ti časem víceji budu moci oznámiti, přišel jsem v Národopise II vyd. na str. 27 sq. na poznamenání, které se mi k vysvětlení rusínského ů v k ů ň, b ů h. m. k ō ň, b ō h etc. zdá býti velmi důležitým, totiž že „od Sejmu po Desně místo i pošlého z o slyžeři u i : kuň, sjuil“. Velice bys mi učinil vděk, kdybys mi o této věci širšího něco mohl podati. Jmenovitě, odkud zprávu tu máš, více příkladův a zevrubnější označení teritoria, kde vyslovování takové zobecnělo (ст. 1) ... Mezi rukopisy a knihami k rusínským studiím úředně sem poslanými, nalezl jsem text Statutu litevského mnohem dokonalejší a rusínštější⁵³⁾ nežli ten jest, jež vydal Diaľínski. Ve Lvově to patrně nikdo nemohl pročísti. Cursivní cyrillice zvláštního charakteru, ale poněkud jen práce třeba, a člověk se orientuje dosti snadně (ст. 2) ...

На 4. ст. S Bohem. Buďte zdraví i. т. д. — Tvůj upřímný syn

Jireček.

V pondělí, 8. února 1859.

b) Шафарик до Іречка (з листа з 13. лютого, 1859).

V Praze 13. února 1859.

Přemilý Jirečku! Strany bližší zprávy o zajímavé phasi v maloruštině: uí místo ů, ó, lituji velice, že Ti nic, zhoľa nic, podati nemohu. Sebral jsem ze zpráv od Rusův, mezi nimiž Bodjanský a šlechtic Lukaševič z Kyjeva, jenž zde asi rok živ byl, pro maloruštinu moji hlavní pramenové byli: než vedle nich bylo jich jistě aspoň dvacet jiných (Maksimovič atd.), a také knihy maloruské tištěné. Materialy ty, škartky, zápisky, výtahy, dávno zahozené. Jen tolik vím, že co jsem tam podal, podal jsem v té víře, že můj pramen dobrý, že svědek spolehlivý. Sbírat a ukládat ty takové papíry

⁵¹⁾ перв.: könnte

⁵²⁾ перв.: daher sehr

⁵³⁾ почав писати: „руštejš“, але перекреслив

nebylo možné; byly by mne dávno zahrly! ... Statutu Litevského mají v Petrohr. snad již padesát rukopisův, a mezi těmi prý velmi staré. Sbíráno z rozkazu. Co s tím budou dělat, nevím...

Buď zdrav, Tvůj upř. otec

P. J. Š.

в) Іречек до Шафарика (з листа з 24. травня, 1859).

Předrahý Otče! Odjížděje dnes večir do Haliče mám k Tobě ještě několik proseb... Vývěsky⁵⁴⁾ aby mi Tempský poslal do Lvova, pod mou adresou do (ст. 2.) do místodržitelstva (abzugeben in der Praesidialkanzlei der k. k. gal. Statthalterei). Tam mně i Ty addressuj, kdyby čeho bylo třeba. Z nařízení J. Exc. poslal jsem několik exemplářů své rozpravy⁵⁵⁾ úředně na bibliotheku, i prosím, abys je dle nadpisu rozdělil... Jak dlouho ve Lvově budu, nevím; možná že déle, možná že i kratče; jistě ale svátky svatodušní ve Vídni ještě neztrávím. Kdyby totiž i komisse za týden odbyta byla, musím se ve Lvově dle rozkazu zorientovat; taktéž na zpáteční cestě i v Krakově.

Kdybys nějaké přání strany jednoho nebo druhého města měl, račiž mi jen psáti.

Beztoho, až oddechu nějakého dojdou, sám Ti psáti neopomenu...

S tím s bohem Tvůj upřímný syn

Jireček.

24/V, 1859.

2) Іречек до Шафарика (з листа з 18. червня, 1859).

Předrahý Otče! Ze Lvova po třínedělním pobytu šťastně jsem se zase navrátil, bohatší o nejednu zkušenost. Čas jsem tam dosti měl příjemný, i hleděl jsem užiti ho k vycházkám po okolí metropole halické, kdykoli mi práce úřední toho dopouštěli (sic!). Seznámil jsem se s mnohými lidmi, a seznal stav věcí s nejedné strany. Vědeckého života ve Lvově není. Učenci tří národů: německého, k němuž ale patří hlavně Češi a jiní západozemci, polského a rusínského, žijí každý o sobě, tak že ničím téměř jiným vespolek sblížení nejsou (2. ст.) než prostorem. Následek toho bizarní myšlenky, které s velikým úsilím a ztrátou času snaží se uvést do života... Bibliotheka (університетська) velmi je ztenčena požárem od l. 848, a bude třeba mnoho času než se opět uvede na lepší stav. Nejlitostnější jest ztráta rukopisův a jmenovitě celého archivu z kláštera Týniického u Krakova, který v bednách ještě shořel. Listiny pro štěstí byly již popsány, tak že aspoň regesta zbyly. Asi 50 nejdůležitějších (3. ст.) bylo dílem faksimilováno, dílem celým obsahem přepsáno... Krakov... opravdu daleko jest imposantnější, než Lvov zcela novověký. Ale sídlo králů polských daleko se nerovná Praze.

Halič celá jest země zvláštní a namnoze jiná než země naše. Lid žije ještě primitivně. Na cestě viděl jsem hrnečky, které zrovna jsou takové, jako ty, jež u nás z mohyl vykopávají. Lid se šatí bíle samodělným plátnem. Boty a železné kování vozů jsou první jeho luxus, který se od nedávna teprvé zmáhá...

Pozdravuje a líbaje Vás, jsem Tvůj upřímný syn

Jireček.

18/VI, 1859.

1) Шафарик до Іречка (з листа з 7. липня, 1859).

... Odpust', že jsem Ti na Tvé psaní po navracení se ze Lvova nic neodpověděl. Opravdu nebyl jsem s to, z příčin přerozličných...

Tvůj upř. otec,

7. července 1859.

P. J. Šafařík, m. p.

⁵⁴⁾ Іречек друкував у Темпського в Празі свою „Антологію“; за його від'їздом до Львова коректу мав робити Гаттала, а пробні листи Темпський мав посылати до Львова.

⁵⁵⁾ себто — „Vorschlag“-y

д) *Іречек до М. Гатталі (з листа з 18. травня, 1859).*

... Odjížděje do Lvova, prosil bych abyste od 3 archu⁵⁶⁾ počna, první a poslední korekturu sám četl, a aby mi Tempský od příští neděle 22. neposílal korektur, nýbrž abyste je sám zcela absolvoval... Rusínštinu⁵⁷⁾ Vám ty dny pošlu. Je to jazyk pro nás přezajímavý; pohřichu těžko ho poznat, poněvadž Rusíni jím nepíší, kazíce jej větším dílem russizmy a církevnoslavizmy...

S Bohem, Váš upř. přítel

Jireček.

e) *Іречек до М. Гатталі⁵⁸⁾.*

Milý Příteli!

List Váš včerejší dostal jsem spolu s vývěsky prvních tří archů....
..... Z Haliče by velmi mnoho bylo vypravovati. Dojem, který jsem z třínedělního pobytu odnesl, jest opravdu zvláštní. Vaše věda⁵⁹⁾ posud tam málo triumfů slaví, a předece nevyhnutelná potřeba jest, aby poněkud se pozdvihla a těm lidem pomohla otevřítí oči. Kdo chce se přesvědčit o praktičnosti slov. filologie, jde do Lvova a uvidíš následky zanedbání jejího na poli nejen literárním, ale i církevním a politickém. [2.] Můj úkol in specie byl dosti mrzutý, zvláště s počátku. Nejednalo se tu o abecedu, nýbrž o jasný náhled u věcí. Rusíni rusizují, sami nevědouce o tom, a nejsa v stavu, aby si poněkud sami mohli vy(s)větlití proč by to neb ono nebylo rusínsky. Tu největší potřeba studií hláskoslovných a gramatických vůbec. Tu viděti i „plěnnost“ ruštiny. Ruština je divná stvůra; čím dále tím více vidím, že jest to srostlice ze staroslov. a ruského jazyka, beze vší konsekvenci, beze všeho rozumu. A to právě jest strana její rusínštině tak nebezpečná. Rusíni znají cirk. jazyk, a myslí, že nic nevadí, když jej mít Haut und Haaren do rusínských spisů vhečmají, a tím ovšem nastupují touž dráhu jako Rusi, a nebude-li náhledu a rozumu, musí se časem zrušití. Kromě toho jsou tam ovšem i úmyslní rozsivatelé, ač na mále. Člověk trne, slyše mnohé otázky a pochybnosti. Za tím obcováním [3] soukromým a poradami tolik aspoň dosaženo, že se jim v hlavních věcech otevřeli oči. Pomyslete si, ptali se mne, zdali myslím, je dual slov. vypůjčen z řečtiny! O proměnách a změkčování teprve z mého spisku⁶⁰⁾ nabyli nějakého určitějšího ponětí. A přec je rusínština jazyk tak zajímavý, pro filologa jmenovitě českého tak důležitý. Já aspoň, byv k studiu tomu odsouzen, neustanu již aspoň trochu pro jazykozpyt náš z ní těžití. Kdybych měl jen více kdy. Prof. Głowacki bránu k jazyku tomu neotevře, aspoň mnoho naděje nemám.

Seznámil se i s Maľeckým prof. polštiny. Ten již měl jinou školu, upřímně kořistuje ze staroslov., což pro polštinu ovšem předůležité.

Kdybychom se na několik dní mohli sblížití, mnoho bych Vám mohl říci; psát nelze tolik; ani člověk na všechno nepřijde. Ale otevírá se mi čím dále tím divnější pohled do povahy a dávnověkosti slovanštiny. O některých věcech pokusím se snad něco do Mus.⁶¹⁾ napsatí. Předůležité jest studium [4] dialektů rusínských. V Kolomyji k. p. říkají podnes s v a t y j kdežto všude jinde s'v ě t y i nebo s'v j a t y j. Shod s češtinou nad míru mnoho. Než tu třeba rozumu a přehledu, aby všechno to bylo sebráno s užítkem. Historie jazyka slovan. a dávnověkosti kmene toho nelze jinde a jistěji čerpatí, jako u kmenů, kde posud mnoho podřečí, slováků, rusínů, jihoslov. a snad i Rusů. My Češi a Poláci již jsme příliš civilisovaní, ačkoli i u nás mnoho ještě v podřečích žije, co aspoň nějak ukazuje na minulost. Více budu psátí, jakmile se poněkud zase usadím ve Vídni.

S Bohem Váš upřímný přítel

J. Jireček.

⁵⁶⁾ пор. помітку 54, ст. 69.

⁵⁷⁾ себто, — „Vorschlag“

⁵⁸⁾ Лист без дати, але писаний після повороту зі Львова; був доданий до листа Темпському у Празі: на останній сторінці дописано на незаписаному місці: Herrn Professor M. Hattala (P. T.)

⁵⁹⁾ слав. фільольогія

⁶⁰⁾ з „Vorschlag“-y

⁶¹⁾ скороч. Musejníka, себто, Časopis-y Museum Českého

Деякі інші граматичні праці:

Декілька слів про науку граматики укр. мови в наших середніх школах та про підручник проф. Стоцького й Гартнера „Руска граMATика“, друге виданє, Львів, 1911, „Наша Школа“, кн. I—II (наук. рецензія)

Praktische Grammatik der ukrainischen Sprache für den Selbstunterricht, Wien und Leipzig, (1915), Hartlebens Verlag

Практична граMATика української мови, Раштат, 1918, „Український Рух“

ГраMATика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці, 2. вид., Київ—Ляйпціг, „Укр. Накладня“, 1921. р., ст. 584

„Модест Левицький, Українська граMATика для самонавчання, вид. 3., Катеринослав—Ляйпціг, 1923“, Прага, 1923, „Нова Україна“, 7—8 (наук. рецензія)

На теми мови, Прага—Берлін, „Нова Україна“, 1924. р.

Нарис граматики староболгарської (старо-церковнослов'янської) мови“, Прага, „Сіяч“, 1926 (літогр.), ст. 384

Латинка для нашої бібліографії, Прага, 1927, „Книголюб“, кн. 2

Українське „що“, Київ, ВУАН, 1928 (Юбілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського, т. II.)

Українські йменники чолов. роду на -о в іст. розвитку й освітленні, Прага, 1929 (Праці Укр. Висок. Пед. Інст. ім. М. Драгоманова, т. I.)

Спроби перекладів св. Письма у творах Й. Галатовського, Львів, 1930 (Записки Н. Т. Ш., т. ХСІХ)

Укр. чоловічі йменники на -но (в іст. освітленні), Київ, ВУАН, 1931 (Збірник комісії для дослідж. іст. укр. мови, т. I.)

Іст. розвиток укр. (здрібнелих та згрубелих) чолов. хресних імен із окремишньою увагою на завмерлі суфікси, Прага, 1931 (*Sborník prací I. sjezdu slov. filologů v Praze*, sv. II; те саме і по фр.: *Aperçu du développement historique de noms de baptême ucrainiens...*)

Grammatica slavo-ruthena М. Лучкая, ч. I., (частина слов'яноноруська), Ужгород, 1931 (Науковий Збірник тов. „Просвіта“, річн. VII-VIII)

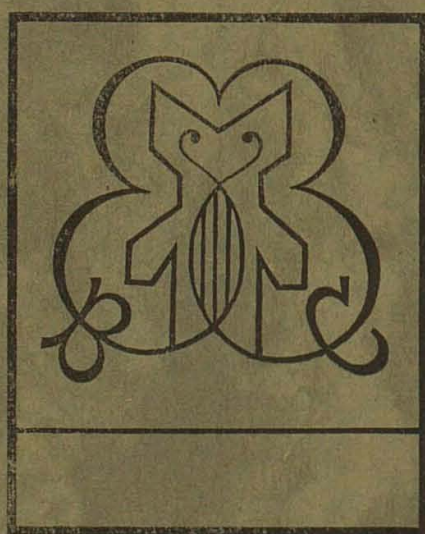
Правописні системи М. Драгоманова (латинка, драгоманівка), Прага, 1932 (Драгоманівський Збірник Укр. Висок. Пед. Інституту)

Zur Frage e—'o im Ukrainischen, Прага, 1932 (*Charisteria Guilemo Mathesio quinquagenario*)

Хрестоматія з пам'яток староукр. мови (старого й середнього періоду до кінця XVIII. століття) — з додатком вибору зі староболг. пам'яток зі словничком (літогр.), Прага, 1932, „Сіяч“, ст. 438+56

До морфології укр. прикметників, Прага, 1933 (*Slavia*, XII.)

Йосеф Іречек і укр. мова, Прага, 1933, (Праці Укр. Висок. Пед. Інституту, т. II.)

15